

■	3	ZILAHÍ ANNA	■
		Fata morgana (vers)	
■	4	PAPP-ZAKOR ILKA	■
		Robi (próza)	
■	7–11	HORVÁTH EVE	■
	7	között	
	8	shine on me	
	10	nézem a helyét	
	11	ars goetia (versek)	
■	12	KISS TIBOR NOÉ	■
		Magadról nem akarsz beszélni? (érzékenyítő darab 7 jelenetben) (drámarészlet)	
■	22	BALIKÓ GYÖRGY	■
		Athanor (regényrészlet)	
■	26	„Hahó, nem áldozat vagy, hanem spíler: kézbe veheted az életed!”	■
		Király Kinga Júlia beszélgetése Balogh Rodrigóval	
■	36	HUTVÁGNER ÉVA	■
		Hogy beszél egy hős? (Roma hősök – Öt európai monodráma) (recenzió)	
■	39	KELE FODOR ÁKOS	■
		Lenláng (mese)	
■	42	NAGY GUSZTÁV	■
		Mese a fekete tyúkról (mese)	
■	46	BÁLINT PÉTER	■
		A cigány népmese sajátosságai (tanulmány)	
■	57–59	KÁLLAY ESZTER	■
	57	tej a kézben, dohányfoltos ujjak	
	58	társasági közhely	
	59	ciklusok vége (versek)	
■	60	MÁRTON LÁSZLÓ	■
		Élvevesztés (regényrészlet, 2. rész)	

- 77 **FERNANDO ECHEVARRÍA**
Amikor majd
Mikor üres vagy
- 78–79 **EUGÉNIO DE ANDRADE**
78 Semmiség
78 Miközben írtam
78 Tanács
79 Ünnepi cikkely
79 (Meghalni fiatalon)
- 80 **JOSÉ GOMES FERREIRA**
Manuela Porto halálára
Mennék veled
Összejövetel
(versek Egressy Zoltán fordításában)
- 81 **SZEIFERT NATÁLIA**
Foci a réten
(regényrészlet)
- 83–84 **G. ISTVÁN LÁSZLÓ**
83 Ajtó
83 Azt mondani végre
84 Keresztlevétel
(versek)
- 85 **MARTON MÁRIA**
Könnyek nélkül
(monodrámá)
- 102 **HALMI ANNAMÁRIA**
„Nem ismerem meg arcomat”: Takács Zsuzsa korai költészetének
és Pilinszky János lírájának összehasonlítása
az intimitás jelenségének tükrében
(tanulmány)
- 114 **MURZSA TÍMEA**
„Magasabb távlat” (Halmi Tibor: *Utolsó csatlakozás*)
(kritika)
- 115 **HAKLIK NORBERT**
Gyanúba kevert elbeszélők nyomában a Rankov-féle prózaterképen
(Pavol Rankov: *Túl a térképen*)
(kritika)

KALLIGRAM
Művészet és Gondolat

FŐSZERKESZTŐ: Mészáros Sándor
ms.kalligram@gmail.com

SZERKESZTŐK:
Ágoston Attila (koordinátor)
oz.kalligram@gmail.com
Szász Pál
palika.100@gmail.com

Szilágyi Zsófia
szilagyi73@gmail.com

Tóth-Czifra Júlia
toth.czifra.julia@gmail.com

GRAFIKAI SZERKESZTŐ: Hrapka Tibor
TÖRDELŐ: Róth Andrea

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:
Grendel Lajos †

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

Földényi F. László,
Keserű József,
Márton László,
Németh Zoltán,
Hizsnay Zoltán,
Rédey Zoltán

Szerkesztőség:
KALLIGRAM, spol. s r. o.
Staromestská 6/D
P. O. Box: 223
SK-810 00 Bratislava 1
Tel.: 00421/ 2 54415028

FELELŐS KIADÓ: Mészáros Sándor

Szlovákiai megrendelések:

oz.kalligram@gmail.com, valamint
a Szlovák Posta alábbi címén: Slovenská
pošta, a. s.; Stredisko predplatného tlačé;
Uzbecká 4; P. O. Box 164; 820 14 Bratislava
214; e-mail: predplatne@slpostas.k

Magyarországi elérhetőség:
ms.kalligram@gmail.com

Támogatóink:

Kisebbségi Kulturális Alap
(Realizované s finančnou podporou
Fondu na podporu kultúry národnostných
menšín)

Nemzeti Kulturális Alap

Kiadja a Kalligram Polgári Társulás/OZ
Kalligram, Hlavná / Fő utca 37/19,
SK-929 01 Dunajská Streda / Duna-
szerdahely [IČO:42291810] és a
Pesti Kalligram Kft., 1094 Budapest,
Tűzoltó u. 8. sz. fél em. 2. Adószám:
12241273-2-43

Nyomja: Expresprint s.r.o., Partizánske
Példányszám/Náklad: 700 db/ks
Ára / Cena: 700 Ft / 2,5 EUR.

Magyarországon terjeszti
a Relay Hírlapkereskedelmi Rt.
és a regionális részvénytársaságok.
EV 358/08 ISSN 1335-1826

Havilap, megjelenik az adott hónap
10. napjáig.

www.kalligramoz.eu

Fata morgana

A figyelem szívós iszamlása a fájdalom elől játszi kergetőzésnek mutatja magát, aminek – ne legyenek kétségeink – része az ön-tetten-érés. A fókuszvesztés lelepleződése még sosem szolgálta ily szorgalommal a fókusz elvesztését – ahol minden tükröződő felület minket ver vissza, a menekülő arcot, a semmit, egy képet, mely végtére is egy pillanatnyi folyamat az agyban. Lecsukódik a szem, de a kép nem ereszt.

Legféltebb kincsem a belső visszakozás:
pazarlás, ha nem hallgattatik meg.
Mégis van, aminek egyszerűen nem lehet ellenállni.
A délibábnak, tudod, nincs ott, de belenézel a villódzásba:
a szem receptorainak extravagáns tévedése.
Belenézel abba, ami nincs ott, hogy mégis tetten érd.
Forró aszfalt, tűző nyári nap, az illúziók végül leleplezik saját magukat.
Forró aszfalton megindulni, futni valami felé, ami nem elérhető.
Hazáig futni, nem találni otthont.
A legkiszolgáltatottabb pillanatban kísért meg az, aki nincs ott.
Aki sosem volt ott. Hazatérés, mikor bizonygatnod kell,
jó vagy. Érthetetlen kritériumok alapján
nem felelsz meg. Ez a szabály, nem felelsz meg.
Hazatérés: egyszer meg fogok felelni.
Hazatérés: mondani, amit hallani akarnak.
Hazatérés: feloldódni a megfelelésben.
Hazatérés: sosem érkezni meg.
Elrántom a tekintetem a délibábról, és csak
annyit kívánok görcsbe rándult gyomorral:
lépjek oda magamhoz ott, ahol vagyok.

ROBI

ROBI

Ez még mind azelőtt történt, hogy Robi egy reggel a puszta közepén ébredt, és – bár nem tudta felidézni, hogy önszántából került volna oda – eldöntötte, marad.

Robira az emberek soha nem néztek ferdén; nem tettek rá személyeskedő, vulgáris, ne adj' isten, rasszista megjegyzéseket; ha villamosra szállt, fiatal anyukák még véletlenül sem rángatták el mellőle háborogva és utálkozva a gyermekeiket; ha kedvenc (közepesen disztिंगvált) vendéglőjében a fogyasztás egytizedét kitevő borralalót hagyott, távozáskor nem volt oka hátán érezni a pincérek gúnyos tekintetét; ha egy számára jóformán ismeretlen kerületben eltévedve rendőrtől kellett útbaigazítást kérnie, az példás, szeplőtelen udvariassággal segítette ki, majd sarkát összecsapva, tisztelegve búcsúzott; ha pedig verőfényes tavaszi ebédutánokon elvitelre vásárolt kávéját maga mellé téve egy padon napfürdőzött a parkban, senki nem dobott félig teli poharába kétszáz forintot, mint ahogy az barátjával, Ferivel többször is megesett, holott – köztünk szólva – nem világos, mért támogatna bárki alamizsnával egy ereje munkaképes virágában lustuló férfit, még akkor is, ha a bal szeme hiányzik. Feri vállalkozóként fél szemmel is több mint pompásan boldogult.

Robi autószerelő volt, egy pár teljesen egészséges, ébenfekete szemmel, ami a szakmájában minden kétséget kizáróan előny. Szerette a munkáját (bár, eléggé el nem ítéhető módon, hétvégenként szeretett nem dolgozni is), és Erika mint – a saját szavaival élve – gyakorló értelmiségi, sosem érezte vele, hogy valaki, aki bizonyos jól ismert, önhibájától teljesen független hátráltató körülmények mián, ha akarta, sem vihette volna többre az autószerelésnél, bármennyivel kevesebbet érne, mint egy ismert és igencsak elismert sebészorvos. Házasságuk idilljét nem kezdte ki sem sznobizmus, sem ostoba és szégyellni való előítélet. Még a kutya is egyformán szívesen sétált mindkettejükkel, sőt, Robival talán még szívesebben is, hiszen neki volt több és átláthatóbban beosztott ideje. Ugyan fajtisza golden retriever volt, különleges, rózsaszín orral, homlokán pedig, hogy, hogy nem, tündöklő fehér, egyenlő oldalú háromszöggel, sosem bámulták meg őket az emberek. De Jácint, Robi sógora és egyben legjobb barátja, maga is jó nevű belgyógyász (a testvérek több generációra visszatekintő orvossaládból származtak), úgyszintén a lehető legfinomabb módon beszélt és viselkedett vele – ellenkező esetben nyilván a barátság sem működött volna.

Ha „az úr napját megszentelendő” moziba, színházba vagy állatkertbe mentek kikapcsolódni, nem sügtak össze a hátuk mögött, ahogy a könyvesboltban sem (tudniillik Robi

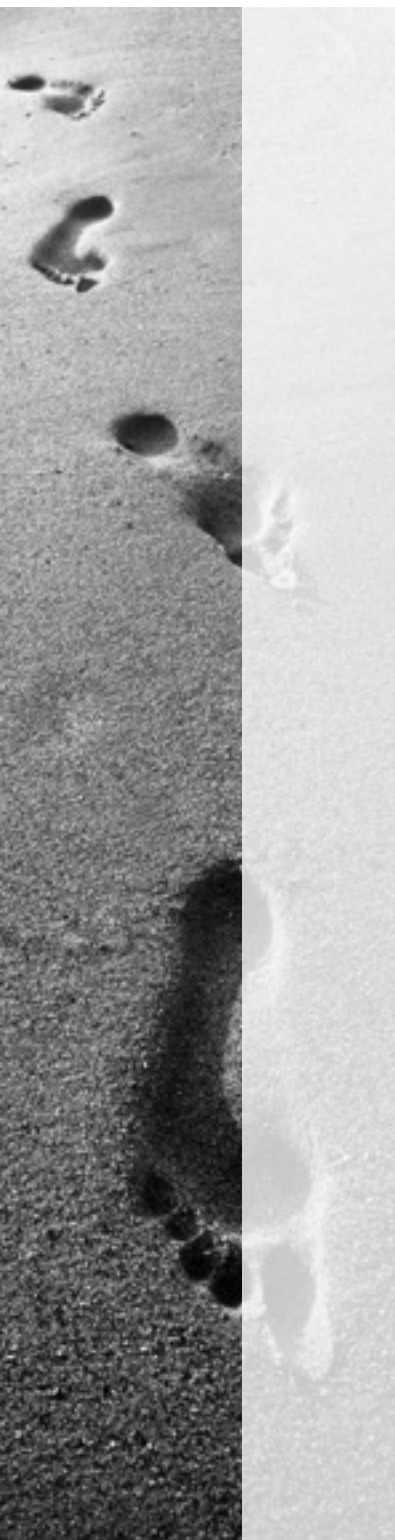
az utóbbi időben rendesen rákattant a skandináv krimikre). Nem vetettek rájuk furcsálló pillantásokat Rómában, Párizsban, Bécsben vagy Krétán tett nyaralásaik idején, melyekre vagy kettesben utaztak Erikával, hogy a köztük egyébként sokáig nem lankadó romantikát felpezsdítsék, vagy hármásban Jácinttal, aki ez idő szerint akut pártalanságban szenvedett, de aki igazán senkit sem zavart. Hovatovább már úgy rémlett, hogy Robi még jobban is örül neki, mint testvérhúga, a szakmai okokból kicsit mindig feszült és borongós Erika. A túrabolt kiségitő személyzete pedig szintén nagyon vigyázott, hogy semmiképp se tűnjék meglepettnek, amikor Robi új túrabakancsot, lábszárvédőt és egy igazán márkás kulacsot vásárolt, mint mondta, már csak zöld öntudatból is.

Sőt, a kenyér sem viselkedett furcsán, amikor Robi felszeletelte – Erika programjától függetlenül vagy saját, vagy kettejük reggelijéhez – a friss zöldség és a sajt mellé. Erikának legtöbbször angolos, sonkás tükörtojást sütött, magának lágytojást főzött, mert ebben a tekintetben konzervatív volt, úgy gondolta, ha már az egészséges életmód mellett tette le a garast, nem fogja zsíros vörös hússal kezdeni a napot. Erika gyakran félrenyelte a narancslét, és ilyenkor egérhangon cikákol, de soha, egyetlen egyszer sem mondta, hogy az itala cigányútra ment, Robi pedig igyekezett nem kinevetni a cikákolás miatt. Ehelyett a kenyérét tanulmányozta, mintha azt várná, hogy a pékterméket működtető titkos szerkezetet talál. Jobbára teljes kiőrlésű, magos kenyeret ettek, és Robinak volt egy gyengéje: mutató- és hüvelykujját igénybe véve előszeretettel csipdeste ki belőle a tök-, napraforgó-, illetve fenyőmagot.

– Mint valami huncut kis rigó – ölelte meg egyszer Erika nevetve, de mindjárt ráeszmélt, mit mondott, és szörnyen elszégyellte magát.

Egy napon a pékségben, ahová kenyérért jártak, és ahol egyébként szintén nem tapasztalt megkülönböztetést, Robinak kamerába nézve kellett elmondania, miért éppen a fittveknire esett a választása. Egy új reklámkampány keretében ugyanis vásárlókat szólaltattak meg, és kérték ki véleményüket az ország legjobb alternatív pékárúiról, a rendező pedig ránézve rögtön megállapította, hogy egyszerűen szenzációs reklámarccal hozta össze a sors. Robi igényesen és precízen számolt be az élelmi rostok élettani fontosságáról, meg a B- és D-vitaminról, magyarul elmondott mindent, amit a témában Erikától tanult. Ekkoriban már nyilvánvaló volt, hogy valami nagyon nem stimmel közöttük, tehát remélte, hogy este, amíg a kedvenc sorozatukat nézik (egy bűnügyi sorozatot, amelyet nem annyira a megoldandó rejtélyek, mint inkább a mellékesen elhangzó tudományos, filozófiai és irodalmi, posztmodernnek joggal felfogható utalások miatt kedveltek), bejön majd az illető reklám, és akkor neje felidézi kapcsolatuk kezdetét, a nosztalgia pedig újra megindítja Robi iránt. Helyette azonban egy pattanásos kamaszlányt vágta be, aki a vegán rozsos croissant alakjára és bő-

rére tett „tökjő” hatásáról, illetőleg a nagyszerű ízéről áradozott, Erika pedig, miután megállapította, hogy ez aztán a reklámpar totális csődje, mint reklámszünetben a normális emberek általában, pisilni ment.

Nem sokkal később, amikor kiderült, hogy Erikának van valakije, Robi természetesen Jácintnak öntötte ki a szívét, egy sör és – bár sok éve leszokott róla – egy csomag méregerős cigaretta mellett, barátja pedig az asztalon átnyúlva megszorította kezét, és, ugyan rendkívül bátor-talanul, de mutatóujjával meg is simította:

– Öröm az ürömben, ha úgy tetszik, hogy ilyen korán kiderült. Gondolom, most már nem bánod, hogy mégsem lett gyerek.

Robit a gyerek hiánya továbbra sem vidította fel különösebben, sőt igazság szerint még az is megfordult a fejében, hogy ha felesége nem ellenzi a családalapítást, talán minden másképpen alakul. Amikor viszont mindezek után megtudta, hogy Erikának nem egyszerűen valakije, Erikának egyenesen Jácintja van, hát, akkor tényleg őrjöngött. Mert nagy, lángoló szerelem és életre szóló barátság ide vagy oda, azt ugye elfelejtették elárulni neki, hogy a testvérek csak névleg testvérek, Jácint ugyanis háromévesen örökbe lett fogadva.

– Szóval ti mindig is... – mondta végül, amikor szóhoz jutott.

– Nem, isten ments, mit képzelsz rólunk? Csak nemrég kezdődött. Tavaly nyáron. Athénban.

– De, ha csak nemrég kezdődött, tavaly nyáron, tudniillik, akkor – érdeklődött Robi, bár köztudott, hogy ő aztán tényleg nem az a káromkodós fajta – a f*szért titkolták kezdetektől fogva, hogy nem vérrokonok?

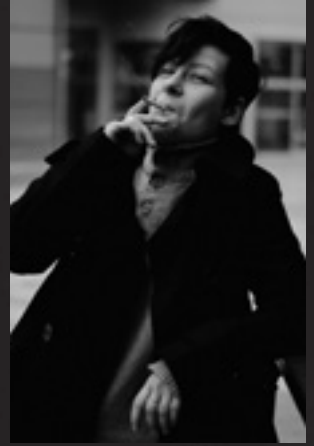
– A biztonság kedvéért – hajtotta le a fejét Erika, aztán Robi jóváhagyásával elvitte a kutyát. Ő pedig, tovább is szitkozódva, felrúgott egy hokedlit és belebokszolt a falba, úgylátszóan, amikor másnap magához tért a semmi közepén, még mindig fáj a nagylábujja, és az ökle is.

A fűben széthajigált dolgokból, vasrudakból, nejlonból, faládákból, ebből-abból, mert ügyes keze volt, seperc alatt felhúzott és bebútorozott egy kalyibát. Kezdetben úgy tervezte, naponta csinosítgat még rajta, erről azonban hamarosan letett: végül is nem voltak nagy igényei, vendégre pedig igazán nem számított, csak a figyelmes, langyos nyári este látogatását várta nap mint nap; ezen kívül inkább csak pihent, és bámulta a mindig egyforma, palakék eget. Ami kellett neki, azt a természet (a mező és a közeli nyíres) nagyjából megadta, ha pedig már nagyon hiányoztak a város ízei, hát, pár kilométerrel odébb, a teherautó-parkolóban állt egy gyrosos, ahol mindig akadt számára valami alkalmi meló is.

Robi pusztá kézzel vagy rögtönzött szerszámokkal javított meg dolgokat, amikhez mások – hiába az extraszuper felszerelés, mondjuk ki bátran – hozzá sem szagoltak.

– Az autó is csak olyan, mint az ember – magyarázta a minap egy elbűvölt sofőrnek –, onnantól, hogy tudjuk, mit hol találunk benne, illetőleg mi az, ami elromolhat, tulajdonképpen egyik sem túl nagy misztérium –, de ahogy ezt kimondta, rögtön érezte, hogy most aztán nagyon elvetette a sulykot. ■ ■ ■

Papp-Zakor Ilka 1989-ben született Kolozsváron. A Babeş-Bolyai Egyetem Bölcsészettudományi Karán tanult orosz és magyar filológiát. Műfordítással is foglalkozik, eddig Jerzy Pilch és Janusz Głowacki írásait fordította lengyelről magyarra. Két kötete jelent meg, az *AngyalvacSORA* a JAK+PRAE.HU, valamint *Az utolsó állatkert* a Kalligram Kiadó gondozásában.

között

megint hív az ismeretlen,
pedig letiltottam a számot,
kinyomtatom magam, fekete-
fehérben, 1 példányban, full
Hádész felbontásban, és elindulok
Budapestre, az eseményre, amit
visszajelöltem. aluszürke az ég,
félíg alszom a buszon, csak
nézem defókuszáltan, ahogy szalad
a szalagkorlát, csíkos nejlon-
zacskó száll a kényelmes pózban
kinyúlt kutyatetem felett, eladó
burgonya „desiré”, tudod, mi ketten
olyanok vagyunk, mint egy elipszilon,
mondjuk, a *folyó* szóban. végre a lomha
körforgalom után a gokartpálya,
into the welcoming arms, szól a
fülésemben, mellemben színes-
fényhulladék-lerakat, vesémben
sírkövek, vízparti telek eladó,
hirtelen képszakadás, már a
népligetnél dohányzom,
ahol kétszáz a vécé.

...

...

várom az éjszakaait az astorián,
néhány srác levideózza, ahogyan
egyikük a kukába vizek.
and I'm hating I'm hating my eyes,
szól a fülésemben, míg levágódom
az egyik ülésre, hiányzó van?
megyek a szállásomra, az ex-
otthonomba, hajszálait kizuhanyzom
a kádból, rángatom le a dohányszagú
ruhákat, *nehéz nem szeretni*
mindazt, mi elérhetetlen, épp
annyira, mint szeretni azt, ami van,
jegyzetelem fel egy cetlire álmosan,
félboldogan –
fejemre húzom egyetlen tulajdonom,
a paplant, egész nap kapart
a torkom, hajnali ötkor felköhögök,
reggelre már mutálok, nem tudom
szabályozni a hangszínemet, amikor
felhív, hogy hozzon-e reggelire
régli hétvégéket, nem kérek, mondom,
hoztam magammal, mellettem
hátrahagyott, ócska laptopom kerreg,
instant kávét csinállok, az estéről
készült képeket lapozgatom,
amiken nem vagyok rajta.

shine on me

fél hét indulok gyalog a melóba
a piros buszokról álmodozom
amelyek mellett elhúzóok
klaffog a talpam alatt a pocsolya
nyílik az ajtó az ottaniaknak dől ki
a meleg (én még a bardóban vagyok)
pittyen az oyster kártya és fordul
a sárga kar telik az emelet fent
azon jár az agyam miközben
beugrom energydrinkért egy
indiai boltba *twentyfive p* vigyorog
az ürge szünettel a fogai közt
thanks bro' szedem tovább a csülköm
kapucnim a fejemre dobom szisszen az ital
és megböfögtet de magamban tartom
ezt is
szóval azon kattog az agyam éppen
hogy pasolina főnökasszony akit
most nevezünk így
vajon
miért segített ki a húsz fonttal
hogy feltöltsem a telefonkártyám
amiből végül jól belaktunk mind az öten
bevándorlók a szobában
hiszen alig ismer csak állandóan bámul
és a tekintetében látom a minimalista
enteriőrt meg a borkészletét ahogyan
végigsimít rajtuk amikor hazaér és megigazítja
a maszkját
és merev szempillái alatt ha egyáltalán vannak
fakabát hangon mondja hogy okáj okáj okáj
igazán megrendítő ahogy a kái kopognak
már kicsit őszül különben kontyban a szíve
egy nap rászól a litván kollégákra a liftben
amikor beszáll a mappájával: ha angliába jössz
akkor please speak english és egy pillanatra
a reggeli csivitelés torokköszörülésre vált
majd néhány bizonytalan grammatikájú
angol mondat oson ki halkán az ajtón

és mint a vasalt ing surran a hotelszobákba
elhalva süpped a vastag szőnyegekbe amin
a tisztítószeres kocsit gurítják valami élet felé
elhúz mellettem a 133-as
a liverpool street irányába erre
sem szállhatok fel majd ha
a jövő héten fizetést kapok
és pasolinának is visszaadom a húszast
(múltkor hazafelé az imperial war museumba
mentem be mert már nagyon kellett és sírva
jöttem ki onnan azt hiszem lebombáztak)
már alig várom hogy
öt percre újra kettesben legyünk az irodában
ki tudja talán még szerelemben
is eshetünk és londonban ragadok végleg
a minimalista enteriőrt telepakolom
a könyveimmel felnyitogatom a borokat
és kibontom a kontyot
csak tenni a lábakat egymás után
és egyszer elfogy az út
fél nyolckor már a london bridge-
ről nézem a reggeli temzét
nem szeretem a zöldséges muffint
a barnaszószról szó sem lehet jó
lenne megint fánkhoz jutni a kintinban
és eldugni egyet délutánra ha jövök haza
a bank negyed árkádjai alatt bujkálok
át hamarosan meggyújtom a munka előtti
cigimet a hajnalban megsodort készletből
laza fél óra bámészkodás és a hotelbe érek
miközben pasolinára gondolok és gyakorlom
a társalgási fordulatokat amiket majd bevetek
az ágyak után és ha kiittam a meghagyott kávé
a „depart” szobában és megettem a dzsemeket
bekapcsoltam a bbc-t hogy a kiejtést imitáljam és
nem hagytam egy kakifoltot sem a vécékagylón
direkt megnéztem minden irányból térdepelve
előtte nehogy a supervisor megint ott fogjon
amiért nem elég fényes

nézem a helyét

mint a folyóvizek mellé ültetett fa, bámulom a járókelőket, a kirándulókat, akik törzsembe vésik a nevük. egykor én is szerencsétlen voltam az emberi testben, hatalmas akartam lenni, húsomat szétfeszítve. azután befordultam azon a szűk kapun ott, tovább senki sem kísérelhetett, hiszen azt sem tudtam, hová. lettem az el caminóról, kazovszkijt újralapoztam, vajon elszáll a lélek? egy labirintusba értem, mögöttem zúgó tömeg, világszerte a tüntetések: szaggassuk le az ő bilincseiket, és dobjuk le magunkról köteleiket! griffmadár szállt, szívárvány virult, de hiába, napfényre sötétedő lencsék a miniszterek. sokáig rémálmok gyötörtek, elektromos darázs, emberfelszívógép, de már békességben fekszem le és legott elaluszom. azt mondják ezek a vérszopók, hogy keresztények. ímé álnoksággal vajúdik a gonosz, hamisságot fogan és hazugságot szül. gödröt ás és mélyre vájja azt; de beleesik a verembe amit csinált, és nem jön a szippantós autó, előbb elszállítja az előző fekáliát, és a folyóvizekbe engedi. hiába, seol-kútnál tankol a legtöbb elnöki konvoj. szívem olyan lett, mint a viasz, megoldadt belső részeim között. töröltettem, akár a halott, a fészébükről, olyanná lettem, mint az elroshadt edény. jártam az orvosokat, azt mondták, vegetatív idegrendszer, sajnos ez tömegbetegség, vonuljon inkább magányba. rohanó életmód, infómohóság, nem lehet mindig növekedni, kizsákmányolta agyát, felélte ásványi tartalékait, maga egy félig kipusztult méh. nem kellett volna felégetni az erdőit azért a néhány marháért. persze, hogy remeg, hiszen elrontotta az időmértéket, hát hogy néz ki ez a strófa. már-már meghanyatlottak lábaim; és kis híjja, hogy lépteim el nem iszomodtak, amikor jöttem hazafelé a boltból, és rézsút megláttam őt. isteni verőfény volt, a szatyrot lettem a padra, ahol rágyújtottam. figyelj! – kiabált át a túloldaltól, – egy kevés *idő* még és nincs gonosz; nézed a helyét és nincsen ott. dávid volt az, a különben hallgatag szembeszomszéd.

ars goetia

felébredtem az éjszaka közepén, villámlott,
dörgött, az ablak előtt a festőállvány,
mintha kereszt, jobboldalán egy fehér
rongyanyal, a balon pedig a kámzsás
kabátdémon, megijedtem, micsoda installáció,
szeretett halottad megkopogtatta a vállam,
és irányt mutatott utópiába, álmodban
megharaptál, múlt héten kinőttek az agyaraid
a fényképeden, emlékszel? levált a lábkörmöd,
alatta felragyogott a hús, *herr teufel* randira
hívott, minden körte remeg, kérlek, ne vigyél
el, hallucináltam a fűtől, állítólag ordítóztam,
denevérek verdestek a szemhéjam mögött,
egyszer meg döglött galambbal járkáltál
fel és alá a lakásban, elhullott tollakat
gyűjtögetél a vegyes technikához, oldalt
fordultam, a csend belülről hasogatott, mint
kihordhatatlan magzat, elkapartuk a sebet,
vörösbor buggyant ki a számon, amikor
fojtogatni kezdett a röhögés, rusnya vagy,
ráncos bébi, fülembé hörögtél, részegen
belém karolva, sétáltunk a holdon,
egy kráterben elestünk, kitépett nyelvű
kutya bólogatott az úrállomáshoz kötözve,
fásliba csavart testünket eloldoztuk, és
kigurultunk a tejútra, szeretek kávét főzni,
annak, aki felébred, forog az ágy, perdül
a rokka, kirobban az idő belőlünk, bevart
oldalborda, rettegve pakoljuk meg a közös
dizájnkályhát, odakint rézsútos szögeső ver,
amikor magamhoz térek az ütésből

■ **Horváth Eve** (1984, Nagykanizsa) költő. Az ELTE-n végzett magyar szakon. Első kötete *Konzol* címen jelent meg (MERSZ-Könyvek, 2019). Jelenleg Dunavecscén él.

Foto: Komlós Zsuzsanna

Magadról nem akarsz beszélni?

É r z é k e n y í t ő d a r a b 7 j e l e n e t b e n

A darab kontextusáról

2016 őszén kaptam felkérést a Keret Alkotó Csoport (KACS) munkatársaitól, hogy írjak egy érzékenyítő színdarabot, amelyet a színészek középiskolás közönség előtt mutatnak be. Az alkotócsoport a színház és a színházi nevelés eszközeivel dolgozik, s az általuk bemutatott darabok kiválasztásában fontos szempont, hogy azok reflektáljanak a bennünket körülvevő társadalmi kérdésekre, problémákra. Az általuk létrehozott, színre vitt darabokban kapcsolódnak a sérülékeny társadalmi csoportokhoz, nézőként vagy alkotótársként számítanak romákra, értelmükben vagy fizikailag akadályozott résztvevőkre.

A számomra kitűzött feladat a következő volt: az Akvárium-projekt keretében olyan ötvenperces előadási időt meg nem haladó színdarab szöveggönyvét kellett megírnom, amelyben három-három roma és akadállyal élő személy szerepelt, kiegészülve egy középiskolás korú amatőrszínésszel. A projekt közösségi színházi folyamatként zajlott. Szerzőként megismerkedtem a Fogd a Kezem Alapítvány akadállyal élő fiataljaival, a Wlislócki Henrik Szakkollégium tagjaival és a Pécsi Református Gimnázium diákjaival – a szereplők ezekből a közösségekből verbuválódtak. Alkotótársként dolgozott a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Karának Art Brut szemináriuma Hegyi Csaba vezetésével. A művészhallgatók az akadállyal élőkkel közösen készítették el a színdarab nagyméretű háttérképeit. A projekt vezetője és koreográfusa, illetve rendezője Bognár Csaba és Zaharia Zita Lacrima volt.

Rendkívül tanulságos és érzelmileg felkavaró volt számomra ez a több hónapon át zajló, közös munka. Megindító volt látni, hogy az akadállyal élők számára micsoda élményt jelentett és önbizalmat adott a színpadra lépés; hogy a roma szereplők milyen dilemmákkal küzdöttek, miközben roma (és meleg) személyeket kellett alakítaniuk; hogy a középiskolás diákok milyen gyorsan átlátták a szöveg rétegeit, számos esetben az ő friss ötleteik kerültek be a végleges szövegváltozatba – a közösségi alkotás folyamata ugyanis azt jelentette, hogy a próbákon résztvevők (gyakran 15–20 fő) szabadon elmondhatta, mit gondol a szövegről, a szereplők gesztusairól, a rendezők instrukcióiról. A felkészülés csúcspontját a bemutató

előtti, közös munkával eltöltött hétvége jelentette, ahol a kétnapos intenzív próbafolyamat alatt állt össze annyira a darab, hogy mindannyian biztosak voltunk benne: megcsináljuk.

A *Magadról nem akarsz beszélni?* bemutatójára 2017. március 9-én került sor a pécsi Művészetek és Irodalom Házában, s a darabot az ezt követő két évben közel 25–30 alkalommal (többségében Pécsen, Baranya megyében) játszották el a fiatalok. Az előadás 2017-ben bekerült a POSZT OFF programsorozatba is, és erről a produkcióról Kovács Bálint írt méltatást az Index internetes portálra. Az előadások közönségét legtöbbször gimnazista diákok alkották, de néhány esetben felnőtt nézők előtt zajlott a színdarab. Különösen fontos és meghatározó élményt jelentett a résztvevők számára, hogy számos alkalommal az előadást pódiumbeszélgetés követte, ahol a nézők is aktívan kérdezhettek. Több ilyen beszélgetésen vettem részt, és minden alkalommal olyan érzésekkel távoztam, hogy a projekt betöltötte célját. A közös munka során nemcsak az alkotók lettek érzékenyebbek egymás iránt, hanem talán a darab célja, az érzékenyítés is teljesült: emlékezetes beszélgetések lettek, emlékezetes történetekkel. Kovács Bálintot idézve, az előadás sokat tett azért, hogy „mindenki közel érezhesse magához a felvetett kérdéseket”. Más kérdés – s ebben a színészekkel és alkotótársakkal egyetértettünk –, hogy akiket leginkább érzékenyíteni kellene olyan kisebbségek iránt, mint a romák vagy az akadályos élők, alig-alig jelentek meg a közönség soraiban, vagyis a legnehezebb munka még mindig hátra van – mindez azonban semmit sem von le az előadás értékeiből és az előadás által nyújtott élményekből.

SZEREPLŐK

Ármin, 20 év körüli meleg srác, Élő Könyv

Kevin, 20 év körüli roma srác, Élő Könyv

Dia, 30 év körüli nő, az Élő Könyvtár szervezője

Attila, 28 év körüli férfi, enyhén értelmi fogyatékos, Élő Könyv

Csilla, 25 év körüli nő, enyhén értelmi fogyatékos, Élő Könyv

Csabi, 30 év körüli, értelmi fogyatékos férfi, a közönség „visszhangja”

Szilvi, 18 év körüli gimnazista

I. jelenet

Helyszín: romkocsmá

A színpad sötét, halk zene szól a háttérben, egy ismert telefonos játék (Bubble Shooter) zenéje. Az első megvilágított szereplő Csabi. Széken ül, előtte kisasztal, rajta egy pohár víz. Beleiszik, visszateszi a poharat az asztalra. Ezután elkezdnek mobilfények villódzni a másik asztal mellett. Hirtelen felgyullad a lámpa, hárman ülnek az asztal mellett (Ármin, Kevin és Dia). Mindhárman a mobiljukba temetkeznek. Mindenki előtt alkoholos ital, Ármin bort iszik, a másik két szereplő sört.

Kevin: A francba, már megint bénázok.

Ármin: Mindig bénázol.

Kevin: Nem hiszem el, állandóan félrenyomok. Gyere már, te sárga, gyere már!

(Kis szünet)

Kevin: Piros. Á, elegendem van. *(kis szünet)* Különben meg mit dumálsz? Játsszál csak a mi nyonokkal.

Ármin: Hagyjál már! Leálltam róla.

Kevin: Akkor barbizz! *(röhög)*

Ármin: Ma nagyon vicces vagy, Kevin. Akarom mondani, Ken! *(hízeleg)*

Kevin: Fúj, álljál már le! Dia, állítsd le!

Dia: *(fel sem néz a telefonból)* Álljál már le, Ármin!

(Kis szünet, felváltva beleisznak az italukba)

Ármin: Te figyelj, Ken, nem unod még ezt a lövöldözést?

Kevin: Mondtam, hogy álljál már le.

Ármin: Te kezdted.

Kevin: Hol vannak már ezek? Ma időben haza akarok érní, randim lesz este. Két hete is ez volt, folyton rájuk kell várni, rohadtul unom. Miért van az, hogy mindig elkésnek? Nem láttak még órát?

(Dia a mobilján pötyög, felnevet)

Kevin: Mindent ötször kell nekik elmagyarázni, halálra unom magam közben.

Ármin: *(nevet)* Mintha te tökéletes lennél. Folyton mobilozol a megbeszélések alatt.

Kevin: Én mobilozás közben is tudok figyelni.

Dia: *(fel sem néz a mobiljából)* Tegyétek el a mobilt, mindjárt kezdünk.

(Kis szünet)

Ármin: Kivel randizol?

Kevin: Egy csajjal. Tudod, én a csajokat szeretem. *(nevet)*

Ármin: Mekkora bunkó vagy. *(értetlenkedik, rosszul esik neki, de ez nem egyértelmű)*

Kevin: *(ingatja a fejét)* Cö-cö-cö, bunkó vagyok.

Ármin: Szóval?

Kevin: Egy csajjal, nem ismered. Ott lakik a telepen, még szakközépbe jár, Szabinának hívják, nemrég jöttünk össze, de nem komoly.

Ármin: De ha nem komoly, akkor minek vagy vele?

Kevin: *(röhög)* Hogyhogy minek? *(fnoman jelzi a testbeszédével, hogy mire gondol)*

(Csabi a kezébe temeti a fejét)

(Kis szünet, közben Kevin az óráját nézi)

Kevin: Elegendem van. Dia, hazamehetek? *(Dia nem reagál, tovább pötyög a telefonján, alighanem csetel valakivel)* Fél órája rájuk várunk, szerintem nem is jönnek.

Ármin: Tudod, hogy mindig késnek. Nyugi, mindjárt itt lesznek.

Kevin: Ja, kikérik maguknak a szörpöt, aztán mosolyognak, mint a vadalma, és egymás vállára hajtják a fejüket. *(utánozva)* „Pillangóm”.

Ármin: *(utánozva)* „Bucibogaram”.

(Ármin Kevin vállára hajtja a fejét, elrévednek a messzeségbe)

(Kis szünet, majd utána léptek, emberi beszédfoszlányok hangja. Ármin és Kevin gyorsan eltávolodik egymástól, mintha mi sem történt volna. Megérkezik Attila és Csilla)

Attila és Csilla: *(egyszerre, boldogan)* Sziasztok!

Kevin: Na végre!

Ármin: Helló, sziasztok!

Dia: Kevin, esetleg köszönhetnél te is.

Kevin: *(kelletlenül)* Sziasztok! Akkor elkezdhetjük?

Dia: *(keményen)* Nem kötelező itt maradni Kevin, nem kötelező holnap sem jönni. Semmi sem kötelező.

(Megfagy a levegő, kis szünet)

Kevin: Hozok két szörpöt. *(Kimegy)*

Dia: Örülök, hogy mindenki itt van. Holnap kertvárosba megyünk a kusbusszal, gimnazistákkal fogunk találkozni. Reggel kilenckor indulunk, délután ötre érünk vissza. Mindenkinek kérek, hogy ma időben feküdjön le, pihenje ki magát. Hosszú nap lesz.

Ármin: Ennyit Kevin randijáról.

Csilla: *(kuncog)* Milyen randi?

Dia: Nem tartozik ránk, Csilla.

Csilla: Régen mi is randiztunk, Bucibogaram. Nem randizunk megint?

Dia: Lesz ebédszünet, valamikor egy és kettő között.

Ármin: Megint babfőzelék lesz? Akkor inkább hozok magammal szendvicseket.

Dia: Hozzál, ha már annyira igényes vagy!

(Kevin visszatér)

Kevin: *(megenyhülten, kedvesen teszi le Attila és Csilla elé a poharakat)* Nem volt málnaszörp, csak meggy. Remélem, jó lesz. Ez is piros. *(kis szünet)* Ki az, aki annyira igényes?

Dia: Ármin.

Kevin: Csak nem? Gondolhattam volna.

Csilla: Kivel randizol?

Dia: Árminnal. *(mindenki nevet, különösen Attila, Kevin kicsit kényszeredetten)*

(Kis szünet)

Kevin: A kusbusszal megyünk?

Csilla: Igen.

Kevin: Vezethetem?

Dia: *(szúrós szemmel néz rá)* Nincs is jogosítványod.

Kevin: De vezetni tudok. Nem kell mindenhez papír.

Ármin: Mit vezetted már, te? Lovas kocsit?

Kevin: *(üést imitál, felidegesíti magát)* Álljal már le, kisköcsög!

Dia: *(felcsattan)* Álljatok le mindketten! Elég volt mára.

Kevin: Nagybátyámnak olyan Audi-ja van, amelyet te még nem is láttál. Párszor már vezettem is. *(Közben előveszi a telefonját, és keres valamit)*

(Kis szünet. Megmutatja a telefonon lévő fotót Árminnak)

Kevin: Tessék, nézd meg! *(Elneveti magát, viccből meglegyinti Ármint, aki ügyetlenül próbálja elhúzni a fejét)*

Ármin: *(kelletlenül)* Csodálatos.

Csilla: Mihez kell még papír, Dia?

Dia: Például, ha elvégzel egy iskolát, akkor arról hivatalos igazolást kapsz, szóval papírt. Vagy akkor, ha az emberek összeházasodnak.

Csilla: Akkor nekünk is van papírunk, Bucibogaram?

Attila: Nem tudom. *(Kevin felnevet, a többiek csúnyán néznek rá, elszégyelli magát)*

Csilla: Majd megkérdezem anyától.

Attila: Kérdezzük meg, pillangóm!

(Csilla Attila vállára hajtja a fejét, éppen úgy, ahogy a fiúk korábban utánozták őket. Sötét.)

II. jelenet

A jelenet előtt játék a háttérrel. A gyerekek kibusoznak Kertvárosba, a vásznon tipikus pécsi helyszínnek. A megérkezés után egy könyvtárszobában vagyunk. A jelenetben Szilvi kivételével mindenki ott van. A sötétben először megint csak Csabit világítjuk meg, aki egy könyvet fog a kezében, kinyitja, és úgy tesz, mintha olvasná. Aztán villanyfény, a szereplők ott ülnek össze-vissza a helyiségben. Valaki mobilozik, mások könyvet lapozgatnak, Csilla és Attila dobókockával játszanak, csak Dia koncentrál.

Dia: Jó volna, ha végre figyelnétek, negyed óra múlva kezdünk. Miért kell ezt újra és újra eljátszanunk?

Kevin: „Panaszkodsz, hogy tifeledek kevés a könyv. Nem számít, hogy mennyi van, csak jók legyenek.” Ki az a Seneca? *(Felmutatja a könyvet Árminnak)*

Ármin: Római filozófus volt, Nero tanácsadója.

Kevin: Az a császár, aki felgyújtotta Rómát?

Ármin: Az. Később már nem bízott Senecában, akinek emiatt öngyilkosságot kellett elkövetnie. Seneca rendes ember volt, szerette a rabszolgáit is.

Csilla: Ha rabszolgái voltak, akkor biztos rossz ember volt.

Ármin: Akkoriban sokaknak voltak rabszolgái. Aki gazdag volt, rabszolgákat tartott.

Kevin: Aki gazdag, az rossz ember, ez most is így van.

Ármin: *(nevetve)* A romák meg egytől egyik tolvajok, ugye?

Dia: *(közbekiált, mielőtt Kevin válaszolhatna)* Elég már! Foglaljuk inkább össze ismét a szabályokat. Ez itt az élő könyvtár, amelyben ti vagytok a könyvek.

Kevin: Balog Kevin vagyok, cigány könyv. *(Mindenkire felnevet)*

Dia: Igen, Kevin, te vagy a roma könyv. Ármin a meleg könyv, Csilla és Attila a fogyatékkal élők könyve. Muzulmán könyvet még mindig nem találtunk, a transznemű könyv pedig ma sem tudott eljönni.

Kevin: Kertvárosba? Majd hülye lesz. Pont az hiányzik egy transzneműnek, hogy Kertvárosban belekössön valami barom.

Ármin: Például egy olyan, mint te.

Dia: *(sóhajtozik)* Kevin, az isten áldjon már meg, nem tudnál egy kicsit elhallgatni? Tehát leültök a kis asztalkákhoz, és várjátok a kölcsönzőket. A kölcsönzés harminc percig tart, utána visszajöttök hozzám. Próbáljátok meg minden kérdésre őszintén válaszolni, de ha úgy érzitek, hogy bántanak benneteket, bármikor félbeszakíthatjátok a beszélgetést.

(Kis szünet)

Csilla: Engem még itt senki sem akart bántani.

Ármin: De hát ki akarna téged bántani, Csilla?

Dia: Senki sem akarja bántani Csillát, és másokat sem akar bántani senki. A diákok eddig mindig nagyon kíváncsiak és kedvesek voltak. Csak szeretném, ha tudnátok, hogy bármikor abbahagyhatjátok a beszélgetést, ha kellemetlennek érzitek a helyzetet vagy valaki belétek köt. Van valakinek kérdése?

Attila: *(lassan)* Normális könyv miért nincs?

(Csabi bólogatni kezd, leteszi a könyvet, sötét)

III. jelenet

Sötét könyvtárszoba, Csabi megvilágítva. Csabi feltűnően bámul valamit, nézi a sötétséget, mintha lenne ott valami. Aztán valamivel később robajt hallunk, egy nő (Szilvi) bosszankodik a sötétben. Ekkor fény: Szilvi a lábszárát dörzsöli fájdalmasan, leül egy székre. Az asztal mellett Dia, Csilla és Attila. Csilla egy füzetbe rajzolgat, Attila pogácsát eszik. Észreveszik egymást, mindenki kimerevedik. Amint felfogja a helyzetet, Dia felugrik és odamegy Szilvihez.

Dia: Szia, nagyon megütötte magát? *(Leguggol mellé, nézi a lábát, a sérülést. Majdnem megfogja Szilvi lábát, de aztán az utolsó pillanatban szégyenkezve visszarántja a kezét)* Sajnálom.

Szilvi: *(kicsit erőltetetten mosolyog)* Mindegy, túlélem. De miért volt ilyen sötét? A folyosón azt mondták, itt találok a fogyatékkal élők könyvét. Mi ez itt, sötétkamra?

Csilla: Csendkirályt játszottunk.

Szilvi: *(értetlenkedve)* A sötétben?

Dia: Attila régen nagyon félt a sötétben, de ez már megváltozott. Azt játszottuk, hogy Attila nem fél a sötétben. Mi ezt is csendkirálynak hívjuk.

Attila: Már nem félek a sötétben.

Dia: *(a kezét nyújtja Szilvinek, lelkes)* Magyar Diána vagyok, Dia. Én szervezem az Élő Könyvtárat, és ez itt tényleg a fogyatékkal élők szobája.

Szilvi: Szabados Szilvi, szia. *(mosolyog)* Örülök, velük szerettem volna beszélgetni.

Attila: *(felcillan a szemé)* Szia, Szilvi, Attila vagyok. *(Csilla értetlenül néz rá, Attila nem veszi észre, rajongva nézi tovább Szilvit)*

Szilvi: *(mosolyogva)* Szia, Attila.

(Kis szünet, mindenki zavarban van)

Dia: Akkor én nem is zavarok tovább, beszélgessetek, ismerkedjete! Fél óra múlva visszajövök, de ha nagyon szimpatikusak vagytok egymásnak, folytathatjátok tovább is. Ez itt Csilla, ő pedig Attila. Attila, ne edd meg az összes pogácsát!

Attila: *(miközben egy újabb pogácsáért nyúl)* Nem eszem.

Csilla: *(Szilvit bámulja féltékenyen)* Nem maradnál inkább, Dia?

Dia: *(megáll)* Maradjak?

Csilla: Aha.

Szilvi: *(mosolyogva)* Én is örülnék neki!

Attila: Kérsz pogácsát, Szilvi?

Csilla: Én kérek pogácsát. *(Odafurakszik Attilához, elvesz egyet)*

Dia: *(visszarakja a táskáját az asztalra, mosolyog)* Szívesen maradok.

Csilla: *(kicsit erőszakosan, Szilvire nézve)* Te ki vagy?

Szilvi: *(zavarba jön, Diától várja a segítséget, bizonytalan)* Idejárom gimnáziumba, most fogok érettségizni. Ma elmehettek az utolsó három órától azok, akik vállalták, hogy eljönnek ide.

Dia: *(megrökönyödve)* Hm.

Szilvi: Jaj, na, tudjátok, nem úgy értettem. Még soha nem beszéltem melegekkel meg fogyatékosokkal. *(kis szünet)* Szabad ezt így mondani?

Dia: Szabad. Szerintem most mutatkozzanak be Csilláék. *(Oldalra ül, Csabi mellé)*

Attila: *(nagyon lassan, zavarban, a kezét tördelve)* Én nem nagyon szeretek beszélni magamról. Szeretem a kutyákat. Van egy kutyánk, a Hópihe.

Szilvi: Érdekes név.

Attila: Azért Hópihe, mert fehér a bundája.

Szilvi: Milyen fajta?

Csilla: Spicc. Reggel én adok neki enni, este Attila. *(Odabújik Attilához)* Ugye, Bucibogaram?

(Kis szünet, mindenki fészeng)

Szilvi: Hány évesek vagytok?

Csilla: Én 25, Attila 28. Én dolgozom március óta.

Szilvi: *(kíváncsian)* Hol dolgozol?

Csilla: Az Aldiban. Gyümölcsöket válogatok a raktárban, almát, banánt. Meg zöldségeket is, nagyon szeretem a répát.

Attila: A répától jól lehet fütyülni. Engem a mama tanított meg fütyülni. *(Fütyülni kezd)*

Csilla: *(nevet)* Járok rajzsakkörbe is, az egyetemre. Ott igazi festmények vannak. Nekünk is lesz majd kiállításunk.

Szilvi: Miket szoktál festeni?

Csilla: Én nem festek, hanem rajzolok. *(Vár)*

Szilvi: Akkor mit rajzolsz?

Csilla: Hópihét. És le szoktam rajzolni anyát.

Szilvi: Hogy néz ki anyukád?

(Csabi artikulátlanul felkiált, aztán leejti a fejét)

(Csend, szünet. Csilla elkezd satírozgatni a füzetében. Dia feláll, és odahajol hozzá, megnézni, mit rajzol)

Szilvi: *(nehézkösen Attilához)* Te is szeretsz rajzolni?

Attila: Én azt nem tudok. Jobban szeretek főzni és brékelni.

Szilvi: Micsoda?

Attila: Jobban szeretek főzni és brékelni. Megmutassam?

Szilvi: *(nevet)* Na, mutasd!

(Attila leül a földre, leveszi a cipőjét, és elkezd a brékelőadást. Mindenki őt figyeli, a fények lassan elhalványulnak. Sötét)

IV. jelenet

A fény megvilágítja Csabit. Csabi csücsörít a szájával, mintha csókot adna valakinek. Amikor felkapcsolódnak a lámpák, azt látjuk, hogy Dia a táskájában turkál, Kevin mellett ül. Helyszín: a könyvtár parkja.

Dia: Hol a pénztárcám? A fenébe, hogy mennyi szar van ebben a táskában. Nem láttad?

Kevin: De. Láttam. Én csórtam el.

Dia: Most komolyan...?

Kevin: Mit komolyan?

Dia: *(hitetlenkedik)* Te hülye vagy!

Kevin: Mér? Most azt hiszed, kamuzok?

Dia: *(kutat tovább)* Hagyjál már. Én komolyan kérdeztem. Mikor láttad a pénztárcámat?

Kevin: Komolyan mondom, hogy kölcsönvettem. Még tegnap. Nem is értem, semmit nem vettél azóta?

Dia: Végülis... *(elbizonytalanodik)*. Tegnap a kocsmából hazamentem. Reggel be akartam ugrani az Aranycipóba, de mivel kicsit megcsúsztam, inkább hoztam kekszet otthonról. *(Kezdi elhinni, hogy Kevin ellopta a tárcáját)* Ne csináld Kevin!

Kevin: Most akkor szerinted hazudok is. Ilyenek a cigányok, nem? Attól még, hogy élő könyv vagyok, cigány is vagyok. Akár lophatok is.

Dia: *(megtalálja a pénztárcát a táskájában)* Bazdmeg, Kevin, én komolyan megverlek! Micsoda egy szemét vagy. *(Kergeti és a táskájával üti)*

Kevin: *(röhögve menekül)* Elhitted mi? Tényleg elhitted. *(Kiszalad)* Mindjárt jövök.

Ahogy Kevin eltűnik, megjelenik Szilvi.

Szilvi: Szia!

Dia: Helló!

Szilvi: Időben jöttem, ugye? *(Ránéz Dia kezére)* Ne már, ugyanolyan színű a körömlakkunk. Nem csinálunk egy szelfit?

Dia: *(kissé megszeppenten)* De, csinálhatunk.

Hátat fordítanak a közönségnek, egymáshoz bújnak. Elkészítik a szelfit, kezüket az arcuk elé tartva.

Szilvi: *(lelkesen)* Feltehetem a Facebookra?

Dia: Ahogy akarsz, de azért ne tagelj be!

Szilvi: Nem is vagyunk ismerősök.

Dia: *(nevet)* Jól van, majd bejelölsz.

(Váratlanul megjelenik Kevin)

Kevin: *(megmerevedik)* Csak nem megzavartam valamit?

Dia: Dehogy! Csak Szilvi szerette volna, ha lefényképezzük egymást, mert majdnem ugyanolyan színű a körömlakkunk. *(Elfelejtí elengedni Szilvi kezét, aki közben elindul Kevin felé)*

Szilvi: *(nagyon lelkesen)* Szia, Szilvi vagyok. Téged is ki lehet kölcsönözni?

Kevin: Ja. Balog Kevin vagyok, roma könyv.

Szilvi: Kikölcsönözhetlek most?

Kevin: Persze, épp most ettem meg az ebédet. Babfőzelék volt, nagyon ízlett. *(Szemrehányón néz Diára)*

Dia: *(nevetve)* Helyes. Ármin?

Kevin: Megette a szendvicseit, aztán eltűnt.

Dia: Na, megint kezdi. Megyek, megkeresem.

(Kimegy)

Kevin: Itt beszéljünk vagy menjünk vissza a terembe?

Szilvi: Neked hogy lenne jobb?

Kevin: Szerintem maradhatunk itt is. Nyugisabb. *(Most veszi észre, hogy Szilvi milyen csinos lány. Szilvinek ez nem tűnik fel, leülnek egymás mellé, a lány keresztbe teszi a lábát)*

(Kis szünet)

Szilvi: Nekem ez kicsit nehéz.

Kevin: Mi?

Szilvi: Hogy kérdezzek tőletek.

Kevin: De miért?

Szilvi: Mert nem tudom, hogy mivel bántok meg valakit. Az előbb megkérdeztem Csillát, hogy miért szokta lerajzolni az anyukáját. Azután meg sem szólalt többet. Azt választották, nincs anyukája.

Kevin: Pedig van neki.

Szilvi: Tényleg?

Kevin: *(nevet, megböki Szilvi vállát)* Mindenkinek van anyja, neked talán nincs?

Szilvi: Tudod, hogy nem úgy értettem. *(Elkomolyodik)* De mi van Csilla anyukájával?

Kevin: Lepasszolta Csillát, amikor rájött, hogy milyen, azóta semmit sem tudni róla. Halottam olyat is, hogy kint él Kanadában. Csilla úgy tudja, meghalt, de szerintem sejti, hogy ez kamu.

Szilvi: Miből gondold?

Kevin: Csilla egyáltalán nem olyan hülye, mint amilyennek látszik. Eleinte nehéz volt őt megértenem, de most már nagyon bírom. Imádom a pogácsáját, Attila hagyott belőle délutánra?

Szilvi: *(mosolyogva)* Nem nagyon.

Kevin: *(legyint)* Sosem marad pogácsa ebéd után. Talán csak egyszer, amikor Attila nem tudott eljönni. *(Elneveti magát)* Hópihe megharapta.

(Kis szünet)

Szilvi: Magadról nem akarsz beszélni?

Kevin: Mit mondjak?

Szilvi: Hogy miért vagy itt.

Kevin: Mert ma épp nincs meló a cégnél, eljöttem.

Szilvi: *(idegesen)* Miért gúnyolsz ki megint?

(Kis szünet)

Kevin: *(megbánást mutat)* Igazad van. *(Kis szünet, előhúz a zsebéből egy fülhallgatót, azzal kezd játszogatni)* Szeretek ide járni, ennek legalább van valami értelme.

Szilvi: Mihez képest van értelme?

Kevin: Ahhoz képest, ami nálunk van. *(Keserűen, nem támadólag)* De ezt mások úgysem tudják megérteni.

Szilvi: *(felcsattan)* Szerinted miért jöttem ide? Pont azért, mert szeretném megérteni.

Kevin: *(jól végigméri Szilvit)* Tudom. Vagyis gondolom.

(Kis szünet, Szilvi nagyon gondolkodik)

Szilvi: Mit szeretsz jobban, ha romának vagy cigánynak hívnak?

Kevin: *(nevet)* Ha Kevinnek. Különbén mindegy, engem ez nem különösebben érdekel. Azt szavak nélkül is érzem, ha úgy bánnak velem, mint egy cigánnyal.

Szilvi: Még a szüleiddel élsz?

Kevin: Anyámmal meg a tesóimmal.

Szilvi: És apáddal mi van?

Kevin: Lelépett. A nagybátyám szokott nekünk segíteni, de most épp ő sincs itthon.

Szilvi: Ő is lelépett?

Kevin: Nem, ő visszakerült a bőribe.

Szilvi: A bőri az a börtön?

Kevin: Miért, szerinted mi? Burger King? *(nevet)*

Szilvi: *(ő is nevet)* Ne haragudj. De miért van bent?

Kevin: Valami hülyeség miatt. Mindig van valami hülyeség.

Szilvi: Te is voltál már bent?

Kevin: Nem, és nem is akarok.

(Kis szünet, egymásra néznek, nem tudják levenni a szemüket a másiktól. Kevin bedugja az egyik fülhallgatót a fülébe, a másikat odaadja Szilvinek.)

Kevin: *Beneath Your Beautiful.* Ismered?

Szilvi: Nem.

(Kicsit hallgatják együtt a számot)

Szilvi: Kérdezhetek valamit?

Kevin: Persze. Azért jöttél, hogy kérdezz.

Szilvi: Miért van ennyi roma a börtönökben?

Kevin: Fogalmam sincs. Mindenki azzal cseszeget, hogy mi ilyenek vagyunk, pedig nem.

Én például nem ilyen vagyok, és a testvéreim se ilyenek.

Szilvi: Hány testvéred van?

Kevin: Kettő. Fogadjunk, hogy azt hitted, legalább négy! *(Szilvi a földet bámulja, hallgat)*

Na, látod.

(Kis szünet. Amikor Szilvi nem látja, Kevin feltűnően bámulja a lányt, a mellét, a lábát)

Szilvi: *(halkan beszél)* De akkor mi mégis miért félünk tőletek?

(Kis szünet)

Kevin: Honnan tudjam. A múltkor segíteni akartam egy öreglánynak a buszmegállóban. Úgy kapkodta a levegőt, mintha ott helyben meg akart volna fulladni. Na, ahogy meglátta, hogy ott állok mellette, majdnem össze is esett, szerintem azt hitte, ki akarom rabolni. Inkább otthagytam, mielőtt kiabálni kezdett volna.

Szilvi: *(kicsit közelebb húzódik Kevinhez, egyre jobban egymásra találnak)* Lehet, hogy csak félreértesz valamit.

Kevin: Hagyjuk. Tudod, hány buliba nem engedtek be azért, mert cigány vagyok? „Mosakodj meg, öcsi, túl barna vagy”, ilyen dumákat nyomnak a szekuritisok. Mi a francot mondjak erre? Semmit. Inkább befogom a pofámat.

(Kis szünet)

Szilvi: A nagymamám mindig arra panaszkodik, hogy a cigányok ellopják a tyúkjait.

Kevin: Honnan tudja, hogy cigányok azok?

Szilvi: Egyszer rajta kapta őket, de elfutottak. Másnap találkozott velük a boltban, még ki is nevettek. „Foltozza be a kerítést, mami, mostanában elszemtelenedtek a rókák.”

Kevin: *(nevet)* A rókák tényleg elég szemtelenek.

Szilvi: *(meglöki Kevin)* Te is az vagy!

Kevin: Miért, most mit mondjak? Te magyar vagy, a magyarok között is vannak, akik lopnak. Neked is fel szokták tenni ugyanezeket a kérdéseket?

(Kis szünet. Megint visszarakják a fülükbe a fülhallgatót)

Szilvi: Miért ilyen bonyolult ez?

Kevin: Fogalmam sincs. Csak azt ne kezd, hogy „nekem is vannak cigány barátaim, de a többség azért...”! *(közben Kevin félve megérinti Szilvi térdét)*

Szilvi: Nem kezdem.

Kevin: Egyébként meg el is kezdheted, szívesen lennék a rendes cigány barátod. *(megcsókolja Szilvit, aki először ellenkezik, majd enged Kevinnek)*

(Sötét.)

Athantor

Athantor

A krónikás nehéz helyzetben van, amikor egymáshoz illeszthető mozaikdarabkáit keresi egy olyan képnek, amely talán soha nem is volt teljes, vagy ha igen, akkor csupán egyetlen pillanatra, mint a tengerparti fövényre rajzolt ábra, melyet befejezése után nyomban eltöröl az első hullám. Kortársak töredékes visszaemlékezései, a bécsi titkosrendőrség irattárában porosodó feljegyzések, néhány személyes hangú levél, egy megfakult dagerrotípa és két rövid, latin nyelvű értekezés: ez minden, ami rendelkezésünkre áll Domahidy László portréjához – és természetesen a legendák, a hihetlenebbnél hihetlenebb történetek, melyek már a gróf életében elkezdtek formálódni, és sűrű, átláthatatlan felhőbe burkolták valódi alakját. Elbeszélésünk eseményei víz színén csillogó reflexekhez hasonlóak, mintha mese és valóság ködös határvidékén lebegne minden. A becsületes krónikás feladata nem lehet más, mint hogy megpróbálja híven papírra vetni mindazt, ami erről a különös emberről a birtokába jutott. Az ítékezés legyen az olvasó kiváltsága.

Lángok között született, s életének ez a rendkívüli kezdete egész későbbi sorsát meghatározta. A lángok a kastély pajtájában csaptak fel, komor, csillagtalan, kora őszi estén, s pillanatok alatt átterjedtek a főépületre. Tűzet fogott a tető, recsegve-ropogva égtek a gerendák és a szarufák, tűzfolyamok kúsztak alá a csúcsíves ablakok fatábláin, a függönyökön, a falakat borító tapétákon, s nyomukban mindenfelé az éjszakánál is sötétebb, sűrű füst gomolygott.

Hogy miképp keletkezett a tűz, arról semmi bizonyosat nem lehetett tudni. A helybéliek közül néhányan látni vélték, amint egy villám kénsárga fonalként száguldott végig az ég boltozatán, felhasította a felhők sötét tömegét, s mint valami elhajított dárda, a pajta oldalába fúródott, míg mások ismeretlen gyújtogatókról suttogtak, akik a bécsi titkosrendőrségtől kapták fizetésüket. Akárhogy is történt, a lángok rohamos gyorsasággal vettek birtokukba mindent, aligha létezett erő, mely pusztításuknak útjába állhatott volna.

A közeli faluban félreverték a harangot, s emberek szaladtak kiáltozva a vörös fénybe boruló épület felé. Mintha megnyílt volna a föld, s egyenesen a pokolból tört volna elő, iszonyatos hőség harapott az éjszakába. A kastély személyzetének tagjai és az összeseregülő környékbeliek már megkezdték az oltást, amikor odabent, a keleti szárny egyik szobájában Domahidy Ágoston gróf hitvese, a fiatal és szép Szepessy Borbála megszülte gyermekét. Nem volt jelen sem orvos, sem bába, idő előtt történt a szülés, minden bizonnyal a tűzvész keltette nagy ijedség hatására. Percekkel később két szolga feltörte az ajtót, a grófnő azon-

ban már nem élt, csak az újszülött csecsemő rugdalózott sírva az ágyon. Tudós szerzők szerint létezik egy különös élőlény, apró termetű, gyíkyszerű állat, melynek nem árt a tűz. Salamandrának hívják, fekete bőrét sárga foltok díszítik, s azt tartják felőle, hogy a tűz a természetes életere, lobogó lángok között érzi jól magát, és velük csillapítja éhét. Mintha a gyermek is már születése pillanatától efféle ámulatba ejtő képességekkel rendelkezett volna. Lángok ölelték körül, a mennyezet irányából égő deszkacsonkok hullottak alá, de csodálatos módon a gyermekben nem tettek kárt. Így beszéltek a falubeli öregek, halk szóval és ködös, messze révedő tekintettel, s még évekkkel, évtizedekkel később is elfelhősödött az arcuk, ha arra a végzetes éjszakára gondoltak.

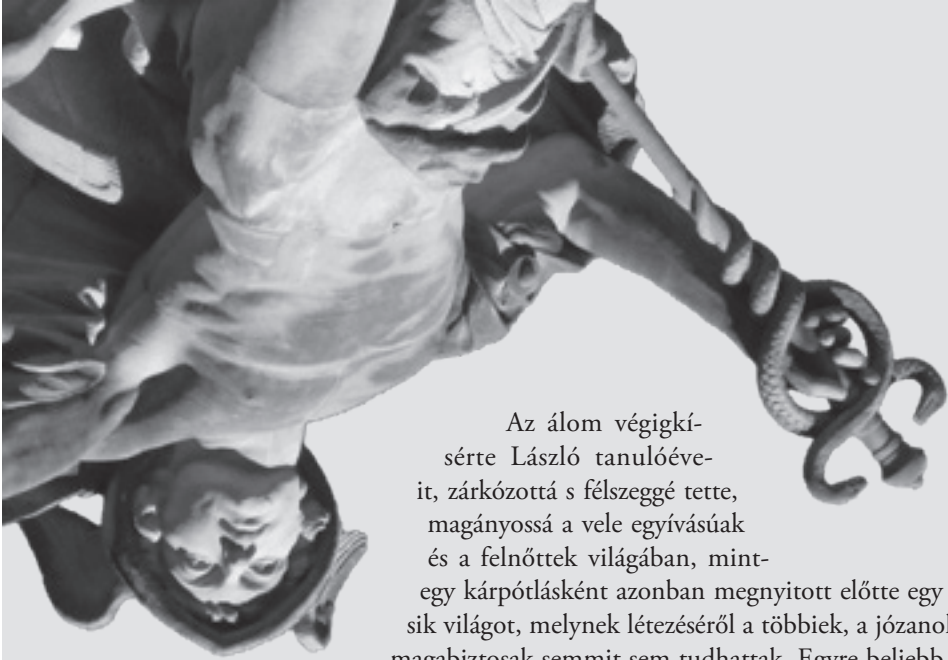
Származásáról és születése körülményeiről jó ideig nem tudott semmit. A császári sas védőszárnyai alatt nőtt fel, Carl Amadeus von Breitkopf báró birtokán, mely a Duna bal partján, Dillingen közelében terült el, s nemzedékek óta a család tulajdonához tartozott. A báró úgy bánt az árvával, mintha saját fia lenne, minden igyekezete arra irányult, hogy az elveszített, bár nem is ismert régi helyett új otthont teremtsen számára, ahol szeretet és törődés veszi körül, s amikor elérkezett az ideje, taníttatásáról is bőkezűen gondoskodott.

Az ifjú grófot eleinte piarista atyák nevelték, a Breitkopf-birtoktól nem messze fekvő rendházuk falai között, majd igen korán a Neckar völgyének bejáratánál fekvő város, a nagy hírű Heidelberg egyetemére nyert felvételt, ahol jogi tanulmányokat folytatott. Nem meglepő, hogy a paragrafusok világa csak ideig-óráig elégíthette ki magasabb dolgokra szomjazó tudásvágyát. A természettan, a teológia és az orvostudomány iránt kezdett érdeklődni, kiváltképpen a fizikai és kémiai kísérletek, valamint az anatómia vonzották, s a Heidelbergben eltöltött évek során rendszeres látogatója lett ilyen jellegű stúdiumoknak. Szellemi fejlődésének igazi irányát azonban másfajta hatások szabták meg. Nem könyvek és tudós professzorok, sokkal inkább a léleknek azok a mélyen fekvő, titokzatos tájai, melyeknek furcsa geográfiájáról csupán az álmok adnak hírt.

Az ifjú gróf gyakran álmodott ekkoriban, s különös módon mindig fényes nappal, amikor rövid időre egyedül maradt valahol. Tulajdonképpen egyetlen álom tért vissza ilyenkor különféle változatokban újra és újra, s ő képtelen volt szabadulni ennek a makacs ismétlődésnek a bűvköréből. Bármerre ment, az álom követte őt.

Heidelberg és környéke különös metamorfózis részesévé vált. A város legszebb részei, a két 15. századból való templom, a vár mohával, jerikói lonccal és borostyánnal borított romjai, a folyó partján magasodó vén tornyok, a tiszta tükrű víz fölött átvezető híd és a városfalakon túl elterülő, félhomállyal teli erdők, mindazok a helyek, ahol László üres óráit szokta eltölteni, ettől kezdve újabb dimenzióval gazdagodtak. Ezek voltak a valóságnak azok a pontjai, ahol az álom rátalált, s fölé terjesztette széles szárnyait, mint valami óriási ragadozómadár. S ő minden alkalommal ugyanazt élte át: mintha mély kútba lökték volna, s zuhanás közben történe vele mindaz, ami zaklatott képzeletében megjelent.

Az álom végigkísérte László tanulóéveit, zárkózottá s félszeggé tette, magányossá a vele egyívásúak és a felnőttek világában, mintegy kárpótlásként azonban megnyitott előtte egy másik világot, melynek létezéséről a többiek, a józanok és magabiztosak semmit sem tudhattak. Egyre beljebb merészkedett ebbe a különös, új világba, idegenkedve és kíváncsian, engedve a ködként gomolygó varázslat csábításának.

A helyszín, ahová álmjai elvezették, mindig ugyanaz volt. Elhagyatott, omladozó kúriához tartozó park, melynek gondozatlan bokrai a valaha rájuk kényszerített szigorú geometriai formáknak már távoli emlékét sem őrizték. A sétányokat benőtte a gaz, a lépcsőket repedések kusza vonalai barázdálták, néhol töredezetten veszték el a fűben, s a szökőkút kisebb tóval is felérő medencéjét elborította a békanyál. A park többhektáros területét borostyánnal befutott alacsony kőfal övezte, mely fölé diófák, bükkfák és jegenyék lógtatták lombjaikat. A park túlsó végében sziklák élesen csipkézett tömbjei tornyosultak, középpütt sötétén tátongó, mesterséges barlangüreggel.

A szikláktól nem messze, egy árnyékos pad szomszédságában márványszobor állt. Az olümposzi istenek hírnökének, a lelkek túlvilági kalauzájának, Hermésznek szobra, mely attribútumaival együtt, kezében pálcájával, lábain szárnyas sarukkal ábrázolta Zeus és Maia fiát. Az álom mindig úgy kezdődött, hogy László a padon üldögélt, szívére szomorúság nehezedett, és kimerültnek érezte magát, de hiába kutatott emlékezetében, sem bánatának, sem fáradságának nem lelte okát. A lenyugvó nap utolsó sugarai világították meg a parkot, s mintha őszi falevelek hullottak volna alá betemetve mindent, növények és kövek, élők és élettelenek sárgászörös fénybe burkolóztak.

Álmában álmoságot érzett, szemei minduntalan lecsukódtak, ám ő ellenállt, s próbálta megőrizni éberségét. Nem lehetett tudni, mennyi idő telt el így, az éjszaka sötét felhői már gyülekeztek az égbolt alján, amikor egyszer csak arra lett figyelmes – inkább érezte, mintsem érzekelte – hogy az alkonyat színei mögött valami megmozdul. A Hermész szobor fel-emelte jobbját, s a kezében tartott pálcát egyenesen Lászlóra szegezte. Nemhiába nevezték az istent *hégtór eneirón*-nak, az álmok vezetőjének: a fiú képtelen volt tovább ellenállni, feje oldalra hanyatlott, s nyomban elaludt.

Kezdetét vette egy újabb álom, anélkül azonban, hogy az előző véget ért volna. Nem átlépés történt az egyik álomból a másikba, ami oly gyakran megesik, hanem ez a második az elsőből hajtott ki, mint valami virág. László továbbra is ott ült a padon, a mindenki által elfeledett parkban, szomorúan és kimerülten, ám ezúttal az alkony csendjében különös hangok motoztak. Először azt hitte, az eső csepereg, de hamarosan rájött, hogy szavakat hall, melyek mondatokká tapadnak össze egy teljesen ismeretlen nyelven. A Hermész szobor beszélt...

László hallgatta a monoton, zsolozsmához hasonló ünnepélyességgel hömpölygő mondatfolyamot, és nem értett belőle semmit. Ennek ellenére nem volt kétséges számára, hogy a szobor hozzá intézi szavait. Próbált figyelni, koncentrálni, fáradsága azonban ködként ereszkedett tudata elé, s mindannak jelentése, ami a szobor szájából elhangzott, csak ezen a ködfüggönyön át jutott el hozzá. Zavarosnak, összefüggéstelennek, ugyanakkor emelkedettnek és titkokkal teljesnek érezte Hermész isten beszédét, ezt az érzést álmodta minden

egy alkalommal, s az ismétlődések ellenére az érzés mit sem veszített erejéből. Mert a beszéd csakugyan hasonlított a forrás vizéhez, melyben állatok lába taposott, és a magas, csillagfényes éjszakához, melyre a sors írja üzeneteit. László alaposan elméjébe vésett minden szót. Álmában bizonyosan tudta, hogy egyszer eljön majd a nap, amikor az isteni megnyilatkozás fel fogja tární előtte elrejtett értelmét, s neki addig a napig nem szabad elfelejtenie egyetlen betűjét sem. Talán éppen ez lehetett az oka annak, hogy a két álom oly gyakran megismétlődött.

Amikor első alkalommal tért magához ennek a furcsa kettős álomnak a szorításából, enyhe szédülés környékezte, bizonytalanság fogta el, mintha nem érezné szilárdnak lába alatt a talajt, s nem ismerné fel a valóságos világban őt körülvevő, megszokott dolgokat. Meglepte, hogy mennyire idegen minden. Fájdalmas vágyakozás égette, szeretett volna még egyszer visszatérni abba a mesebeli kertbe, s amikor néhány nap múlva megtörtént a csoda, és másodszor is beléphetett az örökké tárva-nyitva várakozó kovácsoltvas kapun, megértette, hogy sorsunk hatalmas erők kezében van, s ezek az erők bennünk raktak fészket.

Az álom első ízben kora tavasszal, egy napsütötte délutánon, nem sokkal 18. születésnapja előtt jelent meg az ifjú gróf számára. Napokig különös kábulatban élt, ismerőseit nem köszöntötte, nem ismerte meg, vagy talán észre sem vette őket, úgy járt-kelt Heidelberg utcáin, mint valami holdkóros. Diáktársai biztosra vették, hogy Ámor ejtett sebet a szívére, és a háta mögött elnézően mosolyogtak. László tudomást szerzett erről a szóbeszédről, de nem törődött vele.

Ettől kezdve szinte szabályos időközönként látogatta őt az álom, minden alkalommal észrevétlenül közeledve, hangtalan léptekkel, ahogyan a föld árnyéka kúszik végig a hold felszínén, mielőtt teljesen eltakarná. A könyveihez fordult útmutatásért, de azokban semmiféle magyarázatot nem talált. A tudós szerzők válogatott művei értetlenül meredtek rá, rideg közönnnyel, mint a Neckar vizét telente megdermesztő vastag jégpáncél, kérdései nem találtak utat az írott szavak útvesztőjében. Hiába vette kézbe egyik könyvet a másik után, feleletet nem kapott sehol, s még csak visszhangra sem lelt, a könyvek kizárólag a saját kérdéseikre tudták a választ – olykor még azokra sem. Lapozgatásuk haszontalan időtöltésnek bizonyult, a csalódottság érzésével dobta félre valamennyit.

Az egyetemi előadásokat továbbra is szorgalmasan látogatta. Tanulmányait nem hanyagolta el, de kialakult benne az óvatosság valamiféle homályos ösztöne, mely a kézhez szoktatott ragadozókéhoz hasonlított, és ezentúl udvarias távolságtartással hallgatta mindazt, amit a tekintélyes professzorok a katedráról kinyilatkoztattak. Mohó tudásszomja megővta a szkepszis kísértéseitől, nem gondolta azt, hogy az emberi értelem számára nincs semmiféle lehetőség az igazság megismerésére, csak éppen az igazság iránt érzett korábbi feltétlen tisztelet szenvedett némi csorbát a lelkében. ■ ■ ■

ATHANOR

Nevem **Balikó György**, 1967-ben születtem Budapesten. Egyetemi tanulmányaimat az ELTE filozófia szakán végeztem, később itt szereztem doktori fokozatot. A Tan Kapuja Buddhista Főiskolán adjunktusként dolgozom, filozófiatörténetet, metafizikát és vallásfilozófiát tanítok. Első regényem 2014-ben jelent meg, *Világok útvesztője* címmel (Metropolis Media kiadó), második regényemet, mely egy magyar származású alkímista gróf életútját kíséri végig, most fejeztem be.

„Hahó, nem áldozat vagy, hanem spíler: kézbe veheted az életed!”

■ *Ha az ember ránéz a portfóliódra, a színházi és filmszerepeidre, óhatatlanul felmerül a kérdés: miért startoltál el a repertoárszínháztól, és ez a váltás összefüggésbe hozható-e a Független Színház létrejöttével?*

– Kezdem a legelején, jó? Kaposvárról indultam a '90-es években, ahol akkor még masszív színházi élet volt, az előadások művészi színvonala mellett a társadalmi mondanivalót sem hagyhatjuk figyelmen kívül. A Toldi Iskola dráma tagozatos gimnazistájaként Török Tamás, majd Babarczy László mellett cseperedtem, utóbbi személyisége nemcsak a városra, de az egész megyére nevelő hatással volt. Én ezt az oktató-nevelő színházcsinálást hoztam magammal ide Budapestre 1999-ben, ekkor lettem ugyanis színiiskolás. De nem sokáig voltam ott, legfeljebb egy hónapot, mert közben bekerültem a Budapesti Kamaraszínházba, ott dolgoztam öt évet, majd még két évet a Bárkában. Ezalatt mindvégig fontosak maradtak a társadalmi témák, és közben egyre hangsúlyosabbá, egyre személyesebbé vált az a kérdés, hogy az általam olvasott darabokban, az általam látott előadásokban miért nincsenek roma szereplők, vagyis én miért nem vagyok benne ezekben. Tudniillik egyetemes drámairodalmon, egyetemes színháztörténeten nevelkedtem, de egy adott ponton a roma szereplők hiánya nyomasztani kezdett. Vagy ha láttam is olyan előadást, amelyekben megjelentettek cigány figurákat, azok egytől-egyig nagyon necces szerepkörben bukkantak fel.

■ *Csak hogy értem: a hagyományosan klasszikussá vált tyúktolvaj és ehhez hasonló sztereotípiákra gondolsz?*

– Igen, teljes mértékben.

■ *De maga a figura épült sztereotípiákra vagy a színészi alakítás? Esetleg mindkettő?*

– Inkább úgy mondanám, hogy a nem cigány kollégáim cigánykodtak a színpadon, ha érted, mire gondolok. Egyrészt tehát nem cigányok játszották a cigány szerepeket. Másrészt a Budapesti Kamarában nekem is bőven kijutott az autótolvaj és társai szerepekből. Nem feltétlenül csak ilyeneket alakítottam, de azért megesett. Ha pedig más előadásokat néztem – amikor nem voltam ugyanis színpadon, állandóan színházba jártam –, zömében ezek a sztereotípiák jöttek szembe velem. Hadd tegyem hozzá: a sztereotípiával sokszor nincsen baj, lehet ez a humor forrása is akár, csakhogy bennem szégyent okozott. Szabályosan szégyelltem magam. Nem hagytam nyugodni a kérdés, hogy miért nem jelennek meg itt értékek. Olyan értékek, amelyek bárkit megszólítanak, amelyek mindenkit foglalkoztatnak.

■ *Az érték azért nagyon tág fogalom. Meg tudnád határozni, hogy egész pontosan mi hiányzott?*

– Mondok neked egy konkrét példát. Én gyerekkorom óta rengeteget dolgoztam. Volt egy irtatlan nagy földünk, amit művelni kellett. Ehhez adódott még kurva sok

jószág: lábas jószágtól a szárnyasokig minden, amit el tudsz képzelni. Ez nagyon sok melót jelent egy család számára. Én ebben nőttem fel: hogy melóztam reggeltől estig. És amikor láttam egy *Indul a bakterház*-szerű filmet, az ötlött fel bennem, hogy a Bendegúzt miért nem egy cigánygyerekre osztották ki? Miért nem olyasvalakire, aki én voltam egykor? Hiszen ez mennyivel másabb alapfelállás: egy melós, törekvő embert megmutatni, nem pedig egy lúzer, lehúzás, lejmolós alakot, akit gyakran láttam színpadokon.

■ *Volt egy olyan pont, amikor tetőzött benned ez az ellenérzés, vagy apránként, folyamatosan alakult ki?*

– Folyamatos volt, de emlékszem a tetőpontra is: a Katona József Színház *Cigányok* előadására. Ott állt a felravatalozott halott a színpadon. És akkor a cigánylány bevallotta a csávójának, hogy felcsinálta őt az apja, mire a gyerek megerőszakolja a koporsó tetején. És ez nagyon nem volt a helyére rakva. Ráadásul mindez egy olyan időszakban történt, amikor nyilvánosság elé kerültek Jeszenszky corvinusos jegyzetei, amelyekből kiderült, hogy évtizedeken keresztül azt tanította a diákjainak, hogy a cigányok családon belül oldják meg a szexuális dolgaikat és intézik a szaporodást. Igazából utána már semmi nem tudott meghatni, semmi nem volt, ami ezt

Király Kinga Júlía

überelhette volna. Bennem meg egyre erősebben merült fel a korábbi kérdés: hát tényleg nincs egy olyan darab, előadás, ami rólam, a közösségről szólna? Közben, ismétlem, rengeteg darabot olvastam, a legfrissebb szövegeket, műfordításokat is megszereztem mindenféle témában: Shakespeare-től a kortársakig. Ehhez hozzáadódik az is, hogy az 1990-es években nem voltak roma pályatársaim. Nyári Oscar akkor kezdett Kaposváron, Jónás Judit, Csemer Géza már dolgozott akkoriban, de csak a 2000-es években indul el a Maladype, pontosabban akkor még a Varese Aver Társulat, amikor egy Dragan Ristic nevű srác összerántotta a hazai roma és nem roma alkotókat egy előadás erejéig. Szóval én innen indultam. De az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a Budapesti Kamaraszínházban rengeteget tanultam színházcsinálásról. Gyakorlatilag egész nap benn voltam, futószalagon jöttek ki az előadások, kábé mintha kefir gyártottunk volna. Tébolyult mennyiségű előadásban játszottam, és sok beugrásom is volt, ragadtak a dolgok az emberre, ha akarta, ha nem.

■ *Hogy vezetett innen az út a Független Színházig? Hogyan merült fel az ötlet egyáltalán?*

– Az ötödik, utolsó évemben, amikor kevesebbet dolgoztam a Budapesti Kamarában, ismerkedtem meg az akkori Kerényi-osztállyal, ez egy operett-musical szakos osztály volt. Tompos Kátya, Szócs Artur, Zöld Csaba jártak oda, többek között. Velük csináltunk egy zenés cigány-folklór előadást, ami három évig volt műsoron, a legvégén a Spinozában ment. Ezt egy ún. pilotként kell elképzelni, éjszakánként, előadás után találkoztunk a Színművészetin, és összeraktuk az előadást. Ez volt az első olyan munkám, amelynek én voltam a producere, vagyis én szereztem rá a pénzt. Ezt követte mindjárt utána Ad de Bont holland író *Mirad, egy fiú Boszniából* című, a délszláv háborúról szóló darabja. Ekkor már 2004-et írtunk, és nagyon úgy nézett ki, hogy itt Magyarországon is borulni fog a bili roma-nem roma ügyben. Akkor feszültséget éreztem, ami egyetlen szikrára robbanni fog.

■ *Polgárháborús feszültségre gondolsz?*

– Elmondom, mire gondolok: nem tudtam úgy végigmenni egy-egy kerületben, hogy ne igazoltattak volna a rendőrök. Azt nem mondom, hogy vegzáltak volna, de az igazoltatás –akárcsak a többi cigány értelmiségi barátom esetében – mindennapos volt. Tehát bő két évvel Olaszliszka előtt. Olaszliszka volt a gyújtószinór, és ezt követően kezdték el a romákat gyilkolászni. A *Mirad* pedig pont erről szólt: hogy olykor családok, családtagok estek egymásnak, hiszen gyakoriak voltak a vegyesházasságok a horvátok, szerbek és bosnyákok között. Mi is egy ilyen hármast rajzoltunk meg, az asszony horvát volt, szerb férj és bosnyák unokaöcs, és azt a tébolyt próbáltuk ábrázolni, ami az etnikai feszültségekből és összecsapásokból származik.

■ *Ezt az előadást kikkel, hol csináltad?*

– Hogy őszinte legyek, én mindig a köreimben mozgó, általam legalkalmasabbnak tartott emberekkel szeretek dolgozni. Hogy egy példát említsek: ez az Ad de Bont darab, amit a Színház folyóirat dráma mellékletében találtam, fél évig hevert az ágyam mellett. Elolvastam, lehajítottam a padlóra, hogy jól van, majd egyszer ezzel is kezdünk valamit. Aztán fél évre rá megnéztem egy Górnagy Mari-színészt vizsgát, ahol a színpad mélyén ott volt egy kis esetlen, tetzetosza figura kezeslábban, nekem pedig mindjárt aha-élményem volt: hiszen ez a *Mirad*! Csakhogy *Mirad* eredetileg nem szerepelt a de Bont-dramában, így szóltam egy dramaturgnak, hogy írjon neki szövegeket. Szóval a szereplőket illetően így formálódott egy-egy előadás szereposztása. A helyszínnel kapcsolatban nagyon szerencsésnek mondhatom magam: már a kamarás korszakomban is sokat dolgoztam az RS9-ben, és tulajdonképpen nem volt olyan előadásötletem, amit Lábán Kati ne fogadott volna be. Tehát a legjelentősebb munkáim az RS9-hez kötnek, méghozzá úgy, hogy nem voltam, nem is vagyok társulati tag. De az eggyel előbbi gondolatmenetet folytatva: a *Miraddal* indult el a Független Színház, kaptunk is az előadásért egy igen rangos ENSZ-kiüntetést [az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága Menedék-díját – KKJ]. Három év

alatt 80-szor játszottuk, és nagyon sok helyre eljuttattuk az üzenetét: hogy igenis vannak politikai menekültek, és az ember sosem vehet rá mérget, hogy nem kerül hasonló helyzetbe. Az ENSZ-díjat követően nagyon felpörögtek a dolgok körülöttünk, például az egyik nézőnk csinált nekünk egy honlapot, és éveket egyedül, a tudtunk nélkül működtette, aztán szólt, hogy fiúk, most már vegyétek át. Mi meg rácsodálkoztunk: jó, van egy honlapunk. Mi ugyanis színházcsinálással foglalkozunk, se bejegyzve nem vagyunk, sem állandó helyszínnel, telephellyel nem rendelkezünk. Ez máig így van: gyakorlatilag nem is létezzünk! [Nevet.]

■ *Végül is manapság ez a legszerencsésebb felállás.*

– Aztán beindultak a dolgok. 2010-ben jött a *Tollfosztás* című előadásunk. Ennek szomorú volt az apropója: túl voltunk a cigányok elleni gyilkosságsorozaton, én pedig az egész tragédiát gyerekek szemszögéből írtam meg. Ugyan szerettem volna egy drámaíró felkérni erre a munkára, de akiket megkerestem, azt mondták: figyelj, ez politika, én ebbe nem mennék bele; amire felkaptam a fejem: hogy lenne ez politika, ez egy jelenleg zajló ügy, embereket ölnek. Nem volt mit tenni, nekem kellett megírnom.

■ *A Tollfosztás nagyon nagyot ment, évekig játszottátok, vagy csak nekem tűnt úgy?*

– Két évig volt műsoron, mert a gyerekek hamar kinövik a szerepüket. Új jelmezt még csinálsz nekik, de a korukat megváltoztatni nem tudod. Új szereplőket bevonni pedig nem akartam, egyrészt mert én nagyon hűséges vagyok, legalábbis igyekszem hűséges lenni a munkatársaimhoz, már csak azért is, mert egy kiforrott csapatot nem szabad, nem érdemes megbolygatni. Hanem amikor láttam, hogy a gyere-

Selejtesek, fotós: Vincze Alina

kek kezdenek „kiöregedni”, szóltam a Maly Robinak, aki azóta Oscar-díjas operatőr [Deák Kristóf: *Mindenki*, 2017 – KKJ], ő pedig összehozott egy forgatási csapatot, és leforgattuk terepen az előadást. Ehhez tudni kell, hogy 2012-ben nagyon átalakult a filmszakma, rengeteg filmes nem kapott pénzt, nem volt munkája, így a Robi által verbuvált csapat zsírprofi volt. Úgyhogy igazából maga a film pörgött még évekig különböző közösségekben, az előadás csak két évig futott. Kaptunk egy norvég Ibsen-díjat, ami nagyon jól jött, mert tudtunk belőle csinálni egy gellérthegyi Peer Gyntöt, addigra már folyamatosan szerveztünk oktatási projekteket, mert arra rájöttünk, hogy nem elég csak színházat csinálni, hanem terjeszteni is kéne a meglévő anyagot, és eljuttatni olyan közösségekbe, ahonnan az embereknek esélyük nincs eljönni Budapestre előadást nézni. Ekkora már kiderült az is, hogy a nem romákhoz érzékenyítő tréningekkel lehet eljutni, a romákat pedig megerősíteni érdemes abban, hogy: hahó, nem áldozat vagy, hanem spíler, aki kézbe veheted az életedet. Ezek a workshopok máig futnak, változó a téma, de az üzenet ugyanez.

■ *Ha műfajilag kéne besorolnod a Független Színházat, az alternatív kategória mellett még milyennek mondanád? Politikai színház? Társadalmi?*

– Politikainak mindenképpen, hiszen az átpolitikálódott máról szól. Ráadásul a mában mindig vannak divatos trendek, mostanság a hazaszeretet, a nemzet, a haza a menő. Na, most én ezzel nem nagyon tudok mit kezdeni, mert engem az emberek érdekelnek és a közösségek.

■ *Ez már maga a nemzet, nem?*

– [Nevet.] Csakhogy az a formanyelv és témafeldolgozás nem biztos, hogy kielégíti a trendet meghirdető kultúrpolitikusokat. De ha nagyon pontos akarok lenni, bennünket a társadalmi témák érdekelnek, miközben persze a politikát, hiszen látod, nem tudjuk leválasztani róla.

■ *És állandó játszóhelyetek lett az évek során?*

– Nem, de nem is kell. Az a helyzet, hogy az állandó játszóhellyel szerintem fennáll a bekockulás veszélye. Hátra dőlsz, és várod, hogy eljőjenek hozzád. Míg az eltérő helyeken való felbukkanásnak megvan az az előnye, hogy temérdek szubkultúrát elérünk. Például egy roma drámai hős el tud jutni egy akár szélsőjobboldali értékeket valló közösséghez is, ahol aztán kifejti a maga hatását.

■ *Egyébként töletek az sem idegen, és ebben van közös élményünk is, hogy akár pár órás szöveg-előállítással, gyakorlatilag nulla próbával, utcaszínházat csináljatok. Ez hogyan működik, és milyen gyakori a repertoárotokban?*

– Az általam említett akciónak, amit a *Rikárdó kifőzött valamit: konyha, divat, kultúra a nyolckerben* keretében csináltunk, volt már egy három évvel korábbi előzménye, a *Szent tehének*. Ezt az országban eluralkodó korrupciós téboly ihlette, és a legizgalmasabb sztorikból raktunk össze utcai akciószínházat, ami a Fővám tértől indult, a Bálnát érintve a Kiskörúton az Egyetem térig. Ez az előadás például úgy készült, hogy összehívtunk egy csapatot, akikről tudtuk, hogy az ő begyüket is legalább annyira nyomja a nálunk meghonosodó pénzügyi kultúra, és ők dobtak be a közösbe ötleteket. Zuschlag Jánostól kezdve Mészáros Lőrincig mindenki benne volt, aki lenyúlásokkal gazdagította a magyar korrupciós palettát. Végül egy norvég delegációnak mutattuk meg először: sétáló színház formájában, a delegáció tagjainak fülesből biztosítottuk a fordítást. Végignéztük velük azt a jelenetet a Tesco kirakata előtt, amikor egy „politikus” szétlopja például a Tescot. Ezt az akció-előadásunkat követte a *Közmunka, avagy Arbeit macht frei*. Ezek valóban néhány napos, legfeljebb egy hetes próbával készültek, és az volt a lényeg, hogy egyfelől a lehető legrövidebb időn belül reagáljunk mindarra, ami bennünket körülvesz, másfelől pedig, ha már nem kapunk pénzt, támogatást, hogy belefoghassunk egy nagyobb lélegzetvételű, akár klasszikusabb produkcióba, attól még gyakorolhassuk a szakmánkat.

Falunap előadás, a fotón Csányi Dávid és Lovas Emília, fotós: Vincze Alina

■ *És hogyan reagáltak rá a nézők az utcán? Hiszen az is egy kitettség, ha úgy tetszik, színpadi állapot: a reakció maga.*

– Nagyon sokan ránk csúsztak. Az online térben is, illetve az offline-ban is megnövekedett irántunk az érdeklődés, és hirtelen azt tapasztaltuk, hogy egy csomóan körülöttünk szeretnének maradni. Persze, olyan is előfordult, hogy megérkezett a rendőr, és megkergette egyik vagy másik színészt. Mi meg elszaladtunk. Később aztán már megbeszéltünk egy találkahelyet, hogy hova kell visszamenni hasonló esetben. Egyébként van is fent a YouTube-csatornánkon egy félperces jelenet, amely megörökíti, hogyan szalad két rendőr két színész után. Visszatérve erre a műfajra: sétatársíházat csináltunk, amit később átalakítva elvittünk a Zsámbéki Színházi Bázisra vagy a Kazimír Házba, ahol válogatott, meghívott vendégek előtt bemutattuk, hogy milyen élet zajlik a közmunkatáborokban. Ugyanis mi az egész közmunkaprogramot tovább gondoltuk: bentlakásos táborok, ahol jó, dolgos magyar hazafi-vá nevelik át a népet.

■ *Mennyire volt ez disztópikus?*

– Egyáltalán nem volt az. Nagyon is valóságos volt. Egyszerre volt sokkoló és humoros, mert az ilyen témákat, szentül hiszem, érdemes egy kis humorral leönteni. Egyébként ez is megsokszorozta a nézőinket, és a minap arra jutottunk, hogy a jövőben visszább szorítjuk a workshopjainkat, és nagyobb hangsúlyt fektetünk ezekre az akcióelőadásokra, az ott kialakított formanyelvre, mivel rengeteg továbbgondolható és fejleszthető lehetőség rejtőzik benne.

■ *És mennyiben volt más a Rikárdó kifőzött valamit az előbbi akciókhoz képest?*

– A sztori végtelenül egyszerű: adott a nyolckerben egy piac, a piacon vannak értékesítők, és vannak vásárlók, és ha kellő odafigyeléssel, mosolyogva közelítesz hozzájuk és megérdeklődöd, hogy mi közülük van a cigány gasztronómiához, zenéhez, esetleg megkérdezed, hogy mit főz ma, akkor elkezd fogni a szót, és csak mondja és mondja, amíg bírja szuffálva. Nekünk pedig ez nagyon jó, mert az engedélyvel felvesszük ezeket a történeteket, majd visszavonulunk egy zárt térbe, ahol megtörténik a közös dramatizálás, persze, az sem árt, ha vannak tapasztalt dramaturgok a helyszínen, és az elkészült sztorikat el lehet próbálni különböző köztereken, este pedig bemutatni valahol. Az utca emberétől baromi izgalmas anyagokat lehet gyűjteni. A *Rikárdó* esetében volt egy hiányosság, nevezetesen az, hogy nem vittük vissza az előadást azokhoz, akik a történeteiket adták hozzá, úgyhogy a közeljövőben ezen is dolgozni szeretnénk: visszajuttatni ezeket a történeteket, látni a reakcióikat, elmélyíteni a munkafolyamatot, akár a próbaidőszak meghosszabbításával, molyolósabb műhelymunkával.

■ *Értem én, Rodrigó, de: adott egy állandó játszóhellyel nem, legfeljebb állandó csapattal rendelkező, be nem jegyzett, még a honlapjára is késve becsekkoló társulat, amelyik utca- és akciószínháztól kezdve társadalmi drámákkal, oktató workshopokkal, ENSZ- és Ibsen-díjas előadásokkal hívta fel magára a figyelmet. Innen hogy jutottak el a nemzetközi forrásanyagokig, a Roma Hősök Fesztiválig, majd a Roma hősök drámaantológiáig?*

– Annak idején a német kormánytól kaptunk megbízást, hogy gyűjtjük össze az Európában fellelhető roma drámákat, színházi alkotókat és műveiket. Amikor a benyújtott kurátori koncepciókat – ami arról szólt, hogy milyen struktúrában dolgoznánk, hogyan gyűjtenénk stb. – elfogadták, nekiestünk a melónak, felkutattuk az Európában dolgozó roma színházi alkotókat, megkérdeztük, kiket ismernek még, és legnagyobb örömünkre elképesztő anyag érkezett be: európai kőszínházaktól kezdve a különböző alternatív csapatokon át a kistelepüléseken működő színjátszó csoportokig: baromi széles spektrum tárult elénk. De mi nemcsak az alkotók kilétére, hanem a produkciók minőségére is kíváncsiak voltunk. Ott, ahol az előadás írott anyagra épült, könnyű dolgunk volt: bekértük a szöveget, és egy nyersfordítás alapján már látni lehetett, hogy milyen színvonalat képvisel az adott alkotó vagy társulat. Tudniillik szerettük volna szétválasztani a búzát az ocsútól: a profikat kerestük. Azokat, akik naponta gyakorolják a szakmájukat, és fontos számukra, hogy jelen legyenek a közéletben, kifejtsék a maguk hatását mind a többségi, mind a roma társadalomra. Másfél éves gyűjtőmunkát követően már teljesen világos volt számunkra, hogy Oroszországtól Írorszáig kik és hogyan működnek. Nagyjából ekkor meg is szűnt a munkaviszonyunk a német kormánnyal, de abban a szerencsés helyzetben voltunk, hogy egy korábbi, a nevünkre kötött együttműködési megállapodás értelmében harmadik félnek csak jogdíj ellenében adhattuk ki az alkotók munkáit. És amikor rádöbbsentünk, hogy ezt a gyűjtő, feldolgozó munkát rajtunk kívül senki nem viszi tovább, senkinek nem érdeke, hogy megmutassa, milyen hatást fejtenek ki a roma színházi alkotók Európa-szerte, arra is ráébredtünk, milyen előnyös helyzetben vagyunk. Úgyhogy elkezdtünk dolgozni velük. Számunkra az is nagyon fontos volt, tudod, hogy disszemináljuk is a munkájukat. De ezt velük egy csapatban akartuk. Úgyhogy az első fesztivál tulajdonképpen edukációs célból jött létre, és eleinte nem is fesztiválként gondoltunk rá. Meghívtuk Alina Şerbant, Mihaela Drăgant, Dijana Pavolvicot és Richard O’Neillt azzal a céllal, hogy tető alá hozzunk egy oktatási módszertant a munkáikból, közösen határozva meg a fókuszpontokat. Talán a Maly Robi vetette fel, aki még mindig velünk dolgozott: de hát, ha már itt vannak, miért nem lépnek fel?! Hiszen ezek egyszemélyes darabok! Úgyhogy Maly Robi tanácsára megcsináltuk a fesztivált, kb. egy hónapunk volt a szervezésre. 2017-ben még négy alkotás érkezett, 2018-ban már nyolc. Ez még monodráma és storytelling műfaj volt. Ekkor merült fel az antológia ötlete, és a tizenkét darabból válogattuk ki azt az ötöt, ami ma a kötetben olvasható. ’19-ben négy kamaradarab

érkezett Magyarországra, idén pedig nyolc előadás lesz látható október 21-től, héten egy előadás, online. Elviekben készen állunk egy újabb, ezúttal kamaradarabokat tartalmazó kötetre. Ezzel párhuzamosan arra is figyeltünk, hogy összegyűjtünk egy vizuális kiállítási anyagot. A print változatot, amiben helyet kap az alkotóról készült portré, a szakmai életútjának egy bizonyos kiemelkedő momentuma, azok a vizuális elemek egészítik ki, amelyek a munkájába engednek betekintést, illetve ezeket kíséri egy-egy szerkesztett mélyinterjú. Mostanra már nagyjából három órányi vizuális anyagunk van, amelyek bőven kitesznek egy combosabb kiállítást.

■ *Egy pillanatra térjünk vissza az antológiához. Milyen szempontok alapján válogattátok ki ezt az öt alkotást? Minek kellett, ha kellett egyáltalán, megfelelnie a szövegeknek?* – Elsősorban tartalmi és minőségi szempontok mentén válogattunk. Illetve volt egy harmadik, ami mindent vitt: ez pedig az önreprezentáció kérdése. Vagyis azt néztük, hogy az adott alkotó vállaltan roma származású legyen. Hogy aztán félig vagy egészen az, minket nem érdekelt, az volt a lényeg, hogy ő annak vallja magát. Ehhez az utóbbi aspektushoz igazodva a Független Színház monodrámái nem kerülhettek bele a kötetbe, hiszen azokat Illés Marci írta, aki nem roma. De ez nem baj, sőt kifejezetten jó pontnak tartom, hogy nem nyomulunk saját darabbal. Az én fejemben a válogatásnál még az is megfordult, hogy a földrajzi szempont sem elhanyagolható: legyenek benne *travellerek*, mutassuk meg a roma közösségek sokszínűségét, tessen az: Romániától az ír és skót travellereken át a svájci jeniseket sújtó biológiai népirtásig, illetve Farkas Franciska darabjában egy magyar cigánylány történetéig.

■ *Franciska egészen elképesztő darabot írt. Számomra a legütősebb valamennyi közül. Annyi idézőjel, ironia és önironia, ami az öngesztizálást, önstigmatizálást kifigurázza...* – Tejesen jól látod. A 2018-as fesztiválon, amikor bemutatta a *Levél Brad Pitthez* című monodrámáját, még nem volt kötetkész az írott anyag. Leültünk, átbeszéltük, Franciska vérprofin reagált az észrevételeinkre, a fejlesztési javaslatainkra, és rekordidő alatt megtette a szükséges változtatásokat. Valóban a kötet gyöngyszeme lett.

Európai Roma Család forgatása

■ *Említetted a beszélgetésünk során, hogy a későbbiekben kevesebb workshopot tartotok majd, amit én személy szerint sajnállok. Egyrészt, mert nagyon fontos munkát végeztek a magyar vidéken, másrészt, mert kifejlesztettetek egy módszertant, ami valóban hatékonynak tűnik. De van-e különbség metodológia szempontjából, ha roma, illetve nem roma közösségbe viszitek ezeket a műhelymunkákat? Miben tér el egymástól a két modell?*
– Különbözik, persze. Mi mindig az adott közösségre szabott tematikákkal készülünk. Mondok egy példát: ha egy szélsőséges nézeteket valló csoporthoz megyünk, akik történetesen rühellik a cigányokat, esetleg valamilyen sérelmet ápolnak magukban, más darabok mentén állítjuk össze a workshop programját és tematikáját, mint mondjuk a marosvásárhelyi művészeti egyetem dramaturg-csoportjának. Nem ítélek, hiszen nem ismerjük az adott csoport tagjainak érzelmi hátterét. Nem stigmatizálunk, és végképp nem húzzuk elő a náci-kártyát. Ugyanis minden műhelymunka két részből áll: az egyikben a résztvevők megismerkednek a darabbal, prezentálják egymás előtt, hogy miről szól, és megrajzolják a drámai hős útját. A második részben mindenkinek meg kell határoznia, hogy ő maga mikor volt referencia mások számára, mikor vált hőssé, illetve milyen fontos emberek állnak körülötte, akikre felnéz. Vagyis itt az a kérdés: ki a te hősed? Innentől kezdve már nem a drámai hőskönn van a hangsúly, hanem a jelenlevőkön. S miután a hős narratívája pozitív kicsengésű, hiszen értéket mutat fel, amivel eufórikusan lehet azonosulni, egyúttal kilép a cigány – nem cigány kérdésből, és egyéni azonosulási lehetőségeket villant fel.

■ *Az elmúlt évben kommunikációs tréninget tartottál roma fiatalok számára. Ez mennyiben köthető a Roma Hősök workshopjaihoz?*

– Ez nem az én ötletem volt, hanem Bernáth Gábor találta ki, mert korábban senkiben nem merült fel, noha úgy kell ez a tréning, mint egy falat kenyér. Arra ugyanis, hogy a középiskolába vagy egyetemre bekerülő roma fiatalokat napi szinten lecigányozzák, mindeddig nem született hatékony válasz. Számtalan esetben álltam én is tehetetlenül, amikor ezt tapasztaltam tanulmányaim és munkáim során. Senki nem mondta el, és én sem tudtam, hogyan kell viselkedni, amikor lecigányoznak. Legtöbbször a hallgatás stratégiáját választottam, ritkábban az agresszióba menekültem. Egyik sem volt megfelelő reakció, mint kiderült. Mi azt tanítjuk ezeknek a fiataloknak, hogy hogyan kezeljék a hasonló támadásokat. Hogyan lehet erőszakmentesen, észérvekkel kezelni egy hasonló helyzetet, illetve, ha valaki erre nem képes, hogyan és kitől kérhet segítséget. Hiszen mindig akad egy támogató osztálytárs, esetleg egy támogató osztályfőnök, ha pedig ők sincsenek, akkor nézze meg az iskola szervezeti és működési szabályzatát, amely kijelenti, hogy minden diák lelki és testi épsége fontos az adott intézmény számára. Én ebben a tréningben színházi helyzeteket szimuláltatok a diákokkal: behelyezkedünk a megtámadott vagy akár a támadó helyzetébe. Utóbbi esetében, mint azt korábban is jeleztem, nem stigmatizálunk, nem ítélek. Annyiban tehát kapcsolódik a Roma Hősökhöz, hogy egyéni utakat, cselekvési modelleket állítunk fel. A tréning rám eső részében a storytelling műfaját alkalmazzuk. Mindig én kezdem, elmesélem a diákoknak, hogy engem milyen sérelmek értek korábban. És mivel ez nagyon személyes kitárulkozás, lemeztelenedés, a résztvevők szinte kivétel nélkül csatlakozni akarnak a történetemhez. De hangsúlyozom: ez az erőszakmentes kommunikációs tréning nem része a Roma Hősök-szériának, és nem is szeretném összemenni vele. Ez az én különmunkám, ahogy a legtöbbünknek van még a Független Színházon kívül is elfoglaltsága. Egyesek szegregált iskolában tanítanak, mások a doktorátusukat írják.

■ *Mi zajlik most a Független Színházban?*

– Most fejeztük be a *Falunap* című előadásunk forgatását a Gellérthegyen, ami a kisteleplései uzsorarendszerről szól, illetve most forog *Az európai roma család* című szappanoperánk brit, olasz, spanyol és magyar színészek szereplésével, ami egy,

a pandémia idején zajló zoom-beszélgetésekből kibontakozó roma családtörténet. Szóval valami előnye is van a pandemiának: mivel mindenki otthon ül, nemzetközi stábbal dolgozhatunk.

■ *És mi a helyzet a Roma Hősök Fesztivállal?*

– Folytatjuk, kicsit módosítva az eredeti terveinkhez képest. A járványhelyzet miatt mindenki a saját hazájában rögzíti az előadást, mi pedig az utómunkát követően mindenki számára elérhetővé tesszük a felvételeket. Október 21-én kezdünk Alex Fifea *Bambina* című előadásával, és utána decemberig minden csütörtökön egy újabb előadás látható az online-fesztivál keretében. ■ ■ ■

■ **Balogh Rodrigó** a Független Színház Magyarország (<http://independenttheater.hu>) alapító művészeti vezetője. Az International Romani Film Commission tagja (Berlin, 2012). A Roma hősök – Nemzetközi Roma Színházi Fesztivál kurátora.

■ **Király Kinga Júlia** író, műfordító. A Kalligram Kiadónál megjelent kötetei: *A test hangjai* (2011), *Apa Szarajevóba ment* (2017), Giambattista Basile: *A mesék meséje* (2014, fordítás).

HOGY BESZÉL EGY HŐS?

Marginalizált státust progresszíven megjeleníteni: maga is marginális jelenség. A nemi, szexuális, kisebbségi, etnikai, vallási stb. más-ságok színpadi reprezentációja gyerekcipőben jár, az ezt tematizáló (bár igazából bármilyen) politikai színházzal¹ szemben támasztott (főleg politikusi-újságírói forrásból közhelyként a nyelvünkbe épülő) averziók és a hazai nézői szokásrend, továbbá a fogalmi tisztázatlanságokból fakadó befogadói nehézségek felszámolásának nem tudni, melyik fázisában vagyunk. A más-ság felfedezése, újraalkotása, a színházi szokásrend által bevett normák megkérdőjelezése a jelen színházának feladata.

A *Roma hősök – Öt európai monodráma* című válto-gatáskötet 2019-es kiadványát több évtizedes színhá-zi alkotói és szervezői munka előzte meg. A kötetben szereplő öt dráma a Roma Hősök Nemzetközi Szín-házi Fesztiválon megjelenő előadásokból nyújt jó ér-zékkel válogatott antológiát: a drámaszövegek össze-olvashatók, mégis jelzik e művek sokszínűségét – így a kötet egyszerre nyújt kompakt láttelepet és világít rá a tematikus keret tágasságára.

1 „ha Butler nyomán elfogadjuk, hogy a heteroszexuális, ill. hierarchikus má-trixban a nem, a szexualitás – és továbbgondolva: a rassz, a társadalmi helyzet, a mentális és fizikai állapot – fogalmi csakis ideologikusan és normatívan ér-telmezhetőek, akkor ebből az következik, hogy a más-ság mindig mint politikai fogalom lesz a vizsgálat tárgya.” Adorjáni Panna: *Kisebbségi testek*. Vázlat és be-vezetés a más-ság színházi reprezentációjának olvasásába, <https://www.jatekter.ro/?p=15638>.

Roma hősök – Öt európai monodráma
vál. Balogh Rodrigó

ford. Adorján Beáta, Kondi Viktória, Király Kinga Júlia, Nők a Jövőért Egyesület–Füg-getlen Színház, 2019

A magyar színházi hagyományban, ha találunk is, komikus figurákra lelhetünk csupán, a színház és az operett romája „jobbára egzotikus alak, viccesen be-szél, parádésan bazsevál, és szinte sosem nyer egyéni-tett ábrázolást”, írja találóan Lengyel Anna², a kötet szerkesztője. Balogh Rodrigó, a Független Színház ve-zetője előszavának kezdő soraiban így ír: „Színiiskolás koromban nagyon kerestem cigány drámákat, illetve olyan műveket, melyekben az identitásom érték-ként, pozitív tartalomként jelent volna meg. [...] A színhá-zakban, ha ábrázoltak cigány szereplőket, többnyire há-látlan gyermekeket, lánygyermeküket teherbe ejtő apá-kat, lelketlen anyákat, néhány szál cigarettáért alázatot tanúsító figurákat, cigányosan beszélő és ugrabugráló alakokat mutattak meg a kollégáim. Amikor ezt lát-tam, a szégyen mellett úgy éreztem, mint a nem is lé-teznék.” A színházi (és irodalmi) reprezentáció hiánya

2 Lengyel Anna: *Romaábrázolás a magyar színpadokon. A társadalmilag elkö-telezett színház hagyománya*, Színház, 2018. július-szeptember, http://szinhaz.net/2018/09/28/lengyel-anna-romaabrazolas-a-magyar-szinpadokon/#_ftnref4

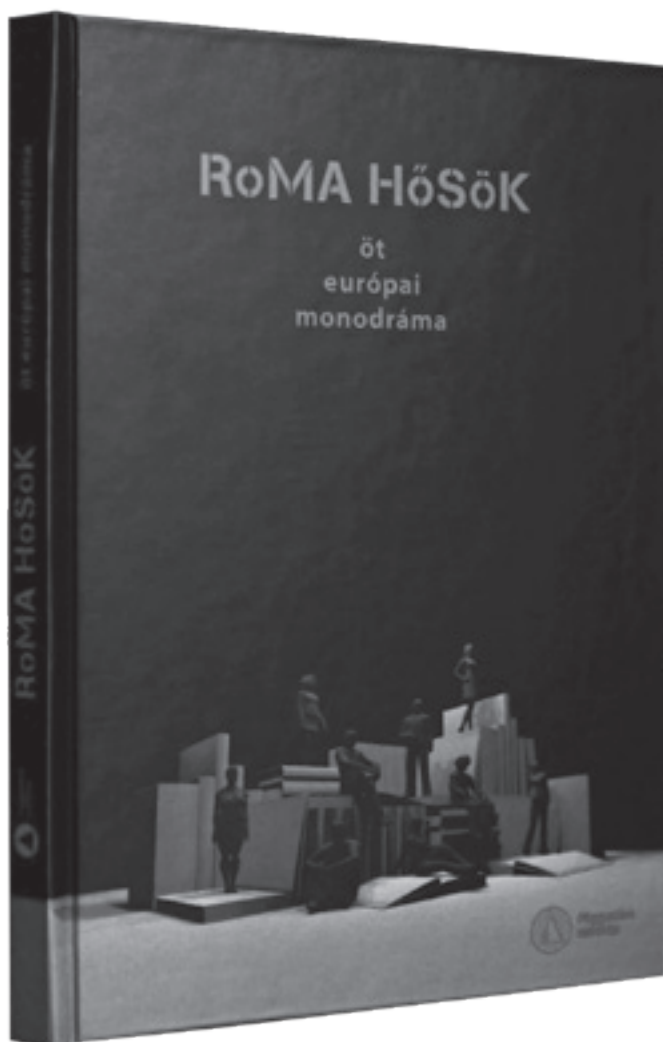
vagy a sztereotipizáló általánosítás egy csoport számára egyszerre jelenik meg a láthatatlanság pecsétjeként és egyszerre a megszólítás lehetőségének hiányosságaként – a többségi néző és olvasó számára pedig olyan társadalmi-politikai aktusként, melyben a színházi normarendszerben megszokott ábrázolások (ha egyáltalán megjelennek) kitakarják a valóság diverzitását.

Ahogy pedig az előadások és drámák megszületése is egy széles körben megfogalmazott igény *után* fut, a befogadói és értelmezői munka is kezdetlegesnek mondható. A szakirodalom többnyire híján van egy egységes kritikai nyelv használatától, a roma színpadi reprezentáció nyelvi-fogalmi értelemben gyakrabban tűnik a feminista irodalomkritika továbbgondolásának, mintsem a kortárs színháztudomány részének.

De nem csak a hitelesítő-kanonizáló antológia-megjelenés és az erről való beszéd kialakításának teoretikusi és társadalmi igénye miatt fontos jelen kötetünk – a drámakötet a kortárs európai drámairodalom vitathatatlanul profi, és kétségtelenül sok szempontból unikális válogatását tartalmazza. Monodráma-válogatás. Politikai színházi antológia. Kortárs dokudráma-kötet (a magyar sajtóban többnyire Roma hősök né-

ven hivatkozott fesztivál nemzetközi kontextusban Roma Storytelling Fesztiválként jelenik meg).

A kötet koncepciójában különös hangsúlyt kapnak a női sorsokat elbeszélő drámák. Michaela Drăgan (*A(n) ő beszél* című drámaszövege egy többszólamú monodráma. A kötet egészére jellemző, hogy gyakran fesszegeti a monodrámák szerkezeti kereteit, hol narrátorral, hol rejtett szereplőváltásokkal, múltidéző események, szereplők egyenes beidézésével játszanak. *A(n) ő beszél* – mit sugall ez a cím: a dráma egy elbeszélőiméselői alakkal fogja össze az elhangzó sorsokat, összefonja és párhuzamba állítja az igencsak különböző úton járó alanyainak történetét. Az első szerelem dugába dőlését elbeszélő pár oldal után a vallomások hang kifelé fordul, a színész magáról a darabról kezd beszélni. „Azóta tervezem, hogy írok egy romákról szóló darabot, mióta színésznő lettem.” Michaela Drăgan, a naiv, fiatal lány tehát megelőzte saját történetével Michaela Drăgan, a színésznő történetét, amit már az előadás kedvéért gyűjtött fel és ad elő dokumentarista hitelességgel, azaz Maria, Somnia Gracea, Roxana és a többi (néhol fő, néhol mellékes szálként feltűnő) lány történetét. A dráma a nők és szűkebb-tágabb közösségük

viszonyát boncolgatja a hétköznapi cselekvések (mint az öltözködés) vagy éppen az alapvető jogok (mint például az önrendelkezés joga, ami a hagyományos patriarchális társadalmak keretein belül, így történeteinkben leginkább a tanulás és a házasság kettősében bonkatozik ki) megélésének lehetőségeit firtatva.

És amiképp a szűkebb és tágabb környezettel és a tradícióval való személyes viszonyt jeleníti meg a szövegegyüttes, úgy a következő dráma, Michael Collins *Kulturális kérdés vagy sem?* című szövege is e témához nyúl. A dráma egy apa és a lánya párbeszéde körül forog. Kettejük beszélgetésébe folyik bele a narrátor és a színész szövege, és ebből indul az apa elbeszélése is, melyben az írországi travellerek (vándorcigányok) életébe nyerhetünk bepillantást. A narráció ismét – bár itt az előbbihez mérten sokkal kevésbé mellérendelő szerkezetben – a női sorsokat állítja a középpontba. A történetét elmesélő apa, aki édesanyja szenvedéséről, magányáról írja szívenütő sorait, a lányát igyekszik történetével rábeszélni a tanulás fontosságára. A dráma előnye és hátránya is azonos sorokhoz köthető: a (nevezzük így) kurzív szakaszokhoz. A drámaszövegben számos beékel, dőlt betűs váltás található: ez néhol a narrátor hangja, néhol csak a szedés jelzi a beszélő cseréjét. A dőlttel szedett bekezdések, legyenek akár a narrátor szavai vagy az elsőként megjelenő „Felvételnél” elhangzó szavak, akár a szerző-drámaíró szöcsövei, akár a más kultúrkörből vagy más hagyományokat ismerő befogadónak szánt plusz sorok, számos olyan, szinte beszerezhetetlen információt tartalmaznak, amiről a közép-európai olvasó és néző igencsak keveset tudhat, hiszen, ahogy az első narratori megszólalás jelzi: „A travellerek történelmét egész mostanáig letelepedett emberek írták...” Ám ezek a szakaszok, jelentsenek bár relevanciót, nehezen összefűszülhetők a személyes történeteket megjelenítő megszólalásokkal, esszészzerűek és ismeretterjesztők, ezáltal automatikusan kiesnek a monodráma egyezőségének kívánalma alól.

Farkas Franciska *Levél Brad Pittnek* című drámája egy fikatív levél. „Tulajdonképpen annak az útnak a felezője, amelynek kiindulópontjában az áldozatiság, a cél egyenesben pedig a hőssé válás áll.”³ A levélként szerkesztett, vallomásként előadott drámaszöveg központi kérdése az én megalkotása. Fekete humora, szarkazmusa kivételes formaérzékről és drámaírói tehetségről, erőről tanúskodik: a szöveg egybejátssza az elvárásoknak megfelelő, ugyanakkor magában megtalált hangot és az ezt kifigurázó szólamokat. A szöveg humorának köszönhetően olvastatja magát, miközben a stand up-szerű megszólalásokba be-bejátsszik az igazságkeresés, az önmagára ismerés és önmegalkotás tragédiája is.

Dijana Pavlovic *Beszélg, életem* című szövege Mariella Mehr jenis író, aktivista életét meséli el videókkal, feliratokkal, önéletrajzi adatokkal, egy díszdoktori beiktatáson elhangzó beszéddel, és a megszólaló főszereplő, Mariella Mehr szavaival. A szöveg a *Kőkorszak* című önéletrajzi regény alapján született, és a Svájcban 1926-tól egészen 1975-ig tartó, jenisek elleni biológiai népiirtás áldozatairól beszél, amelyet a svájci Pro Juventute Alapítvány „Az országút gyermekei” segélyszervezeten keresztül hajtott végre majd’ ötven éven át. A szervezet módszeresen szétszakította a jenis családokat, a gyerekeket pszichiátriai kényszerkezelésekkel terrorizálta, szexuális abúzusnak és bántalmazásnak tette ki, nyelvjárásuktól és teljes kultúrájuktól megfosztotta, miközben a szülőket sterilizációra kötelezte. És amennyire a *Kulturális kérdés vagy sem?*-ben szétfeszítette a drámai kereteket a dokumentarista igényességgel behozott „háttérinformációk” sora, itt éppen a szét-tartó szövegegységek egymásra csúsztatása, összefűszülése adja a színpadszerűséget. A feliratok-videók váltakozása, a különböző műfajban előadott, leírt, meghallgatható-megnézhető szövegegységek ugyanis egy olyan jenis író szavai alá rendelődnek, akinek első aktivistai megmozdulása éppen az igazság feltárására irányult, mikor 1986-ban megzavarta a Pro Juventute sajtótájékoztatóját, követelve az elhallgatott történet dokumentációjának kiszolgáltatását. A dráma meg-rázó ereje a valóság feltárásának kendőzetlensége, az igazság megmásíthatatlan kiszolgáltatása.

Richard R. O’Neill *A legnehezebb szó* című, viszonylag rövid drámája a kötet utolsó darabja. A ki nem mondott és a várt szavakról szóló monodráma ismét egy levél köré szerveződik, a szöveg elbeszélő hőse Jess Smith, aki a történetben a skót miniszterelnöknek írt levélben kéri őt és a parlamentet bocsánatkérésre, a travellerekkel szemben tanúsított bánásmód miatt. A dráma annak a frappáns és pergő elbeszélése, hogy miként próbál a politikus kicsúszni a bocsánatkérés elől (miként kezeli le „ellenfelét” és hártja a felelősséget, milyen válasza készíti a főhőst, mindezzel egyre nagyobb politikai gesztusokat téve egymás felé) végül pedig: miként nem képes Jess Smith-t meghát-rálásra készíteni, még a bírósággal sem. „Azt válaszoltam, rosszul tettem, hogy vizet öntöttem a miniszterelnök arcába, készen állok a büntetésre és a bocsánatkérésre is. Akkor miért nem kér bocsánatot, kérdezte. Én pedig azt feleltem, majd akkor kérek bocsánatot, ha ő is!” Na, így beszél egy hős. ■ ■ ■

Hutvágner Éva író, kritikus, bábtörténész. 1988-ban született Dunaújvárosban.

3 Király Kinga Júlia: *A belsővé tett stigmától a self-fashionig*, Színház, 2019. július.

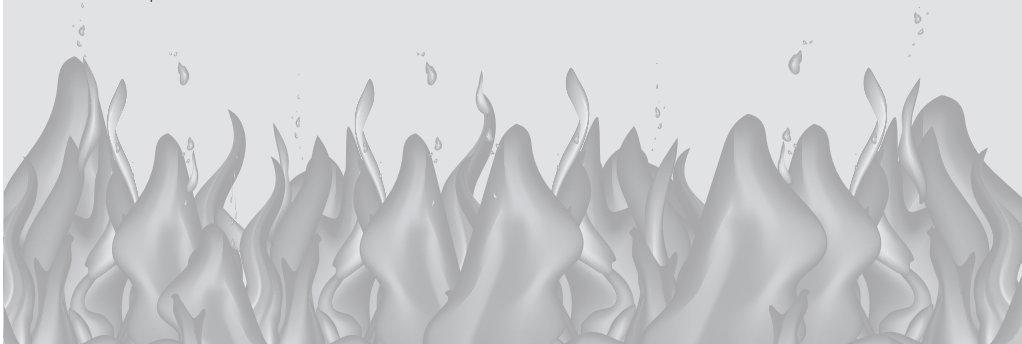
Lenláng^{*}

lánglángláng

Szerencsés legyen nekünk ez az este!
Mese, ha nem lett volna, az életben hazugság sem lett volna! Azért találták ki a hazugságot, hogy mesét is mondhassanak egymásnak. Mert ha mese nem lenne, nem lenne se pletyka, se hír, amit elbeszélhetnénk. Adom hát nektek hírként és meseként: távol innen, oly vidéken, ahol örökös kánikula az úr, sok ezer évvel ezelőtt lakott egy fiatal király. Ez fejébe vette, hogy a világ legszebb asszonyát fogja feleségül venni. Megparancsolta tanácsnokainak, udvaroncainak s minden inasainak és cselédeinek, hogy hozzák elébe azt az asszonyt. De minthogy azok nem tudták teljesíteni parancsát, maga kelt útra, hogy megkeresse.

Kilenc hónapig tartó, kimerítő vándorlás után elért a Héthavasokba, ahol olyan téli vihar kerekedett, hogy be kellett húzódnia egy barlangba. Hát ahogy ott nézelődik, s szeme megszokta a sötétet, látja ám, hogy az üreg legmélyén valami fény pislákol. Elindult hát, hogy felkeresse a fény forrását. Már egészen a havasok gyomrában járt, amikor annyira melegedni kezdett az idő, hogy neki kellett vetkeznie. De már úgy izzadt, s csakhamar annyira perzselő lett körülötte a levegő, hogy kis híján visszafordult. De milyen jó, hogy nem tette! Már pár lépés után egy nagy csarnok tárult a szeme elé, olyan óriási, hogy nem látzott a mennyezete, csak egy hatalmas, lángoktól világló sziklavár állott előtte. A Tűz-király palotája volt az! Egyszeriben kinyílt akkor az építmény kapuja, s a fiatal király körül megszűnt a forróság. Megértette, hogy szívesen látott vendég lesz a háznál, ezért bátran belépett, s meg sem állt a trónteremig, ahol ott várt rá a Tűz-király és az ő gyönyörű leánya, ki maga is lángok között lakott. Akkor az ifjú király szíve forrón dobogni kezdett, mert tudta már, hogy megtalálta jövendőbelijét.

* A mese 19. századi Kárpát-medencei – azon belül főként erdélyi sátorosoktól gyűjtött – cigány/roma néphiedelmeken és eredetmítoszokon alapul.

Elő is adta a Tűz-királynak, ki ő, miféle földek s emberek uralkodója, majd hamar rátért mondandója lényegére, miszerint feleségül kéri a leányát. Örült a Tűz-király, hogy lányának férje lesz, mert nem akadt kérő még, kit el ne riasztott volna a lángoló otthon, amiben éltek. De azért, mielőtt hozzáadta volna, jóakarólag figyelmeztetni akarta a király-leányt, ezért így szólt hozzá:

– Békében és meglegedésben fogtok élni, de a leányom valamikor nagy szerencsétlenséget fog hozni az országodra.

De nem hallgatott erre az ifjú király, mert annyira el volt már telve szerelemmel. Hazavitte tehát magához a Tűz-király leányát, és ott megülték a menyegzőt.

Tizenkét évig éltek szerencsésen, meglegedésben, és semmi baj nem történt: sőt minden esztendőben egy fiúgyermekük született, akik közül egyik szebb volt, mint a másik.

Hanem egy csikorgó téli napon egy szegény fiatalasszony kért bebocsátást a palotaházba, hogy kérne egy kis parazsat, ha adnának neki, merthogy a gyerekeivel a lukas házikóban majd halálra fagnak. De a király elhajtotta az asszonyt, s nem adott neki még egy borsónyi üszköt se.

És lássatok csodát, a királyné teste még azon az estén hevülni kezdett, és olyan hőt árasztott magából, hogy mindenki kimelegedett körülé, de annyira, hogy kiszáradva el is húzódtak tőle. Így szólt akkor nagy szomorúan férjéhez:

– Apám azt parancsolja most, hogy hagyjalak el, s térjek vissza hozzá a hegy alá, amiért nem adtál tüzet a szegény asszonnak, mert nem tiszteled a jó tüzeket. De én titeket úgy megszerettelek, hogy nem akarok menni. Ám úgy látom, nem menekülhetek apám elől, ha záúz engem titőletek – és abban a pillanatban tüzes cseppeket kezdett könnyezni, s a nagy sírásban lángokat köpni úgy, hogy amihez csak közeledett, minden tüzet fogott és égett, míg el nem oltották. Előbb csak a királyi szobák gyulladtak ki, de hiába oltotta a palota népe, hamarosan lángokban állt az egész vár. A királyné tébolyultan futott volna a szörnyűség elől, de csak a tüzet vitte tovább mindenhová. A király és fiai, kik őt nagyon szerették, futottak utána, mert mellette kívántak maradni. A felperzselt házakból, lángoló vidékről azonban az emberek folyókba, tavakba menekültek. S mikor már tűzben állt az egész birodalom, s a királyné jajgatásának lángja az égig ért, hitvese és gyerekei nem követhették őt, kénytelenek voltak ők is elmenekülni, nehogy pecsenyévé süljenek.

De mivel ők távoztak legutoljára, bőrük a tüztől megbarnult, és ez átszármazott utódaikra is – miránk, cigányokra. Ez idő óta vagyunk mi is barnábbak, mint a többi emberek, akik nem a Tűz-király leányának véréből születtek!

De megadta a drága isten, hogy tovább mondjam nektek a mesét!

Mert a nagyanyám nagyanyja, mikor olyan öregasszony volt, mint én most, a Kukuja törzs többi tagjával egyszer, derűs őszi időben a nagy hegység szélén sátorozott, hogy majd ott rendezkednek be télre. Az őszi szép napjait tánccal és énekléssel töltötték és vígságban éltek. Hanem egy este, amint ismét énekeltek és táncoltak a tűz fényében, hirtelen nagy jégeső és hózivatar lepte meg őket, s nagy ámulásukra egyszer csak a sátrak előtt termett egy csodálatos szépségű fiatal asszony. Bőre hófehér volt, haja úgy fénylett, mint az arany a napfényben, és szeme olyan kék volt, mint a tavaszi ég. Az emberek néma megdöbbenéssel tekintettek a gyönyörű asszonyra, aki alig hallható, rebegő hangon így szólt:

– Én vagyok a Köd-király felesége, a hó királynője. Lakásom messze innen, az örökös hó országában van.

Mert tudni kell hozzá – szavamat ne feledjem –, hogy a Tűz-király hűséges testvére volt a Köd-királynak, ki időnként szintúgy a havasokban tanyázott, s ennek felesége a zord csúcs tetejéről nézte, mint borulnak lángba a Héthavasok völgyei. Meg is kérdezte férjét, mi történt fivére forró országában, de a Köd-király csak annyit tudott mondani, amennyit a Tűz-

királytól hallott: a lánya szerelmet tanult az ember-királytól. Nagyon kíváncsi lett a hó királynője – miféle dolog lehet a szerelem, ha ily nagy tüzeket fakaszt?

No, édes véreim, a hó királynője végignézett a sátrak előtt dermedten bámuló embereken, majd így folytatta:

– Azt hallottam, hogy az emberek itt e földön bírnak a szerelemmel, mely boldoggá és boldogtalanná is tehet. Én nem tudom, mi a boldogság, nem tudom, mi a fájdalom – nem tudom, mi a szerelem. Jég és fagy hatja át a lényem, és a szívem egészen meg van dermedve. De én is szeretném érezni a szerelem tüzét. Ki akar engem közületek szerelemre tanítani?

Ekkor a csodaszép, ragyogó asszony elé lépett a törzs legszebb ifja, és így szólt:

– Én akarlak téged szeretni, és te is szeretni fogsz engem! – és megölelte a szép idegent, de csakhamar eleresztette, mert hideg volt, mint a hó. De újra közelebb húzódott, és megcsókolta a száját, és az olyan hideg volt, mint a jég. Ám a szép ifjú állhatatos volt, nem rettent vissza, hanem a sátrába vezette őt. Másnap a törzs tagjai megeskették a szépséges asszonnyal.

A lakodalmi ünnepély után visszavonultak a sátrukba, és csak másnap kerültek elő megint. És ekkor a szép asszony egészen meg volt változva. Ábrázata már nem volt olyan fehér, mint a hó, hanem pirosság futotta el; haja nem ragyogott már, mint az arany, hanem olyan szőke volt, mint a len. Mégis gyönyörű szép asszony volt, sőt még szebbé vált, mert érezte már a szerelmet.

Elmúlt egy év, s az asszony egy fiút szült, aki egészen olyan volt, mint az anyja. Idővel mindjobban gyarapodott az asszony szerelme, olyannyira, hogy egy pillanatra se távozott férje mellől. Hús esztendő telt el aztán örömben és boldogságban, s a szép asszony hús gyermeket szült, kik mind anyjukra ütöttek.

Egy napon aztán a Tűz-király leánya, ahogyan a derűsen élő házaspárt szemlélte a hegyről, irigykedni kezdett a boldogságukra, amiért a hó királynője hosszabban él együtt megelégedésben férjével, mint ő élhetett annak előtte. Ezért aztán szólította egyik, Tűz-királytól való fivérét, a villámot, hogy pusztítsa el a hó királynőjének hitvesét. Ez nem késlekedett sokat, és a legközelebbi vihar idején a sátrukba csapott, amitől az hamuvá égett. A hó királynője távol volt éppen gyermekeivel, de a férj otthon pihent a sátorban, ezért azonnal meghalt.

Az emberek a hamvait nagy sírás-jajgatás közepette eltemették.

Sok férfi szerette volna most elvenni az özvegyet, ki még mindig olyan szép volt, mint házassága első évében, de ő kerülte a férfiakat, s egy este, mikor mindnyájan a sátrak előtt üldögéltek, így szólt könnyek közt az emberekhez:

– Férjem, a Köd-király azt követeli, hogy térjek vissza hozzá. Mikor hozzátok jöttem, meg kellett ígérnem neki, hogy hazamegyek, ha meghalt a férfiú, akit szerettem. Visszatérek, hogy uramat is megtanítsam a Tűz-király lányától való szerelemre; ti pedig ápoljátok és oltalmaztátok gyermekeimet és szeressétek őket, ahogyan én is szerettelek titeket!

S ekkor sűrű köd szállott följe, majd leereszkedett a gyönyörű asszonyra és megemelte őt; az emberek még jó ideig látták, hogyan lebegett a ködben, sírva, s messze a hegység fölött hogyan tűnik el a távolban.

Szépséges gyermekei idővel megházasodtak, s ezekből a házasságokból származnak a szőke cigányok.

Becsületes emberektől hallottam, becsületesebbeknek elmondtam.

Legyetek szerencsések, testvérek!

Kele Fodor Ákos Gérecz Attila-díjas költő, intermedialis író, drámaíró, a Tea Kiadó főszerkesztője, az Erdélyi Vándorszínház színdarabjainak szerzője. Könyvei: *Textolátria* (versek, 2010), *Echoldlia* (multimédia, 2016), *A szív vége – cigány újmesék* (2018).

Mese a fekete tyúkról

fekete tyúk

Tudjátok-e, hogy a cigány közösségekben mindenkinek volt valamilyen beceneve? Hát persze, hogy tudjátok, ti is cigányok vagytok, nem igaz? Akkor azt is tudjátok, hogy kinek milyen tulajdonsága volt, úgy adtak neki becenevet. Ha valaki gyáva volt, akkor Sosoj (nyúl) becenevet kapott, ha szép volt, akkor Luludyinak (virágnak) becézték, ha lusta volt, akkor Khandinónak (büdösnek) mondták, nem, nem azért, mert nem mosakodott, hanem azért, mert olyan lusta volt, olyan trehány, hogy párját ritkította.

Az én mesém is Khandinóról szól, egy igen lusta cigány fiúról, aki húsz évesen egy haszontalan semmittevő volt. Reggeltől estig, éhen-szomjan a közeli tóban fürdőzött minden nap, hogy ne legyen az emberek szeme előtt. Belevetette magát a vízbe, és onnan csak késő délután mászott ki ernyedten, fáradtan, mint aki egész nap dolgozik. Khandinó még a semmittevésbe is úgy elfáradt, mintha nem lett volna benne élet. Egyik napon aztán mégis csak elfogyott a szülei béketűrése, elkergették a háztól, még utána is kiabáltak, hogy te mihaszna, te senkiházi, te semmirekellő, te ilyen, te olyan, mindennek elhordták, de rá se hederített, csak ment a tó irányába. Amikor a tóhoz ért, leült egy fa árnyékába, és gondtalanul elaludt.

Amikor felébredt már sötét éjjel volt. Riadtan eszmélt rá, hogy az éjszakában nincs aho-va menjen, és hogy éhes, meg szomjas, meg álmos, de nem sokat törődött vele, elhatározta magát, hogy reggelig alszik, és majd másnap folytatja útját valamerre. Úgy is volt. Öszszekuporodott, egy darabig még mocorgott, aztán elaludt.

Reggel, ébredés után belevetette magát a tóba, hogy frissen induljon el a nagyvilágba. Nagy csobbanással csapódott bele a vízbe, és ekkor a tó mélyéből hirtelen egy furcsa hangú, fekete tyúkot vetett fel a víz, amely krákogva próbált a tó partja felé úszni szárnyait csapkodva. Khandinónak se kellett több, utánavetette magát, olyan fürgén, hogy ha azt meglátták volna a szülei, sosem zavarták volna el otthonról. A tó partján rávetette magát a tyúkra, és elkapta a nyakánál fogva. Alig bírta el vele. Olyan erősen kellett szorítani a nyakát, hogy ki ne szabaduljon a kezéből, hogy belefáradt a szorításba, de nem adta fel, szinte már birkózott a jól megtermett tyúkkal, mire az egyszer csak megszólalt.

– Engedj el, és a világ leggazdagabb emberévé teszlek! – Khandinó jól értette a hangot, de nem látott senkit, így azt hitte, hogy csak hallucinál. Újra megszólalt a tyúk:

– Ha megölsz, megölsz az egész világot, elpusztul minden – kiabálta most már embe-ribb hangon, tisztán érthetően. Khandinó is rájött, hogy a tyúk beszél. Ijedtében még jobban szorítani kezdte a nyakát, aki már könyörgött az életéért.

– Kedves gazdám, ne ölj meg, neked adom az összes erőmet, az összes hatalmamot, csak ne ölj meg, ott van a seggemben egy tojás, mindjárt kinyomom, és abban van az összes hatalmam, erőm, bármit kívánsz, teljesítem, kedves gazdám! – Abban a pillanatban egy tojás gurult ki a tyúkból. – Vedd a kezébe, és kívánj valamit! – kérlelte a fiút. A fiú fél kézzel felvette a tojást, és a következőt mondta:

– Na, ha nem mondsz igazat, kitekerem a nyakadat! – kiabálta Khandinó. – Kívánom, hogy legyen itt sült-főve mindenféle hús, aztán legyen itt olyan friss kenyér, amit most vesznek ki a kemencéből, legyen itt jó hideg, friss víz! – Hát, semmi nem történt. No, erre tiszta erejéből szorított a tyúk nyakán.

– Állj meg, gazdám, ne ölj meg! Csak akkor teljesül a kívánságod, ha ezt a kis varázversecskét elmondod: *Ánro, ánro, csi san báro, thaj e luma, tutar barol.* (Tojás, tojás, nem vagy te nagy, és a világ tőled a nagy.)

Khandinó elmondta a varázsverset és a kívánságát, abban a pillanatban minden teljesült. Nekilátott az evésnek, és akkor vette észre, hogy a tyúk már nincs a markában, eltűnt.

Csak bámulta az üres tenyerét, és eközben azon morfondírozott, hogy vajon valós-e az a sok enivaló, meg a bal tenyerében a varázstojás, vagy csak álmodik. „Nem álmodhatok, ha érzem a hasamban a sült húsokat”, mondta magában. Gondolt egyet, és elmondta a varázsverset: „*Ánro, ánro, chi san baro, thaj e luma tutar barol*”, éppen hogy befejezte a versecskét, egy kis gombolyag porfelhőcskéből ott termett egy törpe emberke, földig érő, fehér szakállal volt.

– Mit parancsolsz, édes gazdám? – kérdezte a törpe.

– Azt parancsolom, hogy ezt a sok enivalót vidd el a szüleimnek, és engem meg öltöztess fel a legszebb ruhába, és legyen itt egy lovashintó, amivel hazahajthatok hozzájuk.

Még be sem fejezte a mondatot, a sok enivaló eltűnt, s helyette ott állt egy pompás lovashintó, két fekete lóval. Csak ámult-bámult Khandinó, amikor meglátta magán a királyi öltözetet. Felült a hintóba, és hazahajtott a szüleihez. Azokat egy megterített asztal mögött találta, amint éppen ebédeltek.

Amikor ráismertek a fiukra, nem győzték csókolgatni, ölelgetni, hiszen Khandinónak még a menése is megváltozott, fűgőbbben mozgott, és határozottabb lett, mint volt.

– Mi történt veled, édes fiam? – kérdezte az anyja.

– Még én sem tudom, anyám, majd ha tudni fogom, elmondom neked – válaszolta. Az anyja nem merte tovább faggatni, de nem engedte Khandinó apjának sem, hogy a fiút zavarja, mert az annyira gondterhelt volt, hogy szinte belebetegedett a vele történetekbe. Éppen, hogy elment otthonról világot látni, szinte már másnap ráköszöntött a szerencse. No, ennek a titkát akarta felfedni, mert idegesítette a dolog, miközben a két fekete ló ott állt a ház előtt, Khandinón meg a királyi öltözet.

Nem sokat várt a titok megfejtésével, elmondta a varázsverset. Ott termett a törpécske:

– Mit parancsolsz, édes gazdám? – kérdezte.

– Azt parancsolom, hogy ülj le ide, velem szembe, és mondj el mindent, hogyan jutottam ide, hogy minden kívánságomat teljesíted?

A törpe engedelmesen leült Khandinóval szemben, és elkezdte mondani a történetet:

– Nézzél meg jobban, Khandinó, látod a nyakamon azokat a kék foltokat? Az mind a te kezé nyoma, én voltam a fekete tyúk! Ha megöltél volna, minden hatalmamnak vége

lett volna, mert tudd meg, én vagyok a földalati világ uralkodója. Ugyanannyi törpének vagyok a királya, mint amennyi ember él a föld felszínén. Embereim olyan testbe változhatnak át, amilyenbe akarnak. Amikor elkaptad a fekete tyúkot, éppen földrengés áldozata lettem. Feldobott a víz a tónál, és te megfogtál. Innentől kezdve téged kell szolgálnom a törpéimmal együtt. Minden hatalom, minden kincs, ami a föld alatt van, a te rendelkezésedre áll, ha azt parancsolod. De vigyázz, a tojás és a versecske az, amelytől birtokolhatod mindenediket a föld alatt és a föld felett is. Ha elfelejtenéd a verset, vagy széttörne a tojás, minden hatalmadnak vége lenne, mert a tojásban van a hatalom. Nincs olyan kívánság, amit ne hajtanánk végre, bármit kívánhatsz, nekem teljesítenem kell, még akkor is, ha nem teszene a kívánság, mert miattam történt minden, csak akkor kapom vissza a hatalmat, ha te már nem leszel. Azt az egy kívánságot, hogy hosszú éveket élj, te vagy valaki más, nem teljesíthetem, mert az fölött az Isten rendelkezik. A haláloddal minden megszűnik, semmi sem marad meg a kívánságaidból.

Khandinó végighallgatta a törpét, és szomorúan elvonult a kis kunyhó szobájába. Három éjjel, három nap azon töprengett, hogy mi haszna a kívánságainak, hogyha halála után semmivé válik minden. De a negyedik napon mégis vidáman ébredt, mert eszébe jutott egy csodálatos gondolat.

Elhatározta magát, hogy minden cigány embert boldoggá tesz, hiszen még csak húszéves, és addig ameddig az Isten el nem veszi, legalább minden cigány boldogan élhet. Amint így gondolkodott, eszébe jutott, hogyha minden cigány embert gazdaggá tesz, és amit két kezük által még hozzátesznek, az nem fog semmivé válni, csak akkor fog semmivé válni, ha maga meghal, és ami a kívánsága miatt lett. Tehát, aki a saját munkájából még tesz hozzá valamit, az nem vész el. Örült ennek a gondolatnak Khandinó, hiszen a *van*-ból könnyű lesz mindenkinek tovább gazdagodni a saját ereje szerint.

Nem gondolkodott tovább, elővette a tojást, és elmondta a varázversecskét.

– Anro, anro chi san baro, thaj e luma tutar barol.

Abban a szempillanatban ott termett a kis törpe:

– Mit parancsolsz, édes gazdám?

– Azt parancsolom, hogy országunk minden cigány családjának, ott, ahol élnek, legyen egyforma palotája, mindenkinek legyen száz-száz jószága, minden fajtából, velejáró felszereléssel, földekkkel, és mindenkinek egy láda aranya és ékszere legyen.

A kis törpének fennakadt a szeme a csodálkozástól, de hát, nem tudott mit tenni, a parancsot végre kellett hajtani. Máris láthatta Khandinó, hogy a kunyhójuk helyett egy gyönyörű palota lett. Tele különböző állatokkal, istállóval. Nem hiányzott semmi. Bent az egyik teremben ott volt a ládában a sok kincs meg az ékszer.

Khandinó felült egy ló hátára, és körbejárta a faluját, hogy megnézzze, hány palota emelkedett fel a semmiből. Hát, bizony volt vagy kétszáz, rögtön lettek csodálkozó emberek a paloták előtt, nem hittek a szemüknek. Egyszerűen minden faluban, városban vidámság és életöröm támadt, de voltak olyan emberek, akik irigyelték a cigányokat, és feljelen-

tést tettek a királynak. Annyi feljelentés történt, hogy a király kénytelen volt felkerekedni egy országjárásra, hogy megnézze az új csodát. Hát, erősen elcsodálkozott az eseményeken, ezért aztán be is köszöntött néhány cigány palotába. Mindjárt terülj-aszalt csináltak a cigányok mindenhol, ahova ment, megkínálták és a kedvébe jártak. Bizony, elgondolkodott a király, hogy ezt a jóságot neki kellett volna megtennie a cigánysággal, ezért aztán egy kicsit el is restellte magát, de belül, a lelkében megörült, hogy az országa cigányai milyen gazdagok lettek. Meg is irigyelték a környező országok királyai, és elhatározták magukat, hogy minden cigánynak hasonló palotát építenek, és gazdaggá teszik őket.

Khandinó elment az egyik palotába, ahol régen egy kis kunyhó volt, és megkérte Luludyi kezét, aki nagyon boldog lett, merthogy régóta fájt a foga Khandinó után. Nagy lakodalmat csaptak, akkorát, hogy az egész falunépe táncolt, mulatott. Születtek szép gyerekeik, és Khandinó arra tanította őket és az ország cigányait, hogy legyenek ügyesek, gyarapítsák vagyonukat, mert nincs az a sok, ami egyszer el nem fogy. Volt, aki megértette, volt, aki nem. Kilencvenéves korában halt meg Khandinó.

Aki nem gyarapította vagyonát, az egy reggelen azon vette észre magát, hogy egy kunyhóban ébredt. Aki viszont ügyes volt, az kétszer-háromszor megnövelte gazdagságát, hiába tűnt el a palotájuk, ott volt nekik az, amit saját erejükből felépítettek. Khandinó gyerekei is gazdaggá váltak, mert Khandinó jól tanította őket. Viszont más ország királyai, hogy ne szégyenkezzenek a cigányaik miatt, mindenkit gazdaggá tettek. A mesének vége! ■ ■ ■

■ **Nagy Gusztáv** Pusztaváron született 1953-ban. Költő, író, műfordító, szerkesztő. A Kalyi Jag Nemzetiségi Szakközépiskola tanára; cigány nyelvet és népismeretet tanít. Fordításai többek közt: *Magyar költők cigány nyelven* (2010), *Az ember tragédiája* (Le Manusheski Tragedija, 1996). Legutóbbi, *Nyiss ajtót* című verseskötete 2020 nyarán jelent meg.

A CIGÁNY NÉPMESE SAJÁTOSSÁGAI

1.

Mondandónk legelején föl kell vetnünk azt a kérdést: miért is foglalkozunk egy olyan hagyománnyal, miért emlékezünk – az *emlékezés* fogalom derridai értelmében – egy olyan hagyományra, melyet a cigány etnikumhoz tartozók sem ismernek, pontosabban nem őriznek emlékezetükben *ma már?* A kérdés jogosnak tűnik annak ellenére is, hogy más etnikumok nem kevésbé „felejtették el” saját, tradicionális folklórhagyományukat; elegendő ez ügyben Gulyás Judit folklórkutató mondatára utalni:

[...] a korabeli mesei szövegek az irodalomtörténeti érdeklődés perifériájára kerültek, nagyrészt annak eredményeként, hogy a tündérmese mint műfaj a 19. század utolsó harmadára kikopott az irodalom műfaji kánonából [...].¹

A következő kérdés pedig az lehet: mire tanít voltaképpen bennünket, folklór- és irodalomkutatókat a különböző „emlékiratok”, a meserepertoárok szoros olvasás mentén történő tanulmányozása?² Netalán arra, hogy egyetlen mesevariáns, egy-egy meserepertoár sem önmagával kezdődik, hanem csupán egy, vagy éppen sok másik *nyomába lép*, hogy az átörökítés logikája szerint maga is nyomot hagyjon egy következő, egy eljövendő mesének, meserepertoárnak, ahogy Jacques Derrida állítja?

[...] egyszerűen a nyomon keresztül, mely mindig a más nyoma, az emlékezet végessége, ezáltal a jövő eljövetele vagy emléke.³

Vajon a mese fölfogható-e úgy, mint a „gyászbeszéd” alakzata?⁴ Az egyes mesekutatók egyetértenek abban, hogy, noha a mesemondók is tisztában vannak a létezés végességével, a mesenarratívában éppen a *lakodalommal* és a „legyilkolt” vagy csapdába/kútba esett hős csodás módon történő feltámasztásával, felélesztésével igyekeznek kiiktatni magát a halált, amivel persze a hős folyton szembenézni kénytelen, s a mesetörténeten belül bármikor is kerüljön sor „szimbolikus” halálra, a mese természetéből fakadóan mindig adott számára az „újjászületés” lehetősége. Emellett számos kutató hangsúlyozza azt is, hogy a mese egyfajta „önéletrajz” is, amennyiben a hős a mondó szakmáját követi, amennyiben a „beszédaktusokon” nyugszik, és amennyiben az „önéletrajzok ragaszkodnak a szubjektum, a tulajdonnév, az *emlékezet*, a születés, szerelem és halál, valamint a tükrösség (specularity) kettőzöttségének témáihoz”⁵. Félreértés vagy helytelen interpretáció műve, hogy a mesemondó névtelensége a tradicionális népmese egyik specifikuma. A lokális mesemondó közösség tagjai mindig tudták kinek a *nevéhez* kötni az egyes változatot, csak a gyűjtők nem tartották sokáig fontosnak lejegyezni a nevét. Számos cigány népmese mondója büszkén mondta ki (mondta bele a magnetofonba) a *saját nevét*,⁶ melyet a gyűjtők odaírtak, mintegy *aláírtak* a szöveg végéhez. Tudjuk, nem is egyikük neve kapott szárnyra rádióbeli szereplésük, kötetborítón való megjelenésük nyomán, és változott meg egy csapásra személyes megítélésük a lokális közösségben az állami díj elnyerése után.⁷ De vajon kinek az *én*-je szempontjából, kinek a *nevében* elmondott a történet, a variáns, melyet minden mondója egy-

ben *egy másik* mondó nevében és helyébe lépve mond el újfent, egy megváltozott összetételű közösség előtt? Derrida azt mondja:

Ha az emlékezet véges, annak az az oka, hogy van valami a másiktól és az emlékezetből mint a másik emlékeztől, ami a másiktól jön és a másikhoz tér vissza. Eltérően mindennemű totalizációnak, és egy allegorikus szintéren, a prosopopeia fikciójához, vagyis a gyász tropológiájához irányít minket: a gyász emlékéhez és az emlékezet gyászolásához.⁸

Ekkor viszont felmerül az a másik kérdés is: voltaképpen mire emlékezek, amikor az alkotó típusú mesemondó specialistáról: Jakab Istvánról, Ámi Lajosról, Cifra Jánosról, Dávid Gyuláról írok? Egy egész mesemondó közösségre,⁹ melynek egy-két korábbi mondóját a mesészők *viszsaemlékezéséből* ismerhetünk, hiszen a gyűjtőknek megnevezték őket, mint egykori forrásukat? És *ők*, akik nem neveztek néven senkit, mint meseforrást (talán, mert a folklorista nem kérdezte, nem volt rá kíváncsi; talán, mert már a mondó sem emlékezett rájuk), *ők*, akik nem emlékeztek meg a korábbiakról, hogyan köthetnének bennünket másként az ismeretlenbe, a múltba vezető forrásaikhoz, mint a saját maguk által elmondott történet: a mese vagy a gyászbeszéd-alakzata révén?

Írás közben egy-egy rendkívüli tehetségű mondóra emlékezek, akik mesenarratíváik által élnek *bennem és köztünk*, mégpedig úgy, amiként megszólalnak (sajátos hangvételük által); véglegesen lezárult, végzetesen könyvbéli textussá vált történetmondásukat megszólítom, *ők* pedig a számukra ismeretlen kutató kérdéseire felelnek a maguk módján: a narratív történeteken keresztül? A legnagyobb kételyként merül föl számomra, hogy emlékezhetek-e az *ő* repertoárjuk alapján, egy nem is egészen koherens Kárpát-medencei és balkáni cigány mesehagyományra, mely időben és térben egyszerre sok, több beszédmódot, arcot, maszkot, tapasztalatot és szituatív létértelmezést foglal magába.¹⁰ Ugyanis egy eldöntendő kérdés áll előttem: milyen hitelességgel képviselheti egy-egy mondó repertoárja a gazdag cigány népmesehagyomány egészét, amikor folyton azt kell hangsúlyoznunk, hogy meséik legtöbbször „invariáns”, s nem is kerültek bele a folklorizáció folyamataiba? Végezetül egyévtizedben azt kell kérdeznem magamtól: milyen pozíciót vehetek föl, mint a mese kutatója, aki egy-egy adott repertoárt, mint „irodalmi szöveggé” vált archívumot vizsgál, összehasonlítva más cigány mesemondók hagyatékával, ámde nem a folkloristák „bevett” nyelvét beszéli?

[...] a mesekutatás kiváló úttörői a népmesében főleg az ősiség foglatát látták, és utánuk a gyűjtők, kutatók egész sora *archeológusnak* tekintette magát, az elszórt elemekből egy régi világot akart *rekonstruálni*.¹¹ (kiemelések tőlem –BP.)

A kiváló erdélyi mesekutató, Nagy Olga iránt érzett legnagyobb tiszteletem, megbecsülésem ellenére is azt kell mondanom, hogy olykor – talán a kellesténél többször is – nem ugyanazt érti egy-egy fogalmon, mint amit az etnográfia és az irodalomhermeneutika, a filológia és a fenomenológia, a nyelvészet és a kulturális antropológia a maga fogalomhasználati gyakorlatában bevett. Oka lehet ennek az időnként jelentős, olykor zavaró eltérésnek, hogy Nagy Olga tevékenysége idején egy olyan kulturális információktól „elzárt” világban kellett a munkáját végezze, mint amilyen a 1960–80-as évekbeli Románia volt; másik oka pedig a részéről megnyilvánuló tájékozódási irány behatároltsága lehet.

Nagy Olga fenti idézete kapcsán konkrétan az „*archeológus*” kifejezés másfajta jelentésére, jelentéstellítségére szeretnék rávilágítani. W. Ernst az archívum és az archivárius fogalmát körbejárva mondja: „[...] az *archívum tudást konstituál*”¹², az archeológus pedig a „hallgatás helyeit” bejárva, ott, ahol a „szövegek csontvázakként pihennek” igyekszik életre kelteni, „összeolvasni” őket, hogy kilépjenek a hallgatásból, hogy *a múlt* a történelem jelenléteként álljon elénk. A kiadott mesekötetek mint archívumok azért konstituálhatnak tudást, bölcsességi tárházat a későbbi kor kutatóinak (olvasóinak), mivelhogy a bennük rögzült évszázados tapasztalat és bölcsélet, miután az archeológus elvégezte a porlesöprés műveletét, újra- és összeolvassa a szövegeket (nem ritkán a másokéval, más archívumokkal), egymással beszélni és egymásra hatni kezdenek: mondhatni *újrateremtődnek*. Derrida épp ezért teljes joggal állítja, hogy:

[...] az archivárius tehát nemcsak közszemlére teszi a dokumentumot, hanem meg is teremti azt.¹³

Megteremti a dokumentumot (a szöveget), amely a hermeneutikai vagy interpretatív művelet révén megértetté, újjáértelmezetté válik, azaz nem csupán rekonstruálódik, hanem minden összeolvasás révén egyben konstituálódik is. A ricœuri re-konstruálás – és a mondó narratívájában annak nyomon követése, tüzetes vizsgálata – nem feltétlenül egy letűnt világ modellezésére törekvést jelent; a konstruálni igében ugyanis benne foglaltatik az, hogy valaki (mondjuk a mesemondó) eleve mesterségesen, saját világlátásának, egyéni tapasztalatának és tehetségének megfelelően, tudatosan teremt meg egy világot (ami fikcionalitása révén nagy valószínűséggel nem azonosítható saját történelmi korával). Ebből következtethetünk arra, hogy a ricœuri „*konfigurációs aktus*”¹⁴ révén a mesemondó miképpen alakította saját képére ezt a fiktív világot, melyben inkább szeretne élni, mint a valóságos sajátjában.¹⁵ A meseteoritikus az archívumok faggatása során nem a mesemondó korát akarja re-konstruálni, még csak nem is az arra ráülepedett (szedimentálódott) etnográfiai és történelmi rétegeket akarja eltávolítani. A „konfigurációs

aktus” mikéntjét, más szóval a közösségben miként-volt-lehetséges létrejöttének a folyamatát óhajtja fölön csípni: azt, amit a konkrét szövegek faggatása során többé-kevésbé képes is elvégezni, miként az irodalomtudomány mutat példát erre.

Görög-Karády Veronika, Nagy Olga, Dégh Linda és más folkloristák is fontosnak tartják, hogy az egyes cigány mesemondókról monográfiák szülessenek a konkrét személyiség és a korpusz sajátosságainak meghatározására.¹⁶ Ugyanis, amíg az archiváriusok munkálkodásának köszönhetően nem kerülnek napvilágra ilyesfajta bőséges, tudományos igényű megírt elemzések, komoly fenntartásokkal vagy sok-sok megszorítással lehet beszélni általában a cigány meséről, vagy akár egyetlen mesemondó repertoárjáról is.

Az új gyűjtések is Nagy Olga véleményét támasztják alá: nem lehet a cigány meséről általánosságban beszélni. Minden mesemondó repertoárját külön kell megvizsgálni és besorolni.¹⁷

2.

A cigány meséről tett kijelentések cáfolatai

Vegyük sorra azokat a cigány mesét és mesemondást érintő kijelentéseket, melyeket szeretnék megcáfolni, vagy – a kutatók iránt érzett tisztelet okán óvatosan szólva – éppen másfajta megvilágításba igyekszem helyezni. Részben azért veszem a bátorságot erre az irodalomkritikusi szerepre, mert az újabb és újabb cigány mesegyűjtemények napvilágra kerülése óta maguk a szövegek cáfolnak rá egyes kijelentésekre; részben, mert a mesekutatás iránya, a folkloristák és más diszciplínák teoretikusai által képviselt megközelítési mód változott meg alaposan. Meglehetősen sokan, de talán mégsem elegendően írtak a Kárpát-medencei cigány meséről, s amit írtak, az is elég heterogén jelleget ölt az át- és széttekintés nyomán. A magyar tudományosság számára megkerülhetetlen alapmű (de nem eléggé alapos mű) Vekerdi József *A cigány népmese* kötete,¹⁸ mellyel a legrészletesebben és legfoglalatlanabban Görög-Karády Veronika foglalkozott a *Cigány mese, magyar mese, európai mese* című tanulmányában.¹⁹

Vekerdi József írja egy helyütt az 1974-ben megjelent és – méltatlan politikai csatározások miatt is – elhíresült könyvében:

Mind anyagi, mind önálló szellemi kultúrájuk kialakulásának alapvető akadálya volt anyagi és szellemi igénytelenségük. [...] Másik döntő akadálya volt önálló kultúrájuk létrejöttének a hagyománytalanság.²⁰

Az „igénytelenség” vádjára, kiváltképpen is a szellemi igénytelenségre nem kívánok hosszabban kitérni. Számos magyarországi és erdélyi cigány mesemondó elképesztően gazdag repertoárja, annak erkölcsi-vallási értékrendje és nyelvi plaszticitása; a cigányságnak a körötte élő többségi társadalom folklorja iránti nyitottsága éppen az ellenkezőjét bizonyítja e felületes, elharmarkodott kijelentésnek. (Vekerdi maga is elismerte mind a népmesei, mind a balladai átvétel ténszerűsége kapcsán a cigányság nyitottságát;²¹ Faragó József kiváló tanulmányban az őrzés és átadás példájáról szövelt).²² Ellenben a „hagyománytalanság” kérdése jóval összetettebb annál, miként azt Vekerdi feltételezi. Azon megállapítása, hogy a cigányok:

[...] az illető ország nyelvéből kölcsönszavakat és kultúrájából nagyszámú elemet vesznek át feltűnő gyorsasággal, s e kölcsönzött elemek felhasználásával építik fel a maguk kultúráját. Amilyen gyors az átvétel, olyan gyors a felejtés is²³ –,

igen komoly aggályokat és ellenérveket vet föl a kutatókban. Ebben az idézetben sem a „szókölcsonzés” és a kulturális elemek egyirányú átvétele érdemel elsődleges figyelmet, mivelhogy az évszázadokig együtt élő népeknek ez a kölcsönzés és kölcsönhatás a legtermészetesebb sajátossága. A Kárpát-medencei etnikumok mesekincsének tüzetesebb vizsgálata igazolja a bartóki kijelentést (vagy éppen fordítva: az ő zenekutatása igazolja az összehasonlító mesekutatást):

Az egyes nemzetek népzenejének összehasonlítása azután tisztán megvilágította, hogy itt a dallamok állandó csereberéje van folyamatban; állandó kereszteződés és visszakereszteződés, amely évszázadok óta tart már.²⁴

Az egyirányú átvétel és a gyors felejtés, a tanult mesenarratívák tudatból kivetése kapcsán figyelemre méltó Görög-Karády Veronikának azon megállapítása (noha tapasztalt gyűjtőként maga is megengedő stílusban fogalmazza meg mondandóját), hogy:

Nehéz elképzelni, hogy olyan zárt közösségekben, mint a cigányoké, amelyekben a mesemondás még eleven gyakorlat, az ismert és szeretett meseanyag csak úgy kiesik a közösség tudatvilágából, és másikkal helyettesítődik be, attól kezdve, hogy a közösség egy új országban telepszik le. Mivel történelmi tapasztalatból tudjuk, hogy a cigányok vándorlásaik során is megőrzik szokásaikat és hagyományos közösségi szervezeteiket, ezáltal is elkülönülve az őket környező népektől, a fent jelzett elmélet még ingatagabbnak tűnik.²⁵

A „hagyománytalanság” vádja²⁶ azt feltételezi – tegyük hozzá rögtön: tévesen –, hogy a „vándorló” cigánysággal századokon át együtt élő román, magyar, sváb, szlovák, kárpátaljai, ukrán stb. többségi társadalomnak pontosan meghatározható, körül- és leírható

népmese hagyománya van, mely az „eredetiséget” illetően sokkal meghatározóbb és megbízhatóbb, mint az állandóan „változékony” cigány mese. Ezzel szemben az egyik legnyomósabb érv, hogy az etnográfusok és irodalmárok is csak „korlátozott” ideig tudnak visszanyúlni a múltba „eredeti” forrásokért, melyek a szilárd és koherens mesehagyomány meglétét és miként volt lehetséges alakulását tudnák bizonyítani. Ámde éppen a 19. században az „elitkultúra képviselői” *átírták, meghamisították, csonkították* a népmesék szövegeit, viszont, miként Gulyás Judit helyesen megjegyzi:

[...] e kifejezések használata egyébként azt az előfeltevést is magában hordozza, hogy ideális esetben tudható és ellenőrizhető – *lenne* – milyen is volt az ép, valódi és teljes magyar népköltészeti szövegkorpusz, hiszen a torzítás, hamisítás, csonkítás nyilván csak ehhez *képest* értelmezhető.²⁷

Némely mesekutató egészen pontosan rávilágít arra a tényre, hogy az orális kultúrában a kollektív emlékezet legfeljebb három-négy nemzedékig tudja rekonstruálni a hallott mesekincset. Ennélfogva logikailag is bajos lenne egy feltételezett „eredeti” mesehagyományt példaként (paradigmaként) tételezni, sőt szembeállítani egy másik etnikum (nevezetesen a cigányság) mesekincsével. Az pedig tudóshoz nem illő magatartás, hogy a gyökerek, a sajátos változatok létrejöttének és átadásának átláthatatlansága okán (vagy az ismeretlensége, még inkább az összehasonlító elemzések hiányában) a hagyománytalanság vádjával illeti a valamilyen rejtélyes oknál fogva „leszólni” vágyott etnikum kincsét. Az „eredetiség”, az „előbbség”, a preegzisztens/előzetesen létezett szövegvilág kapcsán Görög-Karády, aki a kulturális antropológia legújabb eredményeiben is járatos, ekként érvel:

Az eredetiség fogalma a folklórban mindig problematikus, hiszen a népi kultúra elemei bonyolult folyamatok eredményeként állnak össze. Ha az egyedi alkotás oldaláról nézzük a jelenséget, azt látjuk, hogy minden mesemondó egy másiktól veszi át a meséjét, aki vagy ugyanabból a közösségből származik, vagy kültag. [...] A mese mindenütt alakítható, változtatható, és különböző, nehezen azonosítható hatásoknak van kitéve.²⁸

Az eredetiség vizsgálata: a *kommunikációs aktust* figyelembe véve, nem is a hagyományátvétel és -továbbadás hitelességét, változatlanságát, illetve a változtatás mértékét tartja szem előtt, hanem a ricœuri „*újraírás*” során a Walter Ong által említett „*interakció*” eleveenségét (amit az „irodalmiasított”, „művészi” igénnyel átírt mesék kapcsán bajos megállapítani).

Az elbeszélések nem akkor számítanak „eredetinek”, ha új történeteket mesélnek el, hanem ha az előadó az adott hallgatósággal és az adott szituációban megfelelő interak-

ciót képes kialakítani – a történetet minden egyes elbeszélésekor egyedi, a szituációnak megfelelő módon kell bevezetni, hiszen szóbeli kultúrában sokszor nagy nehezségek árán kell felkelteni a közönség érdeklődését.²⁹

Lépjünk egyet tovább! Vekerdi azt is állítja a cigány mesemondókról, hogy:

A hallott történetekből egyes mozzanatok megragadják képzeletünket, s anélkül, hogy a cselekmény egészének megtartására ügyelnének, csupán az érdekesebb kalandokat veszik át.³⁰

Ez a megállapítás azért is rendkívül érdekes, mondhatni módfelett tanulságos, mivelhogy Vekerdi együtt járt Nagy Olgával az erdélyi cigány mesemondó közösségekbe gyűjteni és kutatni, s a kötetbeli hivatkozásai szerint ismerte kutatótársa gyűjteményes kiadványait³¹, melyek élesen ellentmondanak fenti kijelentésének. Nem beszélve arról, hogy a mesemondó nagyfokú „szabadsága” az újra- vagy újjámesélés kapcsán nem csak a cigány, de valamennyi mesemondó elemi joga, vagy miként Görög-Karády írja: „a kölcsönzés és az átadás újjáteremtés, vagyis alkotó tevékenység”³². Mesekutatónk mintha megismételné Bartók szavait:

Az idegen anyaggal való érintkezés azonban nemcsak a dallamok kicserélődését eredményezi, hanem – és ez még fontosabb – új stílusok kialakulására ösztönöz.³³

Egyfelől éppen a mesemondó ricœuri értelemben vett „konfigurációs aktusa” és az önkimondásának módja különbözteti meg az egyik mesemondót a másiktól; másfelől a különbözni vágyás, a kapott, tanult, előzetesen létezett szöveget meghaladni akarás, a virtus fontos mozgatórugója a mesemondásnak, az egymással való folytonos versengésnek, ami a kiválasztódás részét képezi.³⁴ A mesemondó részéről az önkimondás *nyelvben* gondolkodás³⁵ és egyben nyelv *által* megnyilatkozás.³⁶ Az örökölt nyelvhez viszonyulás és az önfeledt megmerítkezés a nyelv által felidézett képekben (az orális társadalomban kiváltképpen is a képi gondolkodás és a hangzás/elhallgatás asszociatív ereje meghatározó), a mondót és hallgatóját összekötik a közösségi hagyomány ismerete révén.

Gondolatainkat nemcsak a nyelv „gondolja el”, a világ szemlélésekor nemcsak a nyelv áll mintegy „a hátunk mögött”; még kényszerítőbben határoz meg bennünket a képkezelés és a képválasztás: ez „kanalizálja” ugyanis, hogy egyáltalán mi mutatkozhat meg számunkra, illetve, hogy mi magunk mit tudunk megtapasztalni.³⁷

Hans Blumenberg szellemében a cigány mesemondó képkezelése és képválasztása (amit a folkloristák a motívum, elem, esemény, funkció kifejezéssel illetnek többnyire) híven tükrözi azt a lokális közösségi és egyéni

tapasztalatot, melyet saját tájházájában szerzett, illetve mások elmondásából (archetipikus kép-teremtéséből) önmaga számára megértetté tett, s ezt igyekszik az önkimondás (képtranszponálás és referenciamódosítás) közben láttatni, láthatóvá tenni a hallgatói számára. Ezt erősíti meg Dobos Ilona is:

Az alkotótípusú, jó mesemondó [...] jóval többet ad: a hagyományos történetekbe belemeséli élettapasztalatát, világnézetét, vágyait.³⁸

Az alkotótípusú Jakab, Cifra, Ámi, Dávid³⁹ mesenarratívái kapcsán valóban beszélhetünk az elképesztően gazdag élettapasztalat és erkölcsi világnézet koherens módon való szervesüléséről, ami önmagában is túlmutat a mesei fordulatosságot és izgalmat biztosító kalandok halmozására való törekvésen.⁴⁰ Ők – és céhbeli társaik – bizonyíthatóan a tudásátadás és -átvétel, a közösségi erkölcsi normarendet betartás és betartatás, a többségi-kisebbségi együttélés szabályainak megfelelés, a Lévinas-i rezponzív-etika elvárásainak megfelelés hívei. Az erdélyi cigány mesemondók: Jakab, Cifra, Dávid és mások gyűjtője egyáltalán nem minden alap nélkül tesz perdöntő kijelentést gondolkodásmódjukról, mely elsősorban a *monológokban* manifesztálódik:

Ám, amíg Jakab Istvánnál ezek a monológok főleg *lélektani reflexiók*, a hősnek a sárkány iránt érzett ellenszenvét fejezik ki, Cifra János monológjai *szigorúan erkölcsi indítékúak*.⁴¹ (kiemelés tőlem – BP)

Vekerdi a cigány mesenarratívák szövetében előforduló igazságszolgáltatás, a cigány mesemondókra jellemző „emelkedett igazságérzék”, a „gyakorlati” – értsd hétköznapi – erkölcsi problémák iránti fogékonyság kapcsán azt a lehangoló, igaztalan, szkeptikus kijelentést teszi, hogy:

E példák óvatosságra intenek a cigány mesék egyetemleges erkölcsi elmarasztalásával szemben olyan történetek miatt, amelyek bennünket meghökkentő, sőt, megbotránkoztató tettekről számolnak be.⁴²

Ebben az óvatosságra intésben a *tréfás mesék* egyes repertoárbéli szerepének és súlyának túllihgése érhető tetten. A magyar folkloristák: Kovács Ágnes, Dégh Linda, Dobos Ilona, Nagy Olga, Görög-Karády Veronika, Benedek Katalin, Nagy Ilona számos alkalommal hangsúlyozták, hogy az általuk ismert „komoly” cigány mesemondók elzárkóztak a tréfás-trágár mesék mondásától, s csakis tündérmesét, varázsmesét, „vitézi” mesét voltak hajlandók mondani,⁴³ mivel a faluközösségben betöltött szerepükhöz méltatlannak tartották volna a szerintük „nem-igaz”, valamikor nem-igaz-volt történeteken alapuló mesemondást.⁴⁴ Ám Vekerdi a fenti kijelentését követően, egy meghökkentő fordulattal arra a következtetésre jut néhány bekezdéssel lejjebb, hogy:

A magyar mesék és a cigány mesék között erkölcsi szempontból alapvető funkcióbeli különbség van: a magyar – és általában európai – mesékben a leglényegesebb elem az erkölcsi világnézet igazolása a való élet visszásságaival szemben, a cigány mesékben viszont az érdekesség, a kalandosság a leglényegesebb tényező, amely nincs alárendelve a történet központi erkölcsi problematikájának.⁴⁵

Azt hiszem – a ma már rendelkezésünkre álló nagyobb számú cigány mesekorpusz ismeretében – maga Vekerdi lenne az első, aki visszavonná e nem túlságosan épületes kijelentését. (Tanulságos, hogy milyen gyorsan és mélyen ülepedik le egyes mesekutatók emlékezetében ez a felszínes kijelentés⁴⁶.) Viszont Vekerdi nek azon megállapítását, melyet *A cigány mesék erkölcsi szemlélete* fejezetben tesz, és ezáltal indokolatlanul, egészen pontosan megindokolhatatlan módon végleges, végzetesen leegyszerűsített, a mesenarratívák ismeretében egyáltalán nem igazolható következtetésre jut:

A cigány tündérmesék erkölcsi szintje sok tekintetben nem az európai tündérmesékkel, hanem az európai vicckultúrával hozható párhuzamba⁴⁷ –,

a leghatározottabban vissza kell utasítani, hiszen épp az ellenkezője igaz. Több okból is el kell utasítanunk e degradáló állítást.

(1) Egyfelől érthetetlenül és méltánytalanul negligálja mindazon cigány mesemondók tagadhatatlan érdemeit (paradigmaértékű meserepertoárját), melyeknek köszönhetően kétséget kizáróan beírták magukat a ránk (utókorra) testált egyetemes népmesekincsbe és annak történetébe. Az, hogy a cigány közösségekben a mesemondás jóval tovább maradt eleven, mint a Kárpát-medence más etnikumainak körében megfigyelhető, éppen az erdélyi cigány mesemondók által is „igaznak” hitt/vallott történetek (hiedelmek és mondák) varázsmesévé alakításában, s folyamatos új-jámondásában érhető tetten (a parasztság viszont ellenkezőleg viszonyult saját hagyományához: szégyelleni valónak vélte „nem-igaz” volta miatt); ugyanakkor a 20. század elejétől fogva a társadalmi-gazdasági modernizációs lehetőségekből kimaradás, a lokális közösségek perifériájára szorultság okán magyarázható a hagyományörzés⁴⁸. A nyomorúság, a kilátástalanság, a végzetes kítaszitottság és a közösség befelé zárkózása tovább élteti a mese „tündérvilágát” a cigányoknál, ezért is állíthatja Görög-Karády:

A cigány közösségek számára könnyebben volt elfogadható a tündérmesék csodákkal teli világa.⁴⁹

Igaz, a „könnyebben volt elfogadható” nem jelenti egyben azt is, hogy valamennyi cigány közösségben csak és kizárólag „tündérmesét” mondtak volna (miként egyéb más etnikai közösségben sem); maga Görög-Karády elemzi Babos István olykor trágárságotól sem mentes mesevilágát.⁵⁰

(2) A cigány mesemondó-specialisták közül többen is (Jakab, Dávid, Cifra) kiemelkedő képviselői a „vallásos mesének”⁵¹, vagy – ahogyan Thompson nevezi – a „vallásos jellemvonásokkal rendelkező meséknek”, vagy a példázatos történetelbeszéléseknek, melyek önmagukban is egy-egy bibliai történetet (olykor többet összefűzve) konfigurálnak teljes mesenarratívává, esetleg egy-egy jézusi példabeszédet szőnek a mesemenetbe. A cigány mesenarratívákban megtaláljuk: a mimézis és tanítás, a példabeszéd és a mester-tanítvány közötti diskurzus, a megkísértés és próbatétel, a csodatevés és rituális gyógyítás, Krisztus és Sátán (ősz öregember és ördög) közti küzdelem, a feltámadás és megváltás, az istenítélet és bosszúállás motívumait; nem is beszélve az orális áthagyományozás – egyházi közösségekben évszázadok óta bevett argumentatív és performatív kommunikáció – megannyi Ong által összegezett sajátosságairól. A cigány mesemondókra hatványozottan igaz, hogy az elsajátítás – legyen az kanonizált, apokrif vagy ponyvaszöveg – és értelmezés (a történet konfigurálás) alapvetően a fül segítségével történik, s a szemnek, a látásnak másodrangú szerep jut.

(3) Továbbá Vekerdi kijelentése sértő azon cigánymese-kutatókra nézve is, akik komoly erőfeszítéseket tettek az elmúlt évtizedekben pontosan azért, hogy a magyar, a Kárpát-medencei és nyugat-balkáni cigány mesekincsét megismertessék és a maga helyén elismertessék a honi és nyugat-európai folklor-kutatókkal. Tanulásokkal is szolgál persze kijelentése: haladéktalanul és az eddiginél nagyobb erőfeszítést mozgósítva kell foglalkozni (értsd ez alatt: a kéziratokat kiadni és a forráselemzéseket elvégezni) e földrajzi régió cigány mesehagyományát.

A cigány mesékkal kapcsolatban igen gyakran emlegetett toposz: a nyelvi fogyatékoság, „szegénység”, amit a különböző cigány nyelvek meglehetősen kevés szókinccsére vezetnek vissza. Kétségtelenül igaz e ténymegállapítás nem is kevés cigány mesemondó, kiváltképpen is a kétnyelvűségben többnyire cigányul és csak elvétve magyarul mesélők esetében⁵². Ellenben – Dégh Linda kifejezésével élve – a „kiváló” mesemondók számlájára aligha írható e fogyatékoság. Fülöp Lajos a cigány mese stílusa kapcsán tett kijelentése önmagában még helytálló is lehetne.

A cigány mesélők nem annyira a metaforákat, mint inkább az alakzatokat, a mellérendelő sorjáztatásokat (ismétléseket, halmozásokat, párhuzamokat) kedvelik. Gyakran kombinálják, áthelyezik a különböző motívumokat, epizódokat egyik meséből a másikba.⁵³

A baj csupán az, hogy túlságosan általánosnak és emiatt problematikusnak érezzük a „metafora” kifejezés használatát, melyet akár a szóval, a szimbólummal, az archaikus képpel való egyeztetés, azonosítás, helyzetítés vagy ütköztetés révén egyértelművé tett vol-

na. E fogalmak Gilbert Durand, Paul Ricoeur vagy A. J. Greimas szótárában egészen más megvilágítást kapnak. De a legújabb nyelvészeti kutatások tükrében az unalomig sokat említett „mellérendelő” mondatszerkesztés sem róható föl a mesemondó „fogyatékoságaként”, a szóbeli kultúrában élőknak ez a legtermészetesebb és legkényelmesebb beszédmódja, miként erre Walter Ong hívja föl a figyelmünket:

A világ számos más pontjáról is említhetnénk példáit az elsődleges szóbeliség keretei között született elbeszélésekre jellemző mellérendelő szerkesztésmódnak [...].⁵⁴

Jakabnál, Áminál, Cifránál a saját tapasztalat megjelenítésének elsőrendű alakzata a nyelvében mutatkozik meg, abban a beszéd-aktusban, amit a „*késleltető halmozás*”-ként említett a gyűjtő. Ong írja erről az elbeszélésről:

A hangok által vezérelt nyelvi világ nagyobb összhangban van a halmozó (harmóniát célzó), mintsem az elemző, elkülönítő tendenciákkal [...]. Inkább összhangban van továbbá a konzervatív, holisztikus szemlélettel [...] a situációs gondolkodással, mint az elvont gondolkodással [...].⁵⁵

Az említett mesemondóknál a *halmozás* egy általuk „ideálisnak” vélt kerek-egész mesevilág elbeszélhetőségének megteremtésére szolgál, legyen szó akár a szavak halmozásáról, akár a mellérendelő mondatokban egy-egy kép leírásáról, akár az előszeretettel beiktatott epizódokról. Ugyanezt mondhatjuk az élettörténetek megisméltéséről, melynek során az apa és fiú, a hős és egy-egy markáns archetípust képviselő nő egy más élethelyzetbe kerül.⁵⁶ A cigány mesemondó specialistáknál a halmozás éppen a szituatív létmegértést és az archaikus/hősi világrenden alapuló létfeltárást célozza. Miközben a hős és valaki/Másik viszonyát elének tárják, a kötődés mélyén rejtező jó vagy rossz szándék, pillanatnyi tévedés vagy szándékos károkozás felfedésekor valójában *folyton tanítanak* bennünket biblikus és mitikus példázataikon keresztül, némelyikük hangvételeiben megfigyelhető egyfajta *profétikusság* is.

– Hát jól van, Jánas fiam – asz mondja –, mennyivel Istenre gondósz, és bizal benne, ját sikerülni fog [az elvárásolt lány megőrzése] a másik este is [...]. (A Fekete-béli király, NAGY-VÖÖ 208.)

vagy:

– Azé nem fogsz te haladni az életedbe, nem fogsz tudni menni semmire, hogy még el nem unod magadat, hogy te fogod hívni a halált, mert mikor a halál hozád ment, egyszer hét évig a fán tartattad télen-nyáron; másadszar pedig elijesztetted. Ezér büntettelek meg tégedet, imádkazni nem imádkazol, nem kérsz úgy, mind más emberek ahogy kérnek. (A szegény ember meg a halál, NAGY-VÖÖ 314.)

A halmazások szerepének vizsgálatát kezdjük a szavakéval. Induljunk ki abból, hogy a nyelv (mely „az Ugyanaz és a Más kapcsolata”,⁵⁷ mely „az Én és a Másik társasságát”⁵⁸ tartja fenn, mely „megveti egy közös birtoklás alapjait”⁵⁹ és „az értelem jelenvalóvá tételében”⁶⁰ játszik szerepet), a szándéknak éppen megfelelő szavak kiválasztásával és intenciózus egybefűzésével kezdődik. Másként szólva, a szavak az értelemadás aktusában, – Lévinas szellemében – a szavakban tetten érhető *tanításban* nyilvánulnak meg, egyszerre fedik föl és rejtik el titokzatos jelentésüket.

A szavak jelentése mindig a jelenből következik, bár ezt a jelenben érvényes jelentést különféle, gyakran nem is tudatosított módokon természetesen a múltbéli jelentésük is befolyásolják.⁶¹

Ámi, Jakab, Cifra, Dávid portréját leginkább az általuk teremtett nyelv szétszalazásával; a hétköznapi és az átvitt jelentést biztosító metaforikus szavakkal való szüntelen vívódásra rámutatással; az újramondás kontextusába illeszkedő, a képi látásmódot serkentő szóalakzat konfigurálásával és refigurálásával; a Másikat és a másokat (közösséget) megszólító „öngerjesztő-performanszával” vázolhatnánk föl. Náluk a szavak a *jövő ígéretét* hordozzák, mégpedig abban az értelemben, hogy (1.) kimondásuk egy vagy sok másiknak (*hívószónak*) az emlékezetből előhívását, ezek archaikus alakzattá (szimbolikus képpé, metaforává stb.) alakítása révén többletértelemmel telítődését, és magának a diskurzusnak a láthatóvá tételét segíti. (2.) A kimondott szavak a kontextus megteremtődése közben maguk is folyamatos átértékelődésen, „elcsúszáson”, jelentésátvitelen esnek át;⁶² s ez az elmozdulás láthatóvá válik, amikor a hétköznapi szavak szintjéről az átlépés megtörténik egy biblikus-mitikus szintre, ahol a sikeres beveződéssel kecsegtető mesei történet realizálódik. (3.) A mondó a szavaknak úgy igyekszik jelentéstelítettséget és konstitutív funkciót biztosítani a történetzövésben, hogy a mondás és kontextusteremtés során a hétköznapi jelentést felülíró poétikus-mitikus alakzatokból „folytatásos metaforát”, mintegy „metaforikus hálózatot” hoz létre.⁶³

Találomra bárhol felüthetjük Jakab István vaskos mesegyűjteményét, és ehhez hasonló mondatokat találunk mindenütt:

Alig pár perc telt el, következett tíz óra, egyszer már hallották a távolból a nagy rikótásokat, a nagy énekszót, a nagy kiabálásokat, zeneszót hallottak, de hallották, a lovaknak a patája hogy csattogott, verték össze a patkójukat, és a nagy kéztapsolást. (*A Tökváros*, NAGY–VÖÖ 331.)

A jelenet alig pár szóval elintézhető volna: a hős az „ősz öregember” utasítására „porba rajzol” egy palotát, ahol jövendőbelijét fogadhatja, s amint elkészül, már érkeznek is a vendégek. Ennyi! Ám Jakab (miként az

oláh cigányok és a román nyelvközösségben élő cigányok), nem éri be *ennyivel*, az élőszóval való nyelvtelremtő, figyelemkeltő és közösségiességet alkotó képességének megfelelően, szemlátomást tudatosan játszadozik az igékkel, a névszókkal és a jelzőkkel. (Gondolok itt a „nagy” jelzőre: többletjelentést kapnak, ahogy erre *Az árvaság és borzalom fenomenológiája*⁶⁴ tanulmányomban rámutattam). A „hallották” igét, a közbevetett jelzős névszók kereteként, majd az újabb tagmondat kezdeteként csempézi a mondatba. A lópatkó és az általa kiadott hang sorrendjének a felcserélése, a jelzős szerkezet mondat végére vetése (mely nyilván az előzőekből elmaradt, más mesemondó nyilván el is hagyta volna, ám Jakab szerint még „idekívánkozott”), annak az emlékezetműködést szolgáló mondatnak, figyelmet folyton fricskázó kedélynek és szabadon vágató gondolkodásmódnak a lenyomata, mely az *oralításban* élő mesemondók sajátja. Hogy ez így sok, túlságosan is sok egyetlen mondatban? Ne feledjük, Jakab – s persze a földrajzi közelségben élő, nem cigány származású Albert András – számára a mesemondás, mint a favágók közötti érvényesülés és elismerés (a bérezés során a mesemondásának köszönhetően a megfelelő arányban részesülés), mondhatni egyenesen egzisztenciális kérdés: ezért is ügyel a „közösségiség” megteremtésére.⁶⁵

3.

Amivel egyet lehet érteni

Érdemes azon ismert toposzokat is csokorba gyűjteni, melyekkel a mesekutatók többsége egyet tud érteni a cigány meséről szólva. Legelsőként talán a Kárpát-medencei és a balkáni cigány mese *besorolhatatlanságát*⁶⁶ emelném ki, ami természetesen helytálló majd mindegyik cigány mondó esetében is:

A tipológiai besorolás, hasonlóan a Cifra János meséihez inkább szükséges munkahipotézis a szerkezeti felépítés könnyebb megértése céljából, nem pedig hűségese, gyakran nem is adekvát megfelelője az idézett típusnak.⁶⁷

Jakab István egyfelől a *grandiozitásra törekvését* mutató sajátlagos konfigurációs aktusa, másfelől a favágó/szénégető *közösség elvárása* miatt⁶⁸ (ti. hogy órákon át kell mesélnie a kalibában⁶⁹, a havasokban, ősztlő tavaszig tartó hosszú estéken) szövi egybe az olykor szomszédos mesetípusokat, máskor az egymást kiegészítő mesetípusokat (*Erős János* és *Babszem Jankó*), megint máskor az egymáshoz csakis a mesemondó intenciója folytán köthető mesetöredékeket. A gyűjtő okkal joggal hangoztatja hát, hogy Jakab István (és Cifra János, Dávid Gyula) meséit hiába is próbálja az ismert mesekatalógusok jelzéseivel ellátni, a mondás során

létrejött meseszövegek alig is emlékeztetik a kutatót az „eredeti”, pontosabban akár az Aarne–Thompson–Uther-féle (ATU), akár a Berze Nagy-féle (BN) katalógusokba besorolt mesetípusokra. Hogy mindez tovább bonyolódjék, Jakab – miként számos cigány mesemondó is – szívesen fordul bizonyos ponyvatörténetekhez, melyeket saját intenciója és mesealakító-képessége folytán igyekszik beleszőni a mesenarratívába, amelyről aztán efféle megjegyzéseket tehet meglehetősen szorult helyzetében a gyűjtő:

Nem vállalkozhatunk arra, hogy a rendkívül sok típus egy-egy beékelődött motívumát is bemutassuk. (*Babszem Jankó I.* [AaTh 301+328A*+302+301A (-321+401)])⁷⁰

A meseváltózat meglehetősen egyéni kombinációja a Kékszakáll és az Elátkozott leány típusnak. (*Brugó*, [AaTh, BN 311 (406A*)-307])⁷¹

A mesegyűjtők és -kutatók Ámi, Jakab, Cifra, Dávid és sok más cigány mesemondó kapcsán hangoztatják (éppen a valóságélemeket, a modernizációs eszközöket meseszövegbe beemelés ellen berzenkedőkkel szemben), hogy a „csodás”, a „mágikus”, a „mitikus” és a reális a legtermészetesebb módon megfér egymás mellett, és ez is bizonyítéka az élő, állandóan változó népmese-hagyomány meglétének. Erdész Sándor tanulmányában azt hangsúlyozza:

Ámi tapasztalta a mesei világ és a reális világ közötti különbséget, vagyis míg a *mesei világban* a hőst természetfeletti erőkkel rendelkező lények, beszélő állatok, varázserrejtő tárgyak veszik körül, s a kimondott szónak bűvös ereje van, addig a *reális világunkban* nem történik semiféle csodálatos dolog.⁷²

Ámi valószínűleg a legmerészebb a tekintetben, hogy a technikai vívmányokat hasznosítja történetmondásában. Dégh Linda más aspektusból, mégpedig a „fikatív” és a „reális” összekapcsolásában tesz különbséget mesemondó és mesemondó között:

A mesemondók közötti szemléleti, kedélybeli különbség gyakran abban mutatkozik meg, hogy miképpen kapcsolják össze a mesei világot és a valóságot.⁷³

A cigány mesemondót a saját közössége, a közösséget pedig a többségi társadalomba való beágyazottsága, a többségi társadalom róla kialakított értékítélete és az éppen aktuális politikai hatalom cigánysághoz viszonyulása alapvetően határozza meg. A többségi társadalom elvárásai és ítéletei számos cigány mesemondónál megjelenik mind a cigány hős alakjában, mind a mondó hőssel szembeni viszonyában: olybá tűnik, a mesemondó részéről képtelenség, hogy ne vegyen tudomást a cigányságra aktuálisan mért sorsról, a mások által közvetített ideologikus eszmék beszüremeléséről a közösségbe. A két szélsőséges pólus a cigány me-

semondók részéről: vagy meg akarnak felelni a többségi elvárásnak, miként ezt Ámi teszi számos meséjében, vagy „csakazértis” egy emelkedettebb szellemiségben, erkölcsi-lélektani-mitikus magaslathoz emelkednek, miként Jakab, Cifra, Dávid teszi szemlátomást. Nagy Olga mondja egyik kedvenc mesemondója, Cifra János személyisége és mesemondása ürügyén:

[...] az embert nem származása, hanem kultúrája határozza meg, az a tény, hogy egy bizonyos közösségben nevelkedik, az formálja őt értékrendjével, világlátásával, erkölcsiségével.⁷⁴

Az a szemlélet, melynek Vekerdi adott hangot, az „igénytelenség”, az „erkölcstelenség”, a „hagyománytalanság” révén, maga után vonhatná a cigány folklór és az azon felnőtt mesemondók kirekesztését az európai hagyományból.

Számos mesekutató és kulturális antropológus tett említést a cigány mesemondók *vallásosságáról*, ami nemcsak a meseszövegben megképződött erkölcsi normarend megteremtését szolgálja, de Dobos Ilona szerint a cigányság többségi társadalomba való sikeres asszimilálódását is nagyban elősegíti.

„A magyar cigányokat megkeresztelték, csak az oláh-cigányokat nem.” Idővel rájöttem, hogy a kereszténység hangoztatása rangot, a magyarsághoz való tartozást jelentette.⁷⁵

A vallásosság, egészen pontosan a keresztény hitvilágból és az ismert – megszámlálhatatlanul sokszor halott – bibliai történetekből táplálkozás – természetes módon elegyítve a népi hiedelmekkel és mondákkal – gyakorta tetten érhető magukban a cigány népmesékben is, aminek alaposabb vizsgálatához Nagy Ilona jeles tanulmánya: *Teremtés a magyar mondákban*⁷⁶ is egyfajta útmutatóként szolgálhat. Nagy Ilona kiemeli néhány mesealakot, közülük a teremtésben elsődleges és aktív szerepet játszó Istent,

[...] aki a leggyakrabban teremt szóval: kimond valamit, rendelkezik. Ha anyagból teremt, az a leggyakrabban a föld anyaga: homok, sár, agyag.⁷⁷

Jakab *A Tökváros* című meséjében a hőst, amikor a hatyryúlányok jegenyefává varázsolják, az „ősz öregember” (Isten mesei változata) újjáéleszti:

[...] elvágta a jegenyefát töviből, egy ágat vágott le róla, hazavitte az öregember, a tűzbe tette, külön elégette a jegenyefának az ágát, a hamuját összesöpörte, öszszegyúrta, úgy a hamut az öregember, mind ahogy öszsze szokták gyúrni az asszonyok a lisztet, mikor laskát akarnak nyújtani.

Mikor el vót készítve a tészta, ügyesen újból emberalakba készítette az ősz öregember azt a hamutésztát, vót nekije élő-haló vizze, leöntötte, megkente élő-haló fű-

vel, hát sokkal szebb és sokkal ügyesebb vót a legény és okosabb, mind annak előtte vót. (NAGY-VÖÖ 326.)

Am más esetben a teremtő Isten az akaratának/parancsának ellenszegülő hőstől, mint amelyet *A szegény ember meg a halál* című Jakab mesében látunk, erkölcsi vétségei büntetéséül elveszi az életet, tanúságot téve az isteni hatalom (*omnipotencia*) jutalmazó-büntető voltáról, ami jelen esetben felülírja a hős „bratyizását” a cigány mesékben jellemző módon „rászedhető” Halállal.

Ekkor a Jóisten megharagudott a szegény emberre, akkor újból ott kezdte aztán zsarolni, és sajtolni, úgy, hogy már annyira elkeseredett a szegény ember, hogy nem kellett menjen a halál, hanem ő hívta és kérelte a halált [...] (NAGY-VÖÖ 317.)

Jakab még a meseszöveg aktusa közben is, hogy – a szöveg felhívó jellegéből is – érzékelhetően lankadó hallgatóság további figyelmét kérje és fenntartsa, az eredeti történethez hozzáfűzött második történet közben egy „fohászszerű” intéssel él:

Tartsan meg műnket az Isten, me mesének még vége nincsen! (*János a zárdában*, NAGY-VÖÖ 705.)

A cigány mesemondók tisztában vannak a halálos és bocsánatos bűnök mibenlétével, és az imádkozás, a „*ki-mondott szó*” varázserejével, miként a bűnelkövetést követő vezeklés, megtisztulásra várakozás szükségszerűségével is. Lévinas írja a morális indíttatású beszédről:

Egyedül a beszéd vezet be a közösséget az *adás által*, azzal, hogy a fenomént adottként jeleníti meg, és által ad, hogy tematizál. Az adott egy mondat ténye.⁷⁸

Kiváltképpen Jakab, Cifra és Dávid mesemondói szándékáról valóban állítható, hogy: *adni szeret* és a mesemondói képességét, mint *adományt* elfogadva, másokat is részesíteni szeretne a ki- és elbeszélés, s nem utolsó sorban a tanítás örömeiben. Tanítani a *mester* kötelessége; a mester megteremti annak a lehetőségét, hogy mások beléphessenek az ő gondolkodásába; nem rejtőzik el mások kérdése, hívása és felszólítása elől; nem tetszeleg a jóság, az erényesség, a megszólíthatatlanság álarcában; tudja, hogy amit mond, az a közösség javát szolgálja. Cifra János például öntudatosan vállalta ezt a mester-szerepet.⁷⁹ ■ ■ ■

Bálint Péter (1958–) József Attila díjas író, irodalmár és mesekutató, egyetemi tanár (2000–2020 DE), kutató. Közel 20 éve kutatja a Kárpát-medencei etnikumok tradicionális népmesekincsét, irodalom és -etnohermeneutikai, nyelvfelméleti, narratológiai aspektusból. Eddig fél tucatnyi meseelméleti kötetet jelentetett meg magyar és angol nyelven, illetve számos meseszöveg-gyűjteményt adott ki.

JEGYZETEK

- 1 GULYÁS Judit: „Mert ha írunk népdalt, mért ne népmesét?” *A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában*, Akadémiai, Bp., 2010. 39.
- 2 NAGY Olga–VÖÖ Gabriella: *Havasok mesemondója. Jakab István meséi*, Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, XXVI. (Szerk. Nagy Ilona), Akadémiai, Bp., 2002. A kötetet jegyző két szerző: kiváltképpen is a *Jakab István a hagyományosság és korszerűség jegyében* (34–51.) és a *Jakab István és a népi ábrázolásművészet* (52–75.) c. bevezető tanulmányokat író Nagy Olga kimerítően adott választ a cigány mesemondás és hiedelemvilág, a hagyományörzés és identitásképzés jellegzetességeiről, melyek tanúságot szolgálnak a „kor” emberének.
- 3 DERRIDA, Jacques: *MÉMOIRES Paul de Man számára*, (ford. Simon Vanda), Józsefvég Műhely Kiadó, Bp., 1998. 49.
- 4 „A tökéletes fordítás vágya a veszteségmentes

nyereség vágya, ennek a vágnak a gyászunk-káját kell elvégezni ahhoz, hogy a saját és az idegen leküzdhetetlen különbözőségét elfogadjuk. Magyarán a ’tökéletes’ fordítás vágyáról kell lemondani, el kell engedni, meg kell gyászolni.” JENEY Éva: „Az egyetemes fordíthatóság elve”. In. *Szó és betű szerint a világ*, (szerk. Jeney Éva), Balassi, Bp., 2010. 193. — A mesemondással, pontosabban az *újírásmondással* kapcsolatban örökké felmerülő kérdés: a veszteség és a maradék „valamennyi” mértéke; bármennyire is törekszik a mesemondó (már aki) az előd preegzisztens szövegének áttünetésére, mindig le kell mondania a „tökéletes átadás” vágyáról.

5 DERRIDA: i. m. 44.

6 „[...] a mesémet elmondtam. Görgényüvegcsúri Jakab István, születtem ezerkilencszázhuszonötbe.” (NAGY-VÖÖ: i. m. 152.) „Jakab István Miklósné, születtem 1925-ben május 26-

án Görgényüvegcsúron.” (Uo. 201.)

7 „Miután híre ment, hogy Kolozsvárról többször is jönnek Jakab Istvánhoz, hogy meséit hangszalagra vegyék, sőt miután kiszivárgott, hogy az összes mesemondók közül, kik mikrofonba meséltek, Jakab ismeri a legtöbb mesét, tekintélye nagyot növekedett a falubeliek szemében. Attól kezdve kezdték emlegetni elismerően mesemondónk művészi hajlamát.” Uo. 25.

8 DERRIDA: i. m. 49.

9 Élünk itt azzal a finom distinkcióval, amit Gulyás Judit tett: „Közösségen ez esetben a történetmondásban részt vevők közösségét értem.” GULYÁS: i. m. 47.

10 „A mese egyéni műfaj, de közösségi jellegű, közösségi előadáshoz kötött. A hagyományozó közösségben az egyéni emlékezés még a közönség szerves része, s a hagyományozódás folyamatában a közösség közvetlen részese az alkotás-

- nak, az alkotás folyamatának. Az alkotó pedig a hagyomány őrzője és átadója.” SZAPU Magda: *Mesemondó és közössége Kaposszentjakabon*, Ciganisztikai tanulmányok 4., (Szerk. Kriza Ildikó), MTA Néprajzi Kutató Csoport, Bp., 1985. 9.
- 11 NAGY-VÖÖ: i. m. 43.
- 12 DERRIDA, Jacques–ERNST, Wolfgang: *Az archívum kínzó vágya/Archívumok morajlása*, (ford. Bereczki Péter és Lénárt Tamás), Kijárat, Bp., 2008. 122.
- 13 Uo. 56.
- 14 RICCEUR, Paul: „Az én és az elbeszélte azonosság”, (ford. Jeney Éva), In: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, (ford. Angyalosi Gergely et al.) Osiris, Bp., 1999. 375.
- 15 Erdész Sándor írja: „A nagy meseanyag megtanulásával egyidejűleg megismerkedett [Ámi Lajos] a mesei világgal, tehát maguk a mesék is erősen hozzásegítették az egyéni világképfelfogásának kialakulásához. Ámi Lajos ezt érzi, amikor azt mondja: ‘Ha valaki fogalmazni tud, a mese után is tudja, mint van a világ sora.’” In: ERDÉSZ Sándor: *Ámi Lajos mesemondó világképe*, Különlönyomat az Etnográfia 1961/3. számából, Bp., 1961. 217.
- 16 „Jómagam az utolsó tíz esztendő folyamán arra törekedtem, hogy a mesemondó egyéniség eddig kialakult monografikus feldolgozása után nyitva maradó kérdésekre feleletet találjak. Ezért elsősorban a mesemondó közösségeket igyekeztem monografikus részletességgel megvizsgálni. Évégből arra törekedtem, hogy a közösség kiváló, elismert mesemondóinak teljes repertoárját szó szerinti hűséggel rögzítsem. Azért „szó szerinti hűséggel”, mert a funkcionális kutatásnak, és különösen az egyéniségvizsgálatnak elengedhetetlen feltétele ez az egyéni stílusjegyeket feltüntető hűség. És „kiváló mesemondókat” említettem, mert úgy vélem, hogy ezek nemcsak saját tehetségük, hanem egyben a közösség hagyományának, közfelfogásának, izlésének is pregnáns kifejezői.” DÉGH Linda: *Az egyéniségvizsgálat perspektívái*, Különlönyomat az Etnográfia 1960. évi 1. számából, 31.
- 17 GÖRÖG-KARÁDY Veronika: *Éva gyermekei és az egyenlőtlenség eredete. Mesék, teremtéstörténetek, etnopszichológiai elemzések (Afrika, Európa)*. (Szóhagyomány. Szerk. Nagy Ilona.) L’Harmattan, Bp., 2006. 225.
- 18 VEKERDI József: *A cigány népmese*, Akadémiai, Bp., 1974. Erről ekként ír Görög-Karády: „Vekerdi 1974-es könyvében [...] számos olyan tételt is megfogalmazott a cigány mesékről, amelyeket jómagam erősen vitathatónak tartok [...]. Az erősen problematikusnak tartott állásfoglalásokon túl Vekerdi cigány nyelvészeti munkája és fordítói tevékenysége jelentékeny.” GÖRÖG-KARÁDY: i. m. 209.
- 19 Uo. 205–230.
- 20 VEKERDI: i. m. 24.
- 21 Azt, hogy másutt „forrásanyaguk hagyományai-val szembeni” *közösséggel* vádolja Vekerdi őket (i. m. 62.), könnyen tudom cáfolni Jakab „A szerető nélküli leány” c. meséjével, melynek forrása a magyar nyelvterületen ismert *Halálra táncoltatott lány* balladája. Vö Bálint Péter: „Az állandóság, a folyamatosság és elzártág hermeneutikája”. In: BÁLINT Péter: *Meseértés és -értelmezés. A Kárpát-medencei népmesehagyomány hermeneutikai vizsgálata*, Didakt, Hajdúböszörmény, 2013. 231–258.
- 22 „Egy bizonyos: gyűjtés közben mindannyian találkoztunk olyan cigány adatközlőkkel, akik a legarchaikusabb, legritkább, legértékesebb magyar folklórjavak ismerőinek, sőt környezetükben egyedüli megtartóinak bizonyultak.” FARA-GÓ József: „Régi székely népballadák a magyar cigányok körében”. In: Bódi Zsuzsanna (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok 2. Az I. Nemzetközi Cigány Néprajzi, Történeti, Nyelvészeti és Kulturális Konferencia előadásai*. Magyar Néprajzi Társaság, Bp., 1994. 149.
- 23 VEKERDI: i. m. 25. – Ugyanezt erősíti meg CSENKI Sándor: *A cigány meg a sárkán. Püspökládayi cigány mesék*. Népek meséi. (Szerk. Karig Sára), Európa, Bp., 1974. 307.
- 24 BARTÓK Béla: „Faji tisztaság a zenében”. In: BARTÓK Béla: *Írások a népzeneről*, Kortárs, Bp., 2008. 199. Kötelezőnek érzem idézni tőle egy másik passzust is: „Ha már egészen természetes folyamatnak kell tartanunk azt a tényt, hogy a szomszédos nyelvek egymást kölcsönösen befolyásolják [...], akkor ez a tétel még inkább érvényes a folklór termékeinek kölcsönös (sőt akár egyoldalú) cseréjére is. Nem volna szabad megfeledkezni arról: úgyszólván *lehetetlenség*, hogy a földkerekség néhány száz népe közül még a legkisebbnek is csupa *őseredeti* népdalanyaga legyen! Ha azután a kutatók kénytelenek a különféle népzeneben jelentékenyebb kölcsönhatást, idegen hatást vagy idegen eredetet megállapítani, akkor bizony ezek a megállapítások e sok nép akárhányára nem lesznek valami kedvezőek. Azt is meg kellene gondolni, hogy az ilyen „kedvezőtlen” megállapítások sem az alacsonyabbrendűség érzésére nem adnak okot, sem pedig arra nem alkalmasak, hogy politikailag kiaknázzák őket.” Népdalkutatás és nacionalizmus”. Uo. 194.
- 25 GÖRÖG-KARÁDY: i. m. 223. Azzal a megszorítással kell élnünk, hogy mára a cigány közösségek többségének a tudatából kiesett az egész mesehagyományuk, s alig is találni valamirevaló mesemondót.
- 26 Vekerdi kritikáját minden bizonnyal Csenki egy megjegyzésére alapozza: „A cigányság tartós hagyományok nélküli nép, ezért nem ragaszkodik a kialakult mesei logika szempontjaihoz. A cigány mesehallgató közönséget mindenekelőtt a részletek kalandossága érdekli, s az érdekesség kedvéért nem riad vissza sem az össze nem illő motívumok összekapcsolásától, sem azonos motívumok halmozásától egy mesén belül. A kalandosság, mint legfőbb követelmény, háttérbe szorítja a logikát.” CSENKI: i. m. 310. Csenki mentségére legyen mondva, hogy évtizedekkel korábban gyűjtött cigány meséket, mint Vekerdi.
- 27 GULYÁS: i. m. 43.
- 28 GÖRÖG-KARÁDY: i. m. 221.
- 29 ONG, W. J.: *Szóbeliség és írásbeliség*, (ford. Kozák Dániel), Gondolat, Bp., 2010. 43.
- 30 VEKERDI: i. m. 60.
- 31 Vö. NAGY Olga: Jakab István, Cifra János és Dávid Gyula mesegyűjteményei!
- 32 GÖRÖG-KARÁDY: i. m. 225.
- 33 BARTÓK: i. m. 200.
- 34 „A változatok a mesemondó tehetségétől függetlenül tértek el a mese szüzséjétől; mennél kiválóbb volt a mesemondó, annál önállóbbnak bizonyult a kompozíció.” DÉGH: *Az egyéniségvizsgálat*, i. m. 33. Erről tesz említést Ong is a „*versengő hangnem*” tárgyalásakor. ONG: i. m. 44.
- 35 „Aminthogy a mese bizonyos értelemben valóban nyelv is: bizonyos alapvető emberi gondolatok legadekvátabb kifejezési eszköze.” DÉGH: i. m. 32.
- 36 „[...] a megfigyelő számára a beszélt nyelvben a leginkább hozzáférhető a nyelvalkotás folyamata. Míg írásban ez nem lehetséges, addig a beszédben megfigyelhető a haborzás, a szünetek, a záródó glottális hangok, a rossz kezdések, és számos egyéb apró bizonyíték; ezek segítenek megérteni, hogyan mozgósítják a résztvevők forrásaikat ahhoz, hogy a megnyilatkozást megtervezzék és létrehozzák, és hogyan alakítják egymással egyéb társasági interakciókat. A beszéd során az új és régi információk áramlásának olyan prozódiai jellegzetességek lesznek fontos indikátorai, mint például a hangsúly és a hanglejtés szintje. És a pillanatról pillanatra áradó beszéd a társadalmi interakcionális jelentések elmozdulásának jeleit, amelyeket a résztvevők hoznak létre és használnak, bőségesen mutatják meg, de ezzel együtt a társadalmi interakciókban testet öltő kultúra nagyobb dimenzióinak jeleit is.” Du BOIS, John W.: *Transcription design principles for spoken discourse research*. In: PRAGMATICS, Quarterly Publication of the [International Pragmatics Association \(IPRA\)](#), Vol. 1, No. 1 (1991), (pp. 71–106.) p. 73.
- 37 BLUMENBERG, Hans: „Paradigmák egy metaforológiához”. In: *Hajótörés nézővel. Morfológiai*

- tanulmányok.* (ford. Király Edit), Atlantisz, Bp., 2005. 287.
- 38 DOBOS Ilona: *Gyémántkigyó. Ordódy József és Kovács Károly meséi.* Szépirodalmi, Bp., 1981. 10.
- 39 „[...] a mesemondónk világképe két forrásból táplálkozik; tapasztalati hagyomány útján őrzi a középkori keresztény vagy még régebbi világkép-felfogásokat, és ezeket egyezteti a magyar népmesék világkép-szemléletével.” ERDÉSZ: i. m. 323.
- 40 Ne feledjük Honti szavait: „A mese története kaland. Hogy a mese számára mit jelent a kaland, arra legelősebben az világít rá, hogy akármennyire ez teszi ki a mese történése lényegét, a mese végcélja mégis más: a teljes nyugalom, a kalandok után a kalandmentesség, biztos révbe jutás, a hányatott élet után a biztonság és az eseménytelenség beteljesedése.” HONTI János: *A mese világa*, Magvető, Bp., 1962. 194.
- 41 NAGY Olga: *Cifra János meséi*, ÚMNGY XXIV. Szerk. Nagy Ilona, Akadémiai, Bp., 1991. 21.
- 42 VEKERDI: i. m. 129.
- 43 „Mesemondónknak [Cifranak] nemcsak a maga hivatásáról, de a mesékről is van elgondolása, majdnem elmélete. Arról, hogy milyenek is kell lennie a mesének. [...] ő különbséget tesz a tündérmese, amit ő „igazi” mesének vagy vitézi mesének nevezett, és a tréfás mesék, esetleg viccek között. A tréfás meséket lenézte.” NAGY Olga: i. m. 11.
- 44 Ellenben Nagy Ilona azt ajánlja, hogy a teljes repertoárokat azért érdemes vizsgálni, mivel a mesemondók a hosszú meséket követő „ereszkedő ágban” szívesen élnek a „rövid narratívok”-kal. (Nagy Ilona: „A mesemondás forgatókönyve hétköznapi kommunikációs helyzetben”. In: Pócs Éva [szerk.]: *Folyamatok és fordulópontok. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére.* L'Harmattan–TE Néprajzi Tanszék, Budapest–Pécs, 2003. [289–293.]) Megjegyzem, hogy Jakab mesegyűjteményének végén 4 ilyen tréfás mese található.
- 45 VEKERDI: i. m. 131.
- 46 Fülöp Lajos, aki Berze Nagy cigány meséi elé előszót írt, ekként vélekedik: „Megfigyelhető, hogy a cigány eredetű mesékben a cselekményesség mellett elhalványul a történet erkölcsi igénye. Ezekben a mesékben nem annyira a szövegezés, mint inkább a részletek hordozzák a tanulságot, a képi sík helyett inkább a valóság síkja tükrözi az erkölcsiséget.” In: BERZE NAGY János: *Cigány mesék*, (szerk. Fülöp Lajos) Baranya Megyei Tanács V. B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága, Pécs, 1985. 12. Némi mentesítésére legyen mondva, hogy a második mondatban az „ezekben a mesékben” korlátozza a jelentése érvényességét.
- 47 VEKERDI: i. m. 134.
- 48 „A gyorsan lezajló gazdasági-társadalmi változások (életmód, lakáskultúra, stb.) a kis közösség [Kaposzentjakab] életrendjét ugyan módosították, ám az előbbieket lényegesen lassabban követő tudati változások alig érintették a virrasztás kényszerű, szertartásszerű szokását.” SZAPU: i. m. 9.
- 49 GÖRÖG-KARÁDY: i. m. 225.
- 50 „Ennek a gazdag és sokirányú mesemondásnak jellemzője nála a szabadszájúság is, az obszcén tartalmú mesék, viccek, anekdoták iránti vonzódása. Ez utóbbiak nem voltak sosem ritkák sem a magyar paraszti, sem a cigány repertoároknak, de különböző megfontolások és kiadási problémák következtében nem igen kerültek a nyilvánosság elé.” GÖRÖG-KARÁDY Veronika: „Babos István mesevilága”, In: SZUHAY Péter: *A három muzsikós cigány, Babócsai cigány mesék*, Európa Folklor Intézet – L'Harmattan, Bp., 2003. 42.
- 51 „Ámi Lajos felfogásában sajátos antiklerikalizmus mutatkozik meg. Ennek elsősorban az az oka, hogy róm. kath. vallásra keresztelték, viszont Szamoszeg tősgyökeres református közösség volt, s egyiket sem érezhette a magáénak.” ERDÉSZ Sándor: *Ámi Lajos meséi I.* Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, XIII. (Szerk. Ortutay Gyula), MTA Néprajzi Kutató Csoportja, Akadémiai, Bp., 1968. 16.
- 52 „A kaposzentjakabi cigány közösséghez tartozók egymás közt csak románul beszélnek. E nyelven hangzanak el mesék is. [...] Karádi 'átfordítja' a mesét. Ebből adódik, hogy stílusa helyenként 'magyartalan', ez főleg a mesei formulák és szólások állandósult szövegén érezhető” SZAPU: i. m. 22.
- 53 BERZE NAGY: i. m. 13.
- 54 ONG: i. m. 40.
- 55 Uo. 69.
- 56 Vö. „A Feketebéli király” c. mesével. In: NAGY-VÖÖ: i. m. 202–237.
- 57 LÉVINAS, Emmánuel: „Metafizika és transzcendencia”, In: Uő. *Teljeség és Végtelen*, (ford. Tarnay László), Jelenkor, Pécs, 1999. 22.
- 58 Uo. 30.
- 59 „Elkülönülés és beszéd”, Uo. 57.
- 60 „Arc és etika”, Uo. 172.
- 61 ONG: i. m. 47.
- 62 Arisztotelész egy adott szó *epiphoráját* elmozdulásként írja le. RICCEUR, Paul: „Retorika és poétika között: Arisztotelész”, In: *Az élő metafora*, (fordította és Jeney Éva fordítását átdolgozta Földes Györgyi), Osiris, Bp., 2006. 27.
- 63 Uo. 359.
- 64 BÁLINT Péter: *Meseértés és – értelmezés*, i. m. 183–198.
- 65 Nagy Olga írja Jakabról, hogy a havasi favágók között elismert és megbecsült mesemondó volt, aki miatt akár kilométereket is gyalogoltak hó-
- ban és fagyban, hogy meghallgathassák meséit. Jakab „más 'befutott' elbeszélőkel ellentétben 'versenyársait' nem igyekezett elhallgattatni, nem tett elfogulttá addigi sikere [...]”. NAGY-VÖÖ: i. m. 27. — Dégh Linda is beszél arról, hogy a közösségi együttlétek alatt szívesen mondtak mindenféle epikus történetet: mágikus mesét, igaz történeteket, vallási példázatokat, táncoltak és énekeltek is, de a közönség igazából az alkotó típusú és elismert mesemondókat kedvelte. „A helyzet teljesen megváltozik, amint egy valódi mesélő lép színe. Ez a legritkább esetben történik pusztá véletlenségből. Nem ritkán az emberek pont azért gyűlnek össze egy elismert mesélő házában, hogy meghallgassák a meséit, vagy egy jó mesélőt meghívhatnak ehhez vagy ahhoz a házhoz, hogy az bemutassa művészetét.” DÉGH: i. m. 116. — Nagy Olga leírta azt is, hogy a hosszú estéken kalibában összegyűlt hallgatóság érdeklődése és tevékenysége igen eltérő volt s a mesemondónak meg kellett küzdenie a figyelmükért. Ugyanerről szól Lord is: „A házak közötti távolságok miatt néhány vendég korábban érkezik, mint mások és természetesen ez azt is jelenti, hogy néhányan korábban távoznak. Néhányan nagy valószínűséggel az egész éjszakai ott töltik. [...] Az énekesnek be kell érnie egy olyan közönséggel, akik jönnek-mennek, az újonnan érkezőket köszönti, elkészül a korábban távozóktól.” In: LORD, Albert B.: *The Singer of Tales*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts – London, England, 2000. 14.
- 66 CSENKI: i. m. 312.
- 67 NAGY-VÖÖ: i. m. 848.
- 68 „A havasi mesemondó és a havasi hallgató sajátos népi közösség: fakitermelő munkás, akinek tudatát még meghatározza az otthonról hozott világképe, gyermekkori élményei, hiedelemvilága, de már mélyen befolyásolja a modern termelési mód.” Uo. 58.
- 69 Az erdélyi havasokban a pásztorok, famunkások, állattartók számára épített faházikó.
- 70 NAGY-VÖÖ: i. m. 849.
- 71 Uo. 855.
- 72 ERDÉSZ: i. m. 317.
- 73 DÉGH: i. m. 38.
- 74 NAGY Olga: *Cifra*, i. m. 7.
- 75 DOBOS: i. m. 19.
- 76 NAGY Ilona: „Teremtés a magyar mondákban”. In: HOPPÁL Mihály (szerk.): *Elbeszélés és emlékezet*, Európai Folklor Intézet – Osiris, Bp., 2001. 172–176.
- 77 Uo. 173.
- 78 LÉVINAS: „Igazság és igazságosság”, i. m. 77.
- 79 Cifra a vele készített interjúban büszkén mondja el: „Én indítottam el a fiataliságot a világba. A világ történelmére születtem.” In: NAGY: *Cifra*, i. m. 11.

tej a kézben, dohányfoltos ujjak

nem vesztheti el a tébét, most pár hónapig
ingyen járhat pszichiáterhez. tartania kell,
mint egy rozsdás vasat a kézben, ezt a helyzetet,
csak irtózatosan viszket az összes ujjá

a kisbolt előtt áll, valami kilazul a gyomrában,
pedig csak tejért ment, ömlik belőle a szó:
„az apám leesett a létráról, és megvert, hogy
az én hibám, pedig nem is voltam bent a szobában”

kitévedt a szigetre, nem emlékszik az út kanyarjaira,
a bokrok éles szagára. bottal ébresztgeti azokat,
akik bennük laknak, állatokat, embereket.
fényvisszaverő futás, mások itt nyújtanak

a romantikus természetben. bárcsak ne tennék.
inkább néznék meg a legyeket az ablakon, csak
egyszer, közelről, hogy tudják, milyen,
amikor egy tekintet széttörik

társasági közhely

nagyjából három hete
láttalak, az a fajta találkozás, amikor tudtok egymásról,
de a fennálló szociális kódok szerint
nem köszönhetek. az arcod belemerevedett
abba a kifejezésbe, amit még középiskola alatt
gyakoroltál be, mert előnyös – keskenyebb arcot, nagyobb szemet
mutat. várod, hogy meghallhasd végre a
zöld hangokat, kék hangokat, rózsaszín hangokat,
hogy újra elkezdhesd nem észrevenni. tudom, hogy ilyenkor
madárszerűen félrehajtom a fejem, és egész kedvesen nézek,
ami idegesítő. az az igazság, hogy kíváncsi vagyok
rád, mint mindenkire, akit csak más történeteiből ismerek.
remélem, hogy beszélgetsz majd valakivel a női vécében,
amikor épp bent vagyok, és meghallgathatom, milyen
színű a hangod, hogy sárga vagy lila, és ez a szín majd teljesen
kitölt belülről pisilés közben,
hogy tulajdonképpen nincsen veled semmi baj, hogy senki nem hibás,
színek vannak, amik néha ütnek egymást,
a hangszálaink közé varrva, a fülcimpánkba hímezve.

ciklusok vége

a fák gyökere egyre mélyebben keresi a meleget.
én is magam felé növesztek új végtagot, minden
puhább és langyosabb bennem. el tudok képzelni magamban kezeket,
lábakat, kis körmöket, épp most, az
üres napfény idejében. nagyobbak tűnnek a terek, mintha gyerekek lennénk,
napközis nyugalom.

az internet közben vastagítja magát, szárait a gyökér köré növeszti.
túlterhelt szálak, egyszerűre viszik az összes érzelmet,
láthatatlan köldökszinórok, benövik az összes tárgyat, az arcom, a kezem.
ha túl erősen érintem őket, lemerevednek, befagynak.

lassan melegebb van kint, a lakás tartja a hideget. esténként belém áramlik
és szétterül a hordozáshoz szükséges nyugalom. körkörösén érzem,
mint amikor meleg víz éri a hasam alját, alámerülök.
valami hiányzik, a testhőmérséklet és a beszéd közötti átmenet.

Kállay Eszter (1994) jelenleg a bécsi Képzőművészeti Akadémia hallgatója. Versei, esszéi és kritikái magyar és nemzetközi folyóiratokban jelentek meg. A *Versum* szerkesztőbizottságának tagja. Első verseskötete a Magvető gondozásában jelent meg 2020-ban.

ÉLETVesztés

Második rész

Por Zsoltot, amikor még Porzsolt Ernőnek hívták, egyesek időnként megkérdezték, hogy miből magyarosította a nevét. Felnőtt volt már, amikor megértette, hogy ennek a kérdésnek foga van, ez a kérdés – vagy inkább a kérdező – harap, és úgy is kell bánni vele, mint egy harapós kutyával: vagy pofán rúgni, vagy elszaladni előle.

Mielőtt erre rájött volna, alaposan, türelmesen elmagyarázta a kérdezőnek: ez nem magyarosított név, a családot mindig is Porzsoltnak hívták. A Porzsoltok, magyarázta, a török hódoltság végéig a Székelyföldön éltek, aztán a család egyik ága csatlakozott a székely szombatosokhoz, amikor pedig ezeket üldözték, a szombatos Porzsoltok nyugatra húzódtak, és a Fekete-Körös völgyében lejutottak az Alföldre, ahol különböző Sárrét környéki falvakban települtek meg. Akkor már alig lehetett megkülönböztetni őket a többi zsidótól. Tény azonban, hogy a Porzsolt egy törzsökös magyar név.

Ő, Ernő távoli rokonságban áll Porzsolt Kálmánnal, az ismert íróval, a *Szerencsétlen fúrulyások* című novelláskötet szerzőjével. Azok a nemesi rangú Porzsoltok szintén átköltöztek Magyarországra, de itt is megőrizték székely öntudatukat. Porzsolt Kálmán például Heves megyében, Ludason született, de az előneve, a „Barátosi” egy Kézdivásárhely környéki falura utal.

A kérdezőket mindez nem érdekelte. Ők valami mást szerettek volna hallani.

A családról, távolabbi felmenőiről ezen a színhagyományon túlmenően, amelyet mendemondának is tekinthetünk, nem sokat tudott. Az apai nagyszülők után sem levelek, sem fényképek nem maradtak. A szülői házat abban a Sárrét melletti községben, ahol addig éltek – legyen ez Komádi vagy esetleg Csökmő –, 1944-ben kifosztották a szomszédok. Aztán átvonult a falun a Vörös Hadsereg. Aztán érkezett a visszaállított államhatáron túlról több tucat menekült.

Mire Porzsolt Magda, Stuttgartból Pestre érkezve, feljavító kúrák és egyéb gyógykezelések után, elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy felszálljon a zsúfolt vonatok valamelyikére, és mire olyan mértékben megjavult a közbiztonság, hogy egy fiatal nő akár egyedül is utazhatott, addigra már a szülői házból egy idegen család érezte magát otthon. Magdát be sem engedték.

A berettyóújfalusi rendőrőrsön, ahol intézkedést kért, azt ajánlották neki, hogy sürgősen menjen haza. Azt persze nem tudták volna megmondani, hogy hol is van az a „haza”. Menjen vissza oda, ahonnan jött.

Az apai nagyapjáról Ernő annyit tudott, hogy fényképezett, állítólag „sokat és szépen”. Aratást, patkolást, vályogvetést, lakodalmat, halottsiratást, ilyesmiket. Kár, hogy sem a fényképekből, sem az üvegnegatívokból nem maradt egy sem. Pedig még a helytörténeti gyűjte-

ményt is gazdagíthatták volna. Ki tudja: mi lett velük, hová kerültek? Ha ugyan meg nem semmisültek mindjárt Porzolték elhurcolása után.

Az anyai nagyszülők, Frankék háza Monoron a berendezéssel együtt teljes épségben megmaradt. Hogy ez miképpen volt lehetséges, az nagyrészt rejtély. Tény, hogy Frank Tivadar fakereskedő 1943 elején odaveszett Ukrajnában. Tífuszban betegedett meg, a keretlegények pedig, állítólag parancsra, a tífuszbarakkot leöntötték petróleummal és felgyújtották. Viszont az is tény, hogy özvegyét és gyerekkorú lányát 1944 tavaszán a csendőrök nem vitték el a téglagyárba a többi monori zsidóval együtt, hanem kettesben otthon maradhattak.

Ebben nyilván közrejátszott, hogy néhány éve meg voltak keresztelve. Először a plébánost keresték fel azzal a kéréssel, hogy bocsássa be őket a római katolikus anyaszentegyházba, de Isten katonája elhárította őket, mondván: „Tetszettek volna tíz évvel hamarabb jönni.” Ezt követően az evangélikus lelkészhez fordultak, aki engedékenyebb volt: alapos hitoktatás után lehetővé tette, hogy Frankék belépjenek az ágostai hitvallású egyházba.

Igen ám, de a keresztlevél önmagában biztosan nem volt elég a deportálástól való megmeneküléshez. Ernő, amíg beszélő viszonyban volt vele, időnként faggatta a nagyanyját: hogy-hogy őt és a lányát nem vitték el a többiekkel együtt? Özvegy Frank Tivadarné pedig ebben a tekintetben is kitartóan és leleményesen hazudozott.

Eleinte azt állította, hogy a nagyapa hősi halottnak minősült. Azt állította, hogy erre való tekintettel kímélték meg az özvegyét és a lányát. Ernő hamar rájött, hogy ez nem lehet igaz. Létezett egy rendelkezés, amely szerint munkaszolgálatos semmilyen körülmények között nem lehet hősi halott, még akkor sem, ha az ellenséggel vívott harcban esik el. Ráadásul Frank Tivadar nem is harcolt a szovjetek ellen. Tífuszban megbetegedni, majd elevenen szénné égni a felgyújtott barakkban: ebben sajnos egy mákszemnyi hősiesség sincs, ez nem tartozik a hazáért hozott véráldozat rovatába.

Arról nem szólva, hogy harctéren elesett munkaszolgálatosok özvegyeit és gyerekeit ezer- és tízezerszámra vitték el 1944-ben, kímélet és kivételezés nélkül. Miért éppen ők ketten lettek volna kivételek, Frank Amália és Sára?

Nagymama ezt követően azzal a hazugsággal próbálkozott, hogy a férje, aki nála tizen-négy évvel idősebb volt, vitézül harcolt az első világháborúban. Kétszer megsebesült, egyszer kitüntetés is kapott. Mindez még nem lett volna valótlan állítás. 1915-ben az akkor huszonegy éves Frank Tivadar a galíciai frontra volt vezényelve. Az év tavaszán, talán májusban, Tarnau környékén a mellé beosztott három katonával puskalövés nélkül foglyul ejtett egy orosz járőrt, és ezért másodosztályú ezüst vitézségi érmet kapott.

Ez még nem hazugság, ez tény. A hazugság az, hogy az 1943-ban meggyilkolt Frank Tivadar 1915-ös vitézségi kisézüstje mentette volna meg 1944-ben az egykori tartalékos főhadnagy özvegyét és lányát. Ernő, aki akkoriban kezdett Zsolt lenni, számos konkrét esetből tudta, mit számított 1944-ben egy első világháborús kitüntetés vagy a vitézséggel kiérdemelt tiszti rang. Mondhatnám hosszan, részletesen is, de röviden mondom: semmit. Frank Tivadarnak egyébként már nem is volt tiszti rendfokozata, amikor belökték a tífuszbarakkba, mert attól egy 1941-es rendelet a zsidónak minősülő egyéneket visszamenőleges hatállyal megfosztotta.

Por Zsolt azt tartotta legvalószínűbbnek, hogy Frankné egy hivatali és hatósági jogkörrel rendelkező személyiség védelme alatt állt, miután megözvegyült. Másképpen szólva: egy befolyásos ember, például a járási csendőrparancsnok szeretője lett. A parancsnok pedig – akárki volt is – még nem unt rá a fiatal özvegyasszonyra, nem akart megszabadulni tőle, nem lett volna kedve másik szerető beszerzésével időt vesztegetni, ezért inkább a saját hatáskörében elintézte, hogy Franknét és lányát ne vigyék el a többiekkel együtt, hanem otthonukban maradhassanak.

Ha így volt – töprengett Por Zsolt –, miért nem tartják számon embermentőként az ismeretlen jótévőt? Talán azért, mert nemcsak ez a kétségkívül emberséges cselekedet fűződik nem tudható nevéhez. Talán, ettől az egyszeri mentőakciótól eltekintve, a kapott utasításokat maradéktalanul, sőt kíméletlenül végrehajtotta. Talán ő felügyelte a bevagonírozást. Talán – előzőleg – a minden érintett személyre kiterjedő, rejtett értéktárgyakra irányuló testüregi motozást is.

Hogy megkíméltetésük ellenére mégsem érezték magukat biztonságban, az abból is kiderül, hogy anya és lánya mérget tartott magánál. Özvegy Frankné általában ciánkálit emlegette

tett, de nagy ritkán, mintegy a változatosság kedvéért, halálos adag morfiumról is beszélt. Esténként, saját bevallása szerint, arra próbálta rábírní serdülő korú lányát, hogy vessenek véget az állandó rettegésnek, és vegyék be a mérget, Sára pedig, aki akkoriban még élni akart, könyörgött, hogy ne tegyenek így. Várják meg, amíg elviszik őket, akik elviszik. Még akkor is ráérnek megmérgezni magukat, amikor jönnek értük az egyenruhások.

Végül az élet eldobására csak harminc évvel később került sor, és csak az egyikük részéről.

A megmenekülés többi mozzanata már valamivel érthetőbb.

A Szálasi-puccs után azért nem ölték meg őket a nyilasok, mert mire a pártalapszervezetek szintjén körvonalazódott a gyilkosságok és a rablások koncepciója, Monor szovjet kézre került.

A szovjet katonák pedig azért nem erőszakolták meg az anyát és a lányát, és azért nem rabolták ki a házat, mert Frankné, más nőkkel ellentétben, meg sem próbált elrejtőzni, hanem megszólított egy rokonszenvesnek látszó tisztet. Szállást ajánlott neki, az pedig elfogadta. Meglehet, Frankné ennek a férfinak is a szeretője lett, már csak azért is, hogy megvédje a lányát. Az sincs kizárva, hogy így cselekedett a többi szovjet tiszttel is, akik az első lakó továbbvezénylése után a házukban laktak mindaddig, amíg távolabbra nem húzódtott a front.

Tény, hogy a házat sem a nyilasok, sem a szovjetek nem fosztották ki. A háztartási eszközök és a berendezés mellett a családi levelezés is hiánytalanul megmaradt, a családról készült nagyszámú fényképpel együtt. Amikor anya és lánya Pestre költözött, mert a Frank-féle fa-telep államosítása után Monoron nem volt keresnivalójuk többé, mindezt magukkal vitték. Gyerekkorában Ernő maga is látta a furcsa tárgyakat, amelyeket soha, egyszer sem használtak, a halkéseket, a vadhústűzdelőt, a barátfülefodrozót és a többit. Látta a vitrinben a meisseneni porcelánkészletet, a komódon a szecessziós majolikavázát, a falon a századfordulós olajfestményeket, a letűnt polgári jólét megtépzott emléktárgyait. És látta a három nagy kartondobozt, bennük pödrött bajszos férfiakat és merev tartású nőket. Látta a különböző kezek által sűrűn teleírt papírlapok százait, ezreit.

A felszabadulástól az államosításig tartó néhány év Ernőt már nem érdekelte annyira, mint a szovjeteket megelőző időszak. Szinte eszelős macacssággal két kérdést ismételtgetett.

Hogyhogy ők ketten, Frankné és Frank Sára megúszták a deportálást, holott rajtuk kívül senki, de *senki más* nem úszta meg?

És: miért ölte meg magát Frank Sára? Mi történt, és ki tehet róla?

Nagymama e két kérdés hallatán egyik hazugságból a másikba bújott. Végül Ernő meguntta Nagymama hazudozását. Ezért is – nemcsak ezért, majd elmondom, hogy még miért – egyszerűen úgy döntött, hogy többé nem találkozik Nagymamával, és telefonon sem hajlandó beszélni vele.

Amikor pedig Nagymama felfogta, hogy ez a döntés nem holmi szeszély, amely előbb-utóbb elmúlik, hanem az egész életre, annak hátralevő részére szól, bosszúból vagy büntetésből megsemmisítette a három kartondoboz tartalmát. Így az anyai felmenők után ugyanúgy nem maradtak sem levelek, sem fényképek, ahogy az apaiak után sem. Az anyai rész emléke ugyanolyan teljes mértékben elenyészett, ahogy a Porzsolt Árpád és Magda által át nem örökített rész emlékezete sem maradt fenn.

Most, amikor idáig jutottam az életvesztés történetével, a járvány visszahúzódban van. A rendszabályok és a korlátozások nagy részét feloldották. Még mindig kötelező maszkot viselni a járműveken és az üzletekben, de újra kinyitottak az éttermek és a strandok. Viszont az idős embereket, akik a hivatalos vélemény szerint leginkább ki vannak téve a fertőzésnek, továbbra is rossz szemmel nézik az utcán. Továbbra is tilos a kézfogás és a baráti ölelés. Én sem szorítok kezet a jelen történet szereplőjével. Magamhoz ölelni végképp nem szeretném.

Magam is emlékszem: 1985. október huszonkilencedike egy keddi nap volt. Akkoriban halt meg Bódy Gábor filmrendező, akinek munkáit Por Zsolt nagyra becsülte.

Kádár János meghívásának eleget téve, Budapestre látogatott Erich Honecker, a Német Szocialista Egységpárt főtitkára; repülőgépe a Ferihegy 2 nevű új légikikötőben ért földet, amelyet kevéssel azelőtt adtak át a forgalomnak. Azt már nem tudom felidézni, mi volt a megbeszélések tárgya; úgy képzelem, a fejlett szocializmus építésének örömeiről és gondjairól eshetett szó.

Por Zsolt felesége, Judit a második gyerekükkel volt várandós. Október végén lépett a terhesség hetedik hónapjából a nyolcadikba.

Olasz és amerikai kommandósok szintén ezekben a napokban ejtették foglyul azt a négy palesztin terroristát, akik egyiptomi felségvizeken elrabolták az Achille Lauro nevű utasszállító hajót, és a nagyobb részt amerikai, kisebb részben izraeli utasok meggyilkolásával fenyegetőztek, amennyiben ötven bebörtönzött harcostársukat Izrael szabadon nem engedi.

Rosszul előkészített hegesztés miatt kigyulladt az orosházi üvegyár. A tűzvésznek négy halálos áldozata volt, egy férfi és három fiatal nő, mind a négy személy az értékesítési részlegen dolgozott.

Por Zsolt aznap délután meglátogatta az apját a műhelyében. Az apa fogtechnikus volt, a Népszínház utca egyik mellékutcájában készített olcsó műfogsort a környékbeli nyugdíjasoknak. Azért a műhelyben látogatta meg az apját, mert nem volt hajlandó betenni a lábát abba a kis lakásba, ahol Porzsolt Árpád néhány éve együtt lakott a második feleségével.

Azelőtt Porzsoltéknak volt egy kertes családi házuk, ahol négyesben éltek mindaddig, amíg nyilvánvaló nem lett, hogy képtelenek együttélni. Klári, a feleség és Vera, az előző házasságból való lány kezdetől fogva ki nem állhatta egymást. Ez a kölcsönös ellenszenv egy-két év alatt nyílt ellenségeskedéssé fajult. Vera igyekezett lerombolni apja új házasságát; nem titkolta, hogy azt szeretné, ha az apa elválna Kláritól.

Az asszony viszont úgy bánt mostohalányával, ahogy negyedszázaddal korábban a gyanúsítottakkal viselkedhetett. Lépten-nyomon megalázta, és értésére adta, hogy első adandó alkalommal megszabadul tőle. Ez a megszabadulás annak idején a delikvens halálát vagy huzamos börtönbüntetését jelentette; az 1970-es évek második felének enyhültebb légkörében mindössze annyit, hogy Vera költözzék el a zuglói családi házból.

Erre azonban az asszonnak várnia kellett, mert a házasság kezdetekor Vera mindössze tizenhárom éves volt. Addig is, amíg tervei szerint felszólíthatja Verát, hogy mostantól boldoguljon egyedül úgy, ahogy tud, igyekezett megtörni a lányt. A zuglói családi házban már csak emiatt is az 1950-es évek elejének hangulata uralkodott el. Még az is lehet, hogy ez az államvédelmi hatósági légkör Klári számára a fiatalság legszebb éveit idézte fel. Másfelől Vera önérzete megtörhető volt ugyan, de a benne élő fékevesztett gyűlöletet nem lehetett megtörni.

Erő az első években kedvelte Klárit. Hálás volt neki, amiért végre megszabadította Nagymamától. Úgy érezte, és Por Zsoltként úgy is emlékezett vissza, hogy az anya halálát követő év a Damjanich utcai lakásban, Nagymama állandó jelenléte és agresszivitása miatt, maga volt a pokol. Ebből kiszabadulni önmagában is megkönnyebbülés volt. Az apa második házassága azzal kezdődött, hogy új feleségével és két gyerekével beköltözött a zuglói kertes házba, Klári pedig egyértelművé tette, hogy amíg ő ott lakik, Nagymama oda be nem teszi a lábát.

A kitalálásban az is közrejátszott, hogy előzőleg Nagymama sűrűn és nyomatékosan hangoztatta: nem fogja tűrni, hogy a veje újranősüljön. Arra nem gondolt, hogy amennyiben Porzsolt Árpádnak ilyen szándéka van vagy lesz, azt ő úgysem tudja megakadályozni. Az is eszébe juthatott volna, hogy az új házasság sűrű emlegetése éppenséggel kedvet ébreszthet hozzá az egyébként gyenge akaratú férfin.

Porzsolt Árpádnak pedig, noha mindaddig meghunyászkodott Nagymama előtt, az újabb házasságot feltételező, egyszersmind megtiltó fennhézás már sok volt. Amikor megismerkedett Klárral, alighanem Nagymama ostoba kérdésére gondolva határozta el, hogy az asszonyt, aki már túl volt egy bántalmazó jellegű házasságon, csakazértis feleségül veszi. Az is lehet, hogy az apa, aki egész életében egy erős akaratú nőhöz szeretett volna igazodni, Klárit még Nagymamánál is erősebb egyéniségnek érezte. Tény, hogy özvegy Franknének rossz szakszavak voltak az esélyei Klárral szemben. Porzsolték életére gyakorolt befolyását egyik napról a másikra elveszítette. Még az unokáját is csak akkor láthatta, ha Ernő találkozni kívánt vele. Márpedig ezek a találkozások Por Zsoltnak egy idő után mindinkább terhére voltak.

Ismétlem, a házasság első három éve Ernő szempontjából felhőtlen volt. Nem lehetett elég hálás Klárinak, amiért egész egyszerűen *békén hagyta*. Ebben az élményben – hogy azt ne mondjam: élvezetben – mindaddig nem volt része. Nagyanyja, anyja és húga mellett soha, egyetlen pillanatig sem volt nyugta. Akkor érezhette magát háborítatlanul, ha egyedül volt: amikor szép időben kiült egy városligeti padra, és olvasott; amikor megnézett egy filmet; amikor sétálni ment az erdőbe.

Saját önző szempontján kívül azt is értékelte, főleg az első években, hogy Klári szemlátomást boldoggá tette az apját. Ernő megértette, hogy az apjának nem olyan feleség kellett volna, mint amilyen az anyja volt, hanem olyasféle parancsolni tudó, határozott nő, amilyen Klári. Porzsolt Árpád imádott szót fogadni, és ezt a szükségletét Klári mellett minden nap kielégíthette. Klári pedig hangoztatta, hogy ő szeretettel és megbecsüléssel veszi körül azt, aki méltó a bizalmára, de legyőzi és megtöri azt, aki ellenszegül.

Ehhez tartotta is magát.

Másfelől Klári is rosszul választotta meg az első férjét, és ezt a hibát a második házasságával korrigálta. Nem kellett volna egy verőlegényhez (egykori kollégához) férjhez mennie, aki otthon is gyakorolta hivatását. Már akkor, 1957-ben jobban járt volna egy szorgalmas és jóraaló, ugyanakkor kissé nyámnyila férfival, amilyen Ernő apja volt.

Ernő beszélgetni is tudott az apja feleségével. Klárinak nem voltak olyasféle hiú ábrándjai, mint a halott anyának, ő földhözragadtan gondolkodott. Viszont meglehetősen értelmes volt, és még némi szellemesség sem hiányzott belőle.

A nő 1953-ban egy katonai alakulattal kikerült a háborús Észak-Koreába, és még a fegyverszünet után is ott dolgozott egy darabig. Életének sem korábbi, sem későbbi szakaszairól nem beszélt, viszont a koreai évekről érdekes mozzanatokat idézett fel. Elmondta, hogy a japánok annyira gyűlöletessé tették magukat Koreában, hogy kivonulásuk után a helyi lakosság az összes cseresznyefát kivágta. Vagy hogy a kínai önkéntesek, amikor épp nem harcoltak, learatták a rizst, és egyéb hasznos munkákat is elvégeztek, mindezt saját jószántukból. Még csak megparancsolni sem kellett.

Ezekre a történetekre és az estékre, amikor Klári a konyhaasztalnál elmondta őket, Por Zsolt később is jó szívvel gondolt vissza, amikor pedig már haragudott a nőre.

Eleinte annyira jó volt a viszony, hogy Klári mondogatta: úgy szereti Ernőt, mintha vér szerinti, édes fia volna. Ernő erre nem tartott igényt. Ha választhatott volna, még a saját anyjának sem szeretett volna vér szerinti fia lenni, hát még bármely másik asszonyé. Viszont volt annyi esze, hogy ezt az érzelmi elhatárolódást gondosan titkolja. Ebből még nem lett volna baj.

A bajok azzal kezdődtek, hogy váratlanul kiderült: Pálmai Klárának már van egy vér szerinti, édes fia, méghozzá nem a tizenöt évig tartó, mindennapos bántalmazással járó házasságból, hanem jóval korábbról.

Egy vasárnap délután, amikor már legalább három, de inkább négy éve megvolt a zuglói családi ház, jött egy harmincas éveiben járó férfi, három óvodás korú kislánnyal, ebből ketten ikrek voltak. Ő volt Gyuri, az asszony vér szerinti, édes fia, és hozta megmutatni a három unokát.

Fél órát időzhettek a nappaliban, ezalatt nagyjából a gyerekek óvodájáról volt szó, aztán elbúcsúztak és távoztak. Ernő, illetve Por Zsolt soha többé nem látta őket, nem is hallott róluk.

A fiú szívesen kérdezett volna egyet-mást erről a Gyuriról, de az asszony értésére adta, hogy nem hajlandó beszélni róla. Így Ernő a következtetéseire volt utalva.

Életkorából ítélve, kevéssel a háború után születhetett. Ámbár születhetett volna korábban is, de Por Zsolt ezt az eshetőséget elvetette.

Klári 1944-ben húsz éves volt, így ez a Gyuri akár 1944-ben vagy még korábban is születhetett volna. De egy magára hagyott, üldözött nőnek csecsemővel, kisgyerekekkel rosszak voltak a túlélési esélyei. Ha viszont egy fiatal zsidó nő Budapesten a gyerekeivel együtt mégiscsak túléli a nyilas uralmat, akkor a továbbiakban is ragaszkodni fog a gyerekéhez. Nem fogja a közvetlen életveszély megszűnése után eldobni.

Tudniillik Gyurival ez történhetett. Klári teherbe esett, megszülte, aztán eldobta. Tuladott rajta. Mindez csakis a háború – az úgynevezett „felszabadulás” – után eshetett meg. Klárinak volt egy futó ismeretsége, attól esett teherbe. Esetleg megerőszkolta egy vagy több szovjet katona.

Annyi biztos, hogy a gyerek feltételezhető apjáról nem lehet beszélni. És emiatt magáról a gyerekről sem lehet beszélni.

És most itt van a gyerek. Azaz nem gyerek, hanem felnőtt férfi. És nincs itt, mert az egyszeri látogatás nem ismétlődött meg. Ernő, akiből közben Zsolt lett, nem tudta, és nem kérdezte meg: tart-e fenn Klári bármiféle kapcsolatot a vér szerinti, édes fiával és az unokáival?

Arra is kíváncsi lett volna, hogyan ítéli meg a történeteket Porzsolt Árpád. Mert hiszen kezdenie kellene valamit azzal a ténnyel, hogy több esztendei házasság után kiderül: a felesége harmincegynéhány évvel ezelőtt gyereket szült. Ez megszegyenítő. Ernő azt gondolta: ez a nő semmibe veszi az apját. Miért nem mondta meg neki mindjárt az elején, hogy van egy felnőtt fia, aki majd egyszer eljön és becsönget?

Mindeddig támogatta a házasságot, de most megfordult a fejében, hogy jobb lenne, ha az apja a történetek után elválna Kláritól. Vagy legalább az asztalra csapna, és Magda néni módjára kitaposná, hogy öntsenek tiszta vizet a pohárba. Mert ha ilyesmi kiderülhetett, akkor még mi minden vár az alkalomra, hogy szintén kiderüljön?

Ne szépítgessük: az apa férfiatlanul viselkedett, életében nem először és nem utoljára. Úgy tett, mintha mi sem történt volna. Mintha Gyuri létezéséről a történetek után ugyanúgy nem volna tudomása, ahogy eddig sem volt. Sunyított, lapított. Ernő belátta, hogy az apjának ez így kényelmes, és hogy a gyávaság, amelyről az apa tanúbizonyságot tesz, nem áll távol a bölcsességtől. Ennek ellenére egyre inkább megvetette az apját, és egyre kevésbé tartott ígényt Klári szeretetére.

Igaz, Klári sem mondogatta többé, hogy úgy szereti Ernőt, mintha vér szerinti, édes fia volna.

Az elhidegülés másik lényeges oka politikai természetű volt. Ernő erős ellenérzésekkel figyelte a fennálló társadalmi rendet és a hatalom intézkedéseit. Klári viszont azért volt elégedetlen a túlrejt Kádár-rezsimmel, mert túlságosan puhának és engedékenynek tartotta. A szamizdatról és az illegális kiadványok készítőiről úgy vélekedett: „Oda kellene csapni jó keményen, hogy megtanulják, kivel szórakozzanak.” Az akkoriban alakult lengyel független szak-szervezetről és a lengyelországi sztrájkokról az volt a véleménye, hogy: „Ezek jó dolgukban azt sem tudják, mit csináljanak.” Néhány hónappal később: „Az lesz a vége, hogy bevonulnak a tankjaikkal az oroszok, és úgy rendet vágnak, hogy mindenki attól koldul.”

Történetünk szereplőjét az ilyen kijelentések felháborították. Ugyanakkor felmérte, hogy veszélyes volna vitába szállni. Így tehát, akármilyen nehezére esett hallgatnia, nem tett ellenvetéseket. Ha már végképp nem bírta hallgatni Klárit, valamilyen ürüggyel kiment a konyhából, ahol étkezések alkalmával négyesben együtt ültek. Ilyenkor Klári témát váltott, azaz Verával kezdett marakodni. Az még mindig elviselhetőbb volt, legalábbis Por Zsolt számára, mint a konyhaasztal mellett elhangzó politikai nézetek.

Hozzászokott, hogy titkolódnia kell, még hozzá éppen hozzátartozói előtt. Ha tehet, elhallgatta, hová megy, kivel találkozik. Azt is eltitkolta, kik a barátai. Egyszer, kevéssel a Jaruzelski-puccs előtt egy ismerősétől kölcsönkapta a *Beszélő* című folyóirat első számát. Másnap, reggeli után, amikor Klári egy percre kiment a fürdőszobába, Porzsolt Árpád oda-súgta a fiának, hogy azt a tiltott kiadványt vigye el hazulról, de nagyon gyorsan, mert baj lehet belőle.

Ahhoz is hozzászokott, hogy a naplójába semmilyen konkrét eseményt nem jegyez fel, és nem tesz említést élő személyekről. Akkoriban főleg társadalomtudományi szakirodalmat olvasott, filozófiai, szociológiai és néprajzi műveket. Naplója mindinkább ezek összesítésére és továbbgondolására szorítkozott. Így is előfordult, hogy a füzet, amelybe feljegyzéseit írta, és amelyet minden új bejegyzés után összecsukott, hazaérkezése után szétnyitva hevert az asztalán. Nem tudhatta: ez vajon figyelmeztetés vagy inkább csak nemtörődömség?

Ekkoriban olvasta egy bizánci történetíró munkájának bevezetésében: „Amíg a szereplők éltek, nem írhattam le cselekedeteiket úgy, ahogy kellett volna. Mert senki sem kerülhet-e el a számtalan besúgó figyelmét, és nem menekülhetett meg a legkeservesebb halálnemtől, ha igazmondáson kapták rajta. Nem bízhattam meg a legközelebbi rokonaimban sem.”

Számára is ez vált a legfontosabb kérdéssé: hogyan fogalmazhatunk meg lényeges igazságokat, ha besúgókkal vagyunk körülveve, és nem bízhatunk meg a saját családjunkban sem?

Szinte meghatódott Klári nagylelkűségétől. Igaz, hogy rendszeresen ellenőrzi a naplóját, de legalább otthagya az asztalon. Holott el is kobozhatná.

Aztán mégiscsak sor került az elkobzásra, annyi eltéréssel Por Zsolt aggodalmaitól, hogy apja felesége nem a naplóját, hanem a leveleit kobozta el.

Egyik reggel, amikor Klári a hálószobában a fokföldi ibolyákat locsolta, Porzsolt Árpád odasúgta a fiának, hogy tüntesse el azokat a leveleket, de nagyon gyorsan, mert baj lehet belőlük. Por Zsolt nem értette, milyen levelekről van szó, és miért lehet belőlük baj. Magántermészetű leveleket kapott barátaitól, szerelmeitől és – amíg egy ösztöndíjjal az egyik baráti szocialista országban tartózkodott – a nagyanyjától is.

Ezúttal óvatlanul, felelőtlenül viselkedett. Az apa jó szándékú figyelmeztetését félvállról vette. Elment az egyetemre, anélkül, hogy eltüntette volna a leveleit, és csak este érkezett haza.

Klári sötét arccal fogadta. Közölte vele, hogy eljátszotta a bizalmát. Nem tételezte volna fel róla, hogy ő is a házasságuk ellen – személy szerint ellene – áskálódik, mint a húga. De most a levelekből feketén-fehéren kiderült. Ezért ő a leveleket mint bűnjeleket lefoglalta, és magánál tartja. És ha Ernőnek ez nem tetszik, akkor máris elköltözhethet a családi házból. Nem kötelező itt laknia. Ha pedig feljelentést tesz vagy pert merészel indítani azok miatt a papírrongyok miatt, akkor neki megvannak az eszközei, hogy elvegye tőle a kedvét.

Ernő az apját figyelte. Porzsolt Árpád ott ült a konyhaasztalnál. Hallgatott. Némi sértettség látszott az arcán, amiért jelenlétével közre kell működnie a kínos jelenetben. Sunyított, lapított.

Por Zsolt sohasem látta viszont azt a körülbelül háromszáz, nagyjából kézzel írt levelet, amelyeket 1976 és 82 között kapott különböző személyektől. A „papírrongy” kifejezésből arra következtetett, hogy Klári már akkor meg akarta semmisíteni őket, és ezt később meg is tette.

Akármilyen jó emlékezőkészsége volt a címzettnak, a levelek elvesztése után képtelen volt felidézni azok tartalmát. Így azt sem tudhatta, mi keltette fel az asszony gyanúját, és miből következtethetett arra, hogy ő, Ernő ellene fordult. Annyi biztos, hogy Klári fokozatosan egyre bizalmatlanabb lett, egyre több személyt tekintett személyes ellenségének, és Por Zsolt számíthatott rá, hogy ő sem lesz kivétel.

A levelek ellopása miatt megharagudott az asszonyra, még ha ezt egy darabig nem mutatta is ki.

A levél-epizód után néhány héttel átköltözött Judithoz, akivel 1983-ban összeházasodott, apjának pedig értésére adta, hogy Pálmai Klárát az élet hátralevő részében nem kívánja látni többé. Soha többé.

Azért volt szükség a fönti kitérőre, hogy világos legyen, miért nem volt hajlandó Zsolt átlépni annak a budai rakparti lakásnak a küszöbét, ahol apja lakott a második feleségével. A zuglói ház vételárából arra is futotta, hogy Porzsolt Árpád a saját lakásukon kívül Verának is vegyen egy kis lakást. A fia pedig már úgyszólván lakott valahol, róla nem kellett gondoskodnia.

Vera időközben kitanulta a fogtechnikus-mesterséget. Nemigen fűlt a foga hozzá, ahogyan semmiféle egyéb mesterség vagy foglalkozás sem érdekelt, de a vizsgákon átbukdácsolt. Az apa abban reménykedett, hogy a lány majd csak megszokja, megszereti a munkát, vagy ha azt nem, akkor legalább a műhelybeli és a Népszínház utca környéki miliőt.

Így tehát Vera is ott töltötte az apa műhelyében, a Népszínház utca mellékutcájában. Rakosgatott, szöszmötölt, színlelte a hasznos tevékenységet. Zsoltnak már csak ezért sem kellett attól tartania, hogy a műhelyben találkozni fog Klárral. A feleség ugyanis a maga pozíciójából annak az óhajának adott hangot, hogy az élet hátralevő részében ne kelljen egy levegőt szívnia Verával többé. Soha többé. Ahol Vera jelen van, ott Klári biztosan nincs.

Porzsoltné Pálmai Klára tekintetében építeni lehetett Porzsolt Vera elriasztó hatására. A jelen történet szereplője másféle hasznát nemigen vette a hűgának.

Aznap, 1985. október huszonkilencedikén, kedden Por Zsolt fél négyig a munkahelyén dolgozott. Utána egy Kürthy nevű fotóssal átment a Szépművészeti Múzeum könyvtárába, ahol a fotós egy albumból kifényképezett néhány festményt. A könyvtárban, ahogy az egész

múzeumban is, rossz volt a hangulat. Alig két éve történt egy súlyos bűneset: a múzeumból a személyzet vigyázatlansága miatt egy éjszaka elloptak hat rendkívül értékes festményt, és azóta a könyvtárosnő mindenki bűnkincsrablót látott. Rászólt hol a fotósra, hol Por Zsolt-ra, hogy ne közelítsenek a könyvszekrényekhez, és ne nyúljanak a fotózásra kiadott albumhoz. Úgy fényképezzék – ha már neki muszáj eltérnie a fotózást –, hogy nem nyúljanak hozzá.

Odakint verőfényes őszi délután volt, de korán sötétedett. Mire Por Zsolt a múzeumból a Népszínház utcába érkezett, már lement a nap. Fönt az égbolt keskeny csíkja még világos volt, de a műhelyben már homály terjengett.

Az apa a munkasztal mögött ült, és egy műanyag lemezt tartott a Bunsen-égő gázlángja fölé. Lecsavarta a kék lángot, ránézett az érkezőre, és azt mondta: „Meghalt Nagymama.”

Vera, aki a szekrénynél állt, és a gipszlenyomatokat babrálta, felcattant: „Miért kellett ezt most elmondani neki? Meg volt beszélve, hogy nem mondd el neki!”

Az apa hallgatott. Por Zsolt húga elővett egy gipszöntvényt, egy szájpaplás lenyomatát, amelyhez felső fogsor is tartozott: „Az lett volna a büntetés neki, hogy nem mondd el! Te meg most elmondtad neki! Miért mondd el neki? Mi köze hozzá?”

Az apa hallgatott. Vera visszarakta a szájpaplást: „Még tegnapelőtt is mondta Nagymama: »Bárcsak láthatnám Ernőkét!« Mire én: »Látni akard? Éppen őt? Azt a drágalátos Ernőkédet? Hívjam ide hozzád? Na, arra ne számíts! Majd ha piros hó esik!«”

Az apa hallgatott. Zsolt azt hitte, aznap ennél meglepőbbet már nem fog mondani a húga. Tévedett. Vera megint elővette a szájpaplást: „Leszel szíves tudomásul venni, hogy ezentúl nem vagy a testvérem!”

Az apa hallgatott. Vera megint visszarakta a szájpaplást: „Te most nagyon okosnak hiszed magadat, mi? Hát akkor közlöm veled, hogy hiába vagy olyan nagyon okos!”

Por Zsolt figyelte, mond-e végre valamit az apja. Az apa továbbra is hallgatott. Sunyított, lapított. Bölcsen és gyáván.

Vegyük észre: neki volt igaza. Egész életében mindvégig sikeresen megúsza, elsunnyogta a számadást. Ettől még a halálos ágyán is megmentette a ruandai hegyi gorillák dísz tárgygyá nemesülő, levágott mancsa.

Az apa arcán ismét az a sértődött kifejezés jelent meg, amely mindannyiszor látható volt, ha rákényszerült, hogy néma tanúja legyen egy-egy családi veszekedésnek vagy másféle kínos jelenetnek, amelyben állást kellett volna foglalnia. Por Zsolt úgy vélekedett: ha még most is hallgat a fogtechnikus, az legyen és maradjon az ő baja. Neki mindenesetre mondania kell valamit.

Eszébe jutott egy nyelvi-stilisztikai apróság is, az, hogy az iménti nyilatkozat elhangzásától számítva többé nincs tegeződő viszonyban a testvérével, aki nem a testvére. Egy idegen nőt letegezni modortalanság. Márpedig ez a kellemetlen hangulatot árasztó fiatal nő vadidegennek érződött. Másfelől – ez is megfordult a fejében – a harmadik személyű megszólítási forma nem azt jelenti, hogy ezentúl Ön-formában fog beszélni a testvérével, aki nem a testvére, hanem azt, hogy nem fog vele beszélni többé. Soha többé.

„Amit Ön mondott, nem több és nem kevesebb, mint a testvéri kapcsolat egyoldalú és végleges felbontása. A régiek ezt bűncselekménynek tartották, és szigorúan büntették. Én nem kívánok Önnek büntetést, én csak azt kívánom, hogy holta napjáig emlékezzen rá, amit most mondott nekem. Mert ha elfelejtené, akkor majd emlékeztetem rá.”

Az apa a fültanú sértődött arckifejezésével hallgatott. Por Zsolt úgy döntött, őt sem hagyja említetlenül.

„És vegye Ön figyelembe, hogy imént elhangzott nyilatkozatára két tanú is van. Ha én ugyanis nem vagyok az Ön testvére, akkor az én apám nem lehet azonos az Ön apjával. Így tehát ezen a helyszínen, a Víg utcai fogtechnikai laboratóriumban jelen van az Ön apja és az én apám, két különböző személy, és mindketten tanúi voltak az Ön hitvallásának. És mindketten hallgatnak, ami köztudottan a beleegyezés jele.”

Teljes erővel bevágta maga után az ajtót. Üvegcsöröpölés hallatszott. Nem fordult hátra.

A hűg születési neve így hangzott: Porzsolt Veronika Marilin. A második utónév ezúttal is az édesanya ötlete volt, és amikor nem akarták az újszülöttet így anyakönyvezni, ő fogadtatta

el a szokatlan nevet, Marilyn Monroe színésznőre hivatkozva, a Magyar Tudományos Akadémia utónév-munkacsoportjával. A munkacsoport mindössze az ípszilont cserélte fel i betűvel, mondván, hogy az ábécé utolsó előtti betűje a magyar nyelvben nem jelölhet magánhangzót. Vagyis nem Marilyn, hanem Marilin.

Az anya ugyanúgy rajongott Marilyn Monroeért, aki alig egy évvel Vera születése előtt halt meg, ahogyan Ernest Hemingwayért is. A színésznő képeit szintén gyűjtötte, ollóval kivágta őket a képeslapokból. Egyszer a fodrásznál kisebbfajta botrány kerekedett, amikor Frank Sára megpróbált a várakozás unalmát elűzni hivatott képeslapokból, a Nők Lapjából vagy az Ország-Világból észrevétlenül kitépni egy lapot, amelyen rajta volt Marilyn fényképe. Amikor Vera nevéhez odabiggyesztette a Marilint, i-vel, nyilván arra gondolhatott, hogy az újszülött ugyanolyan szép és híres lesz, mint az amerikai színésznő. Arra nem gondolt, hogy a díva nemcsak gyönyörű és sikeres, hanem boldogtalan is volt, és hogy nem szerencsés dolog a lányunkat olyan nőről elnevezni, aki harminchat éves korában megmérgezte magát.

Frank Sára annyiban következetes volt, hogy előzőleg a fiát is egy híres öngyilkosról nevezte el. Ernest ugyanis agyonlőtte magát. Igaz, erre két évvel Ernőke születése után került sor, de Zsolt így is baljóslatúnak érezte a meg nem gondolt névadást.

A zuglói átköltözés előtt idegenkedve nézegette azt a két kidobásra ítélt dossziét, amelyekben Ernest és Marilyn ofszetpapírra nyomtatott autotípiái voltak összegyűjtve. Miért volt az anyjának fontos az egyik, miért a másik? A színésznő esetében egyszerűnek rémlett a válasz: a halott anya maga is minél inkább hasonlítani szeretett volna a halott filmszillagra. Nem a lányát kívánta hozzá hasonlóvá formálni, hanem önmagát.

Még az is lehet, hogy a hasonlóság érdekében ugyanazt a gyógyszert vette be, amelyeket Marilyn. Az utolsó években gyakran emlegette a Nembutal nevű szert. Marilyn állítólag azzal ölte meg magát. Csakhogy Magyarországon ötven évvel ezelőtt nem lehetett Nembutalt szerezni. Legálisan biztosan nem. Az pedig kevésbé valószínű, hogy dr. Szathmáry hozott belőle valamelyik külföldi útjáról. Szathmáry doktor Tisercint írt fel Frank Sárának. Ernő anyja mondogatta: Marilynnek hat Nembutal kellett, hogy meghaljon, neki, Sárának három Tisercin kell, hogy aludni tudjon.

Ezért volt fontos Marilyn.

No de Ernest? Ő miért volt fontos Frank Sárának?

Az anya nemigen olvasott. Nem kedvelte a könyveket. Haszontalan limlomnak, porfógnak tartotta őket. Ernőt mindig összeszidta, ha a visszaváltott befőttesüvegek ellenértékéből könyvet vásárolt. Hemingway kapcsán sem a műveit, inkább a kalandjait emlegette. Az afrikai expedíciók! A spanyol polgárháború! A párizsi bohémélet!

A haláleset előtti nyáron a tizennégy éves Ernő elolvasta az *Akiért a harang szól* című regényt. Gondolt is róla valamit, de annak ma már nincs jelentősége. Fontosabb, hogy rájött: anyja ezt a művet nem ismeri. Fogalma sincs a híd felrobbantásának részleteiről vagy azokról az erkölcsi dilemmákról, amelyekkel a főhős, Robert Jordan szembekerül. Az anya azzal védekezett: számára *Az öreg halász és a tenger* című kisregény az igazán fontos. Ez a remekmű neki olyan sokat jelent, hogy Ernest összes többi művét elhomályosítja.

Zsolt már Ernőként is úgy sejtette, hogy anyja ez utóbbi Hemingway-művet sem olvasta, de erről már nem állt módjában megbizonyosodni.

Azt viszont még a költözés előtti napokban megtudta, miért lehetett fontos Frank Sárának – olvasatlan olvasmányaitól függetlenül is – ez a férfinév. Rakodás közben kezébe került egy megsárgult lapokból álló, széthullófélben levő könyv: József Attila Összes Versei. A Révai Könyvkiadó jelentette meg, már a háború után, de még az államosítás előtt. Egy lendületes férfikéz ezt írta a belső címlapra: „Ilyen ajándékot kap a jó kislány Mikulásra – Sárának Ernőtől. Bpest, 1951. dec. 6.”

Az is lehet, hogy tévesen emlékszik. Az is elképzelhető, hogy az olcsó, töredező papírra nyomott, puhafedelű kötet nem Révainál, hanem Cserépfalvinál jelent meg az államosítás előtti utolsó hetekben. A könyvet és benne a dedikációt a költözés után nem látta többé. Soha többé.

Ezúttal is feltételezéseire kellett hagyatkoznia, hogy összerakhassa, körülbelül mi történhetett. Egyszer Nagymama elszólta magát. „Anyád, ha akartam volna” – így szólt –, „férjhez mehetett volna.” Mármint Frank Sára férjzett asszony volt, Zsolt apja volt a házastár-

sa. Így tehát az iménti kijelentés egy vagy több előző ismeretségre és a belőlük nem következő házasságokra vonatkozott.

Például Ernő, aki szép ajándékkal kedveskedett – akárki volt is –, feleségül vette volna Sárát, ha özvegy Frankné is úgy akarta volna. De hát nem úgy akarta.

Máskor Nagymama egy bizonyos Andrisról ejtett el egy véletlenszerű megjegyzést. Andris egy feltűnően magas fiatalember volt, és amikor meglátogatta őket, anyát és lányát, özvegy Frankné így szólt hozzá, ahogy önmagát idézte huszonöt évvel később: „Ne nézegetsen le a szekrényünk tetejére, kedves Andris, mert régen volt letörölgetve.” Ez Por Zsolt értelmezése szerint azt jelenthette, hogy Nagymama kirakta Andris szűrét. A langaléta udvarló többé nem nézegetett le a szekrény pormacsákban gazdag tetejére, mert nem is mutatkozott többé. Soha többé.

Amikor Porzsolt Árpád Leányfalun telket vásárolt, és nyaralót építtetett rá, kiderült, hogy az utca másik oldalán Kissék birtokolnak telket és faházat, Kiss Pelbárt vegyész mérnök és családja. Kiderült, hogy az anya régről ismeri Kiss Pelbártot, évfolyamtársak voltak, együtt hallgatták a szerveskémia-előadásokat. Csakhogy Kiss Pelbárt mintha mégsem örült volna a régi ismeretség újbóli felbukkanásának. Valahányszor megpillantotta Porzsoltékát, hátat fordított nekik, hogy ne kelljen őket észrevennie.

Egyszer Nagymama kijelentette, hogy Kiss Pelbárt szigorú katolikus neveltetésben részesült, és ezért nem volt hajlandó feleségül venni az ő lányát. A szigorú katolikus neveltetés nyilván nem a házasság tilalmát jelentette, elvégre a vegyész mérnöknek igenis volt felesége, sőt, két fia is volt, a Kiss fiúk, Miki és Tibi. A neveltetésből az következett, hogy Kiss Pelbárt nem vehetett feleségül akárkit. Például Frank Sára csak a szeretője lehetett, feleségül venni már nem tudta vagy nem akarta. Nyilván azért, mert Frank Sára nem részesült szigorú katolikus neveltetésben.

Egyszóval, Frankné elüldözte a lánya mellől a férfiakat. Még Kiss Pelbártot is, pedig ő vegyész mérnök volt, komoly ember.

Por Zsolt valószínűnek tartotta, hogy Frank Sára csupán jobb híján ment feleségül Porzsolt Árpádhoz. Huszonkilenc éves korában felmérhette: ha családot akar alapítani, akkor további éveket nem fecsérelhet el, itt az utolsó pillanat. Az életnek ebben a vézscsengőt megszólaltató pillanatában ismerkedett meg a harmincas évei közepén járó fogtechnikussal, aki jóra való, értelmes, komoly embernek látszott, és a korabeli átlagnál valamivel több jövedelme is volt.

Frankné, amikor a fogtechnikust bemutatták neki, azonnal észrevette, hogy a férfi csaknem fél fejjel alacsonyabb a lányánál, de belátta, hogy ezen nem segíthetünk. Árpád az élet hátralevő részében már nem fog nőni többé. Az ő szemében semmiképpen.

Aztán megállapította: ennek a férfinak nemhogy diplomája nincs, de még csak érettségi bizonyítványt sem tud felmutatni. Már az első alkalommal megmondta Porzsoltnak: elvárja tőle, hogy amilyen hamar csak lehet, tegyen szert egyetemi vagy főiskolai végzettségre, mert az ő lánya kizárólag ilyen személyekkel érintkezik.

Ezt Porzsolt Árpád jóváhagyólag tudomásul vette. Vonzódott a szigorú öregasszonyokhoz, már kisgyerekkorában is rajongott értük. Frankné akkoriban még nem volt öreg, talán az ötvenet sem töltötte be, de már hozzászokott a matróna-szerephez.

Ha Porzsolt úr – folytatta Sára édesanyja – olthatatlan érdeklődést érez a fogászat iránt, ám legyen. Ez esetben képezze ki magát okleveles fogorvossá. Egy fogorvos elfogadható parti, egy fogtechnikus nem jön számításba.

Az udvarló helyeselt. Megígérte, hogy ősszel beiratkozik a fogorvostudományi kar levelező tagozatára. Azért nem nappali tagozatra, mert közben dolgoznia is kell.

Porzsolt Árpád a későbbiekben is gyakran tett a pillanatnyi könnyebbség kedvéért olyan ígéretet, amelyről előre tudhatta, hogy nem fogja teljesíteni. Ismerhette magát annyira, hogy lássa: a fogorvosi mesterség nem való neki. A kényesség meglett volna hozzá, könnyen meg is tanulhatta volna mindazt, amit még nem tudott a fogorvoslásról, de irtózott már a gondolattól is, hogy fájdalmat okozzon. Nem lett volna képes sem fogat húzni, sem kifúrni a betömésre váró karieszeket. Nem jól bírta volna a szorongó vagy szemrehányó arcok látványát,

és nem szeretett volna utasításokat adni a fogtechnikusnak. Ő kapni és végrehajtani szeretete az utasításokat. Egyszerűen, fogtechnikus akart maradni. Jól érezte magát a Víg utcai műhelyben, amelyet nővére, Magda néni taposott ki neki, miután az iparúzési engedélyt is kitaposta.

Ősszel Frankné kérdőre vonta a vejét, miért nem iratkozott be ígéretéhez híven a fogorvosi karra. A nő hirtelenjében azt hazudta, hogy nem indult levelező tagozat a fogorvosi karon.

Ettől fogva Frankné nem vette emberszámba a lánya férjét. Sűrűn hangoztatta, hogy ez a házasság nem lesz hosszú életű. Idevágó vélekedését akkor sem változtatta meg, amikor megszületett a házaspár fia, Ernő, a későbbi Zsolt, majd négy évvel később a kislány, Vera, és a szülők még mindig nem váltak el, noha Nagymama, aki egy lakásban élt velük, a maga módján mindvégig ezen fáradozott.

Ennek egyik eszköze volt az apa bűnlajstromának folyamatos gyarapítása. Nagymamának egyszer még az is eszébe jutott – ezt a szemrehányást Sárának címezte –, hogy „a férjed bordélyba jár dolgozni”.

Ebben az állításban annyi volt az igazság, hogy a műhely – vagy kissé finomkodva, a „fogtechnikai laboratórium” – csakugyan a háború után felszámolt Víg utcai kuplerájok egyikének lehetett az előszobája vagy fogadóterme a régi szép időkben. Olyan magas volt, hogy galériát lehetett – és a helyszűke miatt kellett is – beépíteni, ahová keskeny falépcső vezetett. Fent a galérián többnyire megrekedt a Bunsen-égők felől áradó meleg levegő, és Karcsi, a segéd még éppen kiegyenesedhetett, de Gyuszusnak, a tanulónak már ügyelnie kellett rá, hogy be ne üsse a fejét az álmennyezetbe.

Gyuszus magasra nőtt, vékony kamaszfiú volt, izgó-mozgó, segítőkész, jószívű, jókedélyű. Ernő mindig örült, ha találkozott vele a műhelyben. A tanuló nem mindig volt jelen, mert megkapta a kifutófiú feladatkörét is. Ő szaladgált a fogorvosokhoz a kész protézisekkel, és ő hozta el a kisebb súlyú fogászati anyagokat a lerakatból. Szeretett szaladgálni. Még a műhelyben is mintha futkosott volna, pedig szűk volt a hely.

Karcsi huszonnyolc-harminc éves férfiként élt Zsolt emlékezetében. Kissé iszákos volt, és mindig borostás, de ezt Ernő a férfias elegancia jelének hitte. Gyakran kötött alkalmi ismeretségeket erre kapható környékbeli nőkkel, noha Bunsen-égője mellett egy kitámasztott keretben látható volt lefényképezve csinos, fiatal felesége és három gyereke. Gyuszust gyakran megtréfálta, nem mindig a legilledelemesebb módon.

Gyuszusnak arany szíve volt, de nem tűrte a sérelmeket, így tehát Karcsi gonosz tréfáit visszafizette kamatostul. Ha Karcsi szárazjeget csempészett Gyuszus farzsebébe, Gyuszus még aznap, természetesen Karcsi távollétében, lerakott a segéd asztalára egy fogászati gipszből formált, nagy műgonddal barnára festett, megtévesztően élethű szardarabot, és panaszkodott, hogy bűdös van.

Egyszerűen: meghitt, bensőséges hangulat uralkodott a fogtechnikai laboratóriumban, legalábbis amíg ott dolgozott Karcsi és Gyuszus. Azokban az években az apa időnként megengedte Ernőnek – pontosabban: Nagymama engedélyezte az anyának, hogy beleegyezését adja az apának, hogy az apa megengedje Ernőnek –, hogy tanítás után ne otthon, a Városliget melletti lakásban, hanem a műhelyben írja meg a házi feladatait.

Ernő ilyenkor a szokásosnál is hamarabb elkészült a leckével, és hallgatta a kuncsaftokat, akik többnyire nyugdíjasok voltak, és vagy letűnt fiatalságukról, vagy jelenlegi vénségükről beszéltek, amíg az apa az ínyükre nem próbálta az elkészült műfogsort, illetve gipszpépet nem adagolt a szájüregükbe, lenyomat végett.

Némelyiküknek eszébe jutott, hogy ezt vagy azt nem kellene elmondani a gyerek füle hallatára, de Ernő így is igen sok emberi életúttal szembesülhetett, részleteiben vagy nagyjából egészében is.

Négy óra után már nemigen jöttek üzletfelek. Gyuszus hazament. Idő múltával Karcsi is távozott. Ernő kettesben maradt az apával, aki szótlanul dolgozott a magasba törő kék lángnyelv mögött. Ernő úgy érezte, hogy fárasztaná az apját, ha ő beszélne vagy kérdést intézne hozzá, és választ várna. Nem akart olyan lenni, mint a fecsegő kuncsaftok, akiket csak hallgatni jó, már amikor jó, utánózni soha. Így tehát ő sem szólalt meg, inkább olvasott. Mindig volt nála néhány kötet a közeli kölcsönkönyvtár-fiókból.

Eleinte szeretett volna segíteni az apjának, de az apa ezt elhárította, ő pedig belenyugodott a háritásba. Később tudta meg, hogy azért nem volt szabad segítenie, mert Nagymama

megtiltotta az apának, hogy fogtechnikust neveljen Ernőből, így az is meg volt tiltva, hogy Porzolt Árpád beavassa a fiát a mesterség fortélyaiába, vagy hogy a szakma iránt érdeklődést ébresszen benne.

Az apa este fél kilenc körül villanyt oltott, áramtalanított, bezárt, és elindult hazafelé. Kilenc óra körül többnyire már otthon volt. Az ismerősök dicsérték szorgalmát és munkabírását.

Zsoltnak csak jóval később fordult meg a fejében, amikor már Karcsi és Gyuszus rég nem volt sehol, hogy az apja talán nemcsak azért dolgozott kora reggeltől késő estig, mert emberfölöttien szorgalmas volt, és mert azt akarta, hogy a családjának mindene meglegyen. Hanem talán azért is, mert jól érezte magát a műhelyben. A fogtechnikai laboratóriumot sokkal inkább tekinthette az otthonának, mint azt a lakást, ahol tárolta a családját.

A lakásban délutántól, Frank Sára hazaérkezésétől estig, az apa hazaérkezéséig veszekedés folyt. Nagymama szemrehányásokat tett a lányának. Frank Sára visszavágott, és azzal vádolta az idős asszonyt, hogy tönkreteszi mindnyájuk életét. Ernő, aki mindezt nem akarta hallani, de mégis végighallgatta, nagyobbacska fiúként arra gondolt, hogy az édesanya, noha Nagymamáról lényeges igazságot fogalmazott meg, maga is gőzerővel dolgozik mindannyiuk életének tönkretételén.

Nagymama bizonygatta, hogy Porzolt Árpád nem méltó Frank Sárához, és hogy Sárika ennyi erővel egy henteshez is férjhez mehetett volna. Frank Sára könyörgött Nagymamának, hogy költözzön külön, mire Nagymama diadalmasan leszögezte, hogy ez az ő lakása. Akinek nem tetszik, az szedje a sátorfáját, és álljon tovább.

Frank Sára felpanaszolta, hogy Nagymama nem engedte meg neki, hogy első fizetéséből beszerezzen egy lemezjátszót. Nagymama kifogásolta, hogy Sárika már megint palackos tejet vásárolt, pedig a kannás tej is túrhetetlenül drága, és ugyanolyan rossz, mint a palackos. Frank Sára velőtrázó hangon sikoltotta, hogy Nagymama az összes bejárónőt elüldözi a farkaságával, mire Nagymama rikácsolásából az volt kihámozható, hogy az anya gyógyszerési fizetése feleannyi sincs, mint amennyi pénzt zsebre tesz Porzoltéknál a cseléd.

Porzoltéknak nem volt cselédjük. Egy ideje nem kísérleteztek újabb háztartási alkalmazottakkal.

Este, amikor az apa kulcsa megzördült a zárban, majdnem mindig abbahagyták a veszekedést, de a feszültség és a kölcsönös neheztelés továbbra is érződött a levegőben. Haragvó pillantások és kínos hallgatás közepette zajlott a vacsora. Nagymama takarékoskodása miatt „Liga” margarint kentek a kenyérre, és mindenkinek egy vékony karika „Turista” szalámi jutott, kivéve a családfőt, akinek valamivel vastagabb volt a karikája.

Jobb napokon sajt is került az asztalra, háromszögletűre préselt, ömlesztett „Mackó” sajt, amelynek dobozán egy csokornyakkendő, frakkos mackópincér szolgált fel egy doboz „Mackó” sajtot, és ennek dobozán szintén kivehető volt egy pirinyó mackó, tálcával, frakkban. Ilyenkor Vera kijelentette, hogy utálja a „Mackó” sajtot, és nem eszi meg, viszont nem is adja oda senkinek, mert az övé.

Hat-hét éves korától Vera is bekapcsolódott a délutáni veszekedésekbe. Innentől kezdve a viták nagy része a gyereknevelés körül zajlott.

Például Vera benáthásodott, mert nem volt hajlandó felvenni azt a kötött sapkát, amelyet Nagymamától kapott nemrégiben. Az iskolában – közölte átható hangon – a Balogh Zsuzsinak is majdnem ugyanilyen kötött sapkája van, és a Balogh Zsuzsinak olyan vastagok az ujjai, hogy ő legszívesebben leköpné Balogh Zsuzsit a kötött sapkájával együtt. Nagymama azzal vádolta Sárikát, hogy nem törődik Vera egészségével. Frank Sára szemére lobbantotta Nagymamának, hogy „terrorizálja a gyereket”. Vera pedig torka szakadtából visította, hogy neki másik sapka kell, méghozzá vadonatúj, és a meglévő sapkát most azonnal lehúzza a vécén. Tényleg begyömészölte a sapkát a vécékagylóba, ami további veszekedés tárgya volt, mert azt onnét valakinek ki kellett szednie.

Vagy például Nagymama arra kérte Verát, hogy fejtse zöldborsót. Mire Frank Sára kibálni kezdett, hogy minek borsót fejteni, amikor ott a borsókonzerv. Mire Nagymama az ő

szokásos, emelt hangján azt állította, hogy Sárka az ablakon dobálja ki a pénzt. Erre Frank Sára azt felelte, hogy Nagymamának semmi köze hozzá, nem ő keresi meg a borsókonzervre valót. Ehhez Vera az ő sipító hangján annyit tett hozzá, hogy márpedig ő csak azért fog borsót fejteni, és ha valaki lemegy a zöldségeshez borsóért, akkor ő a borsót abban a pillanatban kidobja a kukába. És mivel senki sem hozott borsót a zöldségestől, Vera a felbontott borsókonzervet dobta ki.

A szomszédból is hasonló tárgykorben megszólaló hangok hallatszottak át. Egy női hang azt kiabálta: „Feljelentek a rendőrségen, te geci!” Egy férfihang pedig, földhöz vágott vagy felboruló tárgyak robaja közepette, hol cselekvést helyezett kilátásba: „Kitaposom a beledet!”, hol pedig minősítést fogalmazott meg: „Mocskos, tetves, rohadt kurva!”

Ernő, amikor otthon tartózkodott, és a három nő nem figyelt rá vagy elfeledkezett róla, behúzódott egy sarokba, és befogta a fülét. Csakhogy Nagymama éles hangja fölényes biztossággal áthatott az ujjain, Ernő még csak halkabbnak sem érezte. Amikor Nagymamával telefonon beszélt, messzire kellett tartania a kagylót, különben megfájdult a füle. Frankné beszédhangja ezzel az emlékezetre méltó tulajdonsággal rendelkezett.

Frank Sára ezzel szemben felháborodott a befogott fülek láttán. Személyes sértésnek tekintette, hogy Ernő betapasztott füllel olvas, amikor ő is jelen van. Elrángatta a kézfejeket a fülkagylókról, úgy kiáltotta Ernő arcába, hogy hálátlan és pimasz. Ernő már igen korán, hat-hét évesen megtanult egy idegen szót, ezt: „arrogáns”. Ez is ő volt. Később, már Zsoltként, amikor latinul tanult, rájött, hogy az ige, amelyből az iménti szó ered, azt jelenti: „hozzákíván” vagy „hozzákövetel”. Ezzel együtt arra is rájött, Frank Sárának a szó legszorosabb értelmében igaza volt. Ő annak idején hozzákívánta vagy követelte volna a mindennapi élethez, hogy a környezetében levő személyek normális hangon érintkezzenek egymással.

Hat-hét éves korában Ernő a fönti kívánalmat nem tudta megfogalmazni. Vagy ha mégis, akkor sem lett volna hozzá bátorsága.

Nagymama jelenléte, akármilyen kibírhatatlan volt is, egyvalamitől mégiscsak megóvta Ernőt: az apa nyersességétől, pontosabban, durvaságától. Hogy egy kicsit még pontosabban fogalmazzak: brutalitásától.

Porzsolt Árpád időnként – nem túl gyakran, évente kétszer vagy háromszor – dührohagot kapott. Nem tudhatta senki, miféle sérelmek és feszültségek halmozódtak fel benne, ezek azonban váratlanul, minden előjel nélkül kitértek. Ernőke, amikor nagyobbacska gyerek volt, és már elszenvedett néhány dühkitörést, annyit tudott, hogy családon kívüli személyek jelenlétében az apa türtőzteti magát, Nagymamától pedig fél. Ha Nagymama ott volt a közelben, Ernőke biztosra vehette, hogy az apa nem fog rátámadni.

Olyankor sem ütötte meg az apja, amikor kettesben voltak. Ritkán maradtak kettesben, többnyire azokon a délutánokon, amelyeket Ernő a műhelyben töltött. Ilyenkor azonban Porzsolt Árpád jókedvű volt, és szeretetreméltóan viselkedett.

Dühkitörés olyankor következhetett be, amikor a feleség is jelen volt. Nélküle soha, Nagymama jelenlétében szintén soha. Csakhogy Nagymama néha tüdőszanatóriumba kapott beutalót, és az is előfordult, hogy Porzsolték Nagymama nélkül nyaraltak, négyesben. Ilyenkor volt esély rá, hogy kirobban az elfojtott harag.

Nem győzöm hangsúlyozni: Porzsolt Árpád jóra való, jólelkű ember volt mind a hétköznapi napok során, mind az ünnepi, emelkedett pillanatokban, amikor ilyenekre került sor. Udvarias, előzékeny, segítőkész férfi volt, csendes, béketűrő és barátságos. Zsolt utólag nem magukat a veréseket tartotta a legnagyobb fájdalomnak, amelyekre egyébként nem adott okot, még csak nem is a fenytétellel járó megaláztatást, hanem az apa hirtelen átalakulását. Azt az utólag is megmagyarázhatatlan tüneményt, hogy ez a türelmes, kedves ember hirtelen kivetkőzik önmagából, és őrzöngő szörnyeteggé változik.

Ernő kisgyerekkorában az anya mindennap elmondta neki, hogy Apuka a legjobb apa a világon. Más kislányok apukája részegeskedik, Ernőke apukáját még soha senki nem látta részegen. Más kislányok apukája megcsalja a feleségét, Ernőke apukája még csak rá sem néz Anyukán kívül más nőre. Más kislányok apukája vagy nem keres elég pénzt, vagy elpazarolja a ke-

resményét, Ernőke apukája minden fillért a háztartásra fordít. Egyszóval, az összes létező, sőt az összes elgondolható apukák közt ő a legjobb.

Por Zsolt utólag felmérte, hogy apja sajnos távolról sem volt a legjobb apa. Súlyos mulasztásai miatt akkor sem lett volna az, ha némelykor nem változik át, mintegy varázsütésre, testi erejével visszaélő, kegyetlen dühöngővé.

Másfelől persze nem is volt kirívóan rossz apa. Tényleg nem fogyasztott szeszesitalt, csak-ugyan ellátta pénzzel a háztartást, és való igaz, nem érdekelték a nők. Továbbá egyszer sem ütötte meg a feleségét. Sőt, a lányát sem ütötte meg soha. Amikor Vera olyan hibát vagy vétéséget követett el, amelyért az apa megítélése szerint testi fenytés járt, Ernő kapta a verést, azal az indoklással, hogy ő se érezze ártatlannak magát.

Por Zsolt hallott olyan apáról, aki heti rendszerességgel seggbe baszta kisiskolás fiát, még-hozzá az anya és az idősebb testvérek csendes jóváhagyásával. Gyerekkorában ismert egy bizonyos Kurunczi Attilát, akit újra kellett éleszteni, mert az apja, Pityu bácsi kis híján megfojtotta, és Pityu bácsi részéről ez már a sokadik fojtogatás volt a Kurunczi családban. Porzsolt Árpádtól az ilyesféle gáztettek távol álltak. Ő csak ütött, legfeljebb rúgott, azt is csak hirtelen haragjában; bár elbeszélőként utólag nem mernék megesküdni rá, hogy teljesen hirtelen volt az a feltörő harag.

Ernőnek egyszer a Kiss fiúk elmesélték, hogy az apjuk, Kiss Pelbárt vegyész mérnök mi-képpen bonyolítja le a testi fenytést. Otthon, budai lakásukban van egy nádpálcájuk. Pontosan százhuszonöt centiméter hosszú. Onnan tudják, hogy megmérték. Ennek a nádpálcának a vitrinben van a helye, a meissenai teáscsészék és egyéb családi porceláncsodák között, de csak ferdén fér el, mert a vitrin egy méter tíz centiméter széles. Ezt is megmérték.

A nádpálcát a Kiss fiúk, Miki és Tibi tartják karban. Mindennap előveszik, letörölgetik, és kifényesítik. Ezt az apa, Kiss Pelbárt vegyész mérnök, aki szigorú katolikus neveltetésben részesült, és a szigorú neveltetést továbbadta fiainak – nyári vasárnap reggeleken Ernő is szemtanúja volt, amint a Kiss család ünneplő ruhában elindul a vöröstéglás leányfalusi plébánia-templom felé, hogy meghallgassa a szentmisét –, egyszóval, a nádpálca karbantartását Kiss Pelbárt gyakran, de mindig rajtaütésszerűen ellenőrzi, és ha porréteget észlel rajta, a „nádpálca-razzia” után mindjárt sor is kerülhet a fenytőeszköz rendeltetészerű használatára.

A Kiss fiúknak ilyen esetekben kérnük, az ütlegek kiszabása után pedig meg kell köszönnük a „szigorú, de igazságos büntetést”, majd mindkettőjüknek meg kell csókolniuk a nádpálcát, és a szerszám csak ezek után térhet vissza ferde helyzetébe, a teáscsészék közé.

Miki és Tibi beszámolója szerint Kiss Pelbárt nem dühből vagy haragból üt, hanem csupán azokhoz a törvényszerűségekhez igazodik, amelyek szigorú neveltetéséből következnek. Némi szenvedélyféleség csak akkor mutatkozott az arcán, ha a fenytés alatt álló Kiss fiú feljajdult. Ilyenkor elmosolyodott, és cinkosan összekacsintott a másik Kiss fiúval, aki már túl volt a verésen.

Tibi bevallotta, hogy ő bizony a tizedik vagy legkésőbb a tizenötödik botütés után jajgatni szokott. Olyan is előfordult már, hogy irgalomért könyörgött. Ilyenkor a vegyész mérnök pillanatnyi szünetet tart, és megkérdezi: talán bizony Tibi nem érdemli meg azt, amit kap? Ő pedig beismeri, hogy dehogynem, de még mennyire, hogy megérdemli. Ezek után Kiss apuka „irgalommal való visszaélés” miatt három plusz botütést ró ki Tibire, de Tibinek így is megéri, mert a pillanatnyi szünet olyan erős fellélegzéssel jár, hogy az már-már boldogság, és a három plusz botütésbe az ítéletvégrehajtó – egyszersmind apa – már nem adja bele minden erejét.

Miki, aki nem szokott jajgatni, időnként rosszabbul jár az öccsénél. A neki jutó ütlegek erősebbekre sikerülnek, mint a Tibi részére kiosztottak, ezt azonban ő már tíz-tizenkét éves korában is férfias próbatételnek tekintette. A pálcázásra – a Kiss fiúk elmondása szerint – az ebédlőasztal mellett kerül sor, egy támlátlan padon, amelyre le kell hasalniuk. Ilyenkor Miki a szájába veszi és összeharapja a terítő szegélyét, hogy visszafojthassa a jajgatást. Egyszer kínjában szétrágtá a damasztot, és ezért kapott húsz plusz botütést. Igaz ugyan, hogy az csak másnap volt esedékes, mert aznapra Kiss Pelbárt már belefáradt a nevelői tevékenységbe. Panaszkodott is, hogy izomláza van.

Kérdezték a Kiss fiúk: „És nálatok mi szokott lenni?” Ernő a legjobb tudása szerint elmondta. Nem tudta jól elmondani, mert egyrészt szégyellte, ami vele történik időnként, éven-

te kétszer vagy háromszor. Másrészt árulkodni sem akart az apjára. Higgyék csak azt, hogy szelíd és kedves ember. Elvégre tényleg az, kedves és szelíd az év háromszázhatvankét napján. Csak az a kár, hogy van az évben további három nap, amikor a szelíd és kedves emberből egyik pillanatról a másikra előbújik a vadállat.

Ezt akkoriban, tíz-tizenkét évesen nem is tudta volna szabatosan megfogalmazni. Azt pedig végképp nem, hogy az ő családjában hiányzik a vétek és a büntetés összefüggéseinek – és általában, a dolgoknak – az a világosan leírható, jól áttekinthető, precízen működő rendje, ami a Kiss fiúk beszámolóiból kirajzolódott.

Ügyetlenül, dadogva mondott valamit a pofonokról, amelyeket még a télen kapott. A Kiss fiúk legyintettek, mondván: azóta eltelt majdnem hat hónap. Fél év alatt egyszer sem verték meg? Ők minden héten legalább egyszer kapnak verést, és nem ám csak úgy pusztá kézzel, hanem nádpálcával, amelynek egyik végén három centi, a másik végén két és fél centi az átmérője. Onnan tudják, hogy megmérték. „Beleszaladtál egy-két elkőborolt pofonba? Az is valami?” – kérdezték lekicsinylően, mint akik már igazi, férfiakhoz méltó viszon­tagságokat is kiálltak.

Ugyanazért irigyelték Ernőtől az apját, amiért le is nézték: mert kedves és szelíd. Nem akar, de nem is tudna bántani senkit.

Por Zsolt évtizedekkel később is iszonyodva gondolt arra a lehetőségre, hogy Kiss Pelbárt akár az ő apja is lehetett volna. A vegyészhallgató az egyetemi évek alatt egy darabig udvarolt Frank Sárának, aki azt hazudta neki, hogy evangélikus vallású. Annyiban ez nem volt hazugság, hogy valóban ágostai hitvallású evangélikusnak volt keresztelve, és akkoriban még el is járt, Nagymamával együtt, a Deák téri templomba, de Kiss Pelbárt vegyészhallgató nem erre volt kíváncsi. Frank Sára hazugságát hallva, azt dűnnyögte: „Protestáns nő... reverzalista kell adnia...”

Amikor aztán Frankné az udvarló értésére adta, hogy a lánya meg van keresztelve ugyan, de – ahogy ő fogalmazott – „nem keresztény származású”, Kiss Pelbárt kijelentette, hogy ez esetben vége az ismeretségnek. Őszintén fel volt háborodva, amiért évfolyamtársnője és alkalmi szeretője megpróbálta becsapni.

Kiss Pelbártról és nevelési módszereiről egy szovjet film jutott Por Zsolt eszébe, amelyet még gimnazistaként látott a Sport moziban, a Cházár András utca sarkán. Ez volt a címe: *Hétköznapi fasizmus*. A film, különböző archív felvételek ügyes összevágása révén, azt mutatta be, milyen lehetett a mindennapi élet a náci Németországban, a hitlerista parancsuralmi elnyomás közepette. Ahhoz már némi képzelőerő kellett, hogy a néző észrevegye: a film, rejtetten és közvetetten, a sztálini Szovjetuniót is bírálja. Por Zsoltnak, valahányszor visszagondolt a Kiss fiúkra, ez a két szó ugrott be: „hétköznapi fasizmus”.

Nemcsak Kiss Pelbárt vitrinben csillogó nádpálcája jelképezte a hétköznapi fasizmust, Ernő látni vélte a hétköznapi fasizmust a Kiss fiúk mindennapi tevékenységében is.

Ahogy háromtól négyig a virágágyásokat és a veteményt gyomlálják. Ahogyan vizesvödörbe gyűjtik a meztelencsigákat és a krumplibogarakat.

Ahogyan négytől ötig megújítják a gyümölcsfák törzsén a mérszéteget.

Ahogyan öttől hatig felmossák a verandát és felporszívózzák a betonpadlóra terített rongyszőnyeget.

Ahogyan hattól hétig szabadon rendelkeznek az idejükkel, vagyis tollaslabdáz­nak a kertjük előtt az utcán, mert bent a kertben, ahol játéknak amúgy sem volt helye, az elszabaduló tollaslabda kárt tehetett volna a paradicsompalántákban.

Amikor nagy ritkán átjöttek Ernőhöz játszani, mindig megkérdezték: „Nálatok minden növény csak úgy magától nő?” Vagy: „Ti nem szokátok bemesz­elni az almafát?” És: „Nektek ismeretlen fogalom az időbeosztás?”

Zsolt évekkal később hallotta, hogy a Kiss fiúk anyja, egy bizonyos Györgyi néni ugyanolyan rosszul viselte Kiss Pelbárt határozottságát, mint az ő anyja Porzsolt Árpád erélytenségét. Györgyi néni, a család­főtől tanult precizitással, megvárta, amíg a kisebbik Kiss fiú is betölti a tizennyolcadik évét, és csak akkor való­sította meg régi tervét: vonat elé ugrott. Azt

már nem tudom, hogy Kiss Pelbárt miképpen intézte el az egyházi temetést, de elintézte. Bizonyára elhitette a plébánossal, hogy baleset történt.

Mindezek figyelembevételével mérlegelte Por Zsolt azokat az elkóborolt pofonokat, amelyekbe négy és tizennégy éves kora között bele-beleszaladt.

Egyszer például – Ernőke tízéves lehetett – Árpád ezt üvöltötte a fia arcába: „Akkora pofont kapsz, hogy kiugrik a szemed!” Ha a tényszerű tartalmat nézzük, megállapíthatjuk, hogy az állítás nem felelt meg a valóságnak: a pofon címzettjének nem ugrott ki a szeme. Ott volt a helyén a csattanás után harminc, negyven évvel is.

Zsolt időnként mégis elgondolkodott rajta: ugyan mi készítet egy máskülönben szelíd és kedves embert arra, hogy magából kikelve ordítsa az imént idézett mondatot? Ernőkének ebben az esetben annyi vétség volt felróható, hogy elfelejtette bevinni a fürdőszobába a papucsát. Az apja vitte be utána. Már akkor is ingerült lehetett; ez abból is látszott, hogy a papucsot hozzávágta a hanyag gyerekhez, nem egyszerre mind a kettőt, hanem előbb az egyiket, aztán a másikat. Mire Ernőke, a fürdőkádban guggolva, azt találta mondani: „Kár volt a fáradozásért.” Ez volt a szemkiugrasztás ígéretének előzménye.

Ismétlem, az apa többször tett olyan ígéretet, amelyet nem váltott be. Ezúttal sem verte ki a fia szemét. És mégis marad a kérdés: miért fordul meg egy szelíd és kedves ember fejében ez a gondolat?

Egy másik alkalommal – szombat volt, Ernő a barátaival uszodába ment, és lekéste a MÁVAUT-buszt, emiatt pedig valamivel később érkezett a családhoz Leányfalura a megbeszéltnél – az apa ezt ígérte: „Úgy összetöröm a csontjaidat, hogy ki se jössz a kórházból!” Ezt az ígéretét sem váltotta be: csonttörésre nem került sor. És mégis marad a kérdés, amelyet néhány sorral följebb már leírtam. Hogyan merül fel egy ilyen ötlet egy emberi lényben, akiből nem hiányzik sem az igazságérzet, sem az ítélőerő?

És hogy egy harmadik alkalmat is mondjak: egyik reggel, iskolába menet – amikor Ernő már észrevehette, hogy az apja valamilyen oknál fogva haragszik, mert először így förmedt rá: „Ne feleselj!”, aztán nem sokkal később így: „Válaszolj, ha beszélek hozzád!”, megpróbált észrevétlenül kisurranni a lakásból, de nem járt sikerrel. Az apa utánarohant, és a lépcsőházból rángatta vissza. Nekiszorította az előszobai ruhásszekrénynek, és ezt üvöltötte az arcába: „Felakasztalak, ha még egyszer köszönés nélkül próbálsz elmenni hazulról!”

Ő akkor még nem tudta, de később fokozatosan rájött, hogy az ilyesféle fenyegetés szintén bántalmazás, akkor is, ha nincs tettelesen beváltva, és a brutalitás akkor is cselekvés, ha csupán szavakba van foglalva.

Amikor Por Zsolt lett belőle, úgy képzelte, hogy az apa munkaszolgálatosként és hadifogolyként láthatott akasztást, nem is egyet. Az sincs kizárva, hogy szemtanúja volt, amint valakinek összetörik – teszem azt, puskatussal – a csontjait. Az pedig biztosra vehető, hogy láttott, sőt kapott is jó néhány pofont, nem kicsiket, hanem akkorákat, hogy félig-meddig tréfásan elmondhatjuk: kiugrik tőlük az embernek a szeme.

Ha viszont ez igaz, akkor az is igaz, hogy ez a barátságos, türelmes, készséges, kissé gyáva és pipogya ember valójában a csendőrök és a keretlegények hűséges tanítványa volt. A rémuralmak brutalitását elsajátította, személyisége részévé tette. Ezt a sajnálatos jellegzetességét általában el tudta palástolni, de némelykor mégsem.

Másképpen, mint Kiss Pelbárt, de Porzsolt Árpád is újratermelte a hétköznapi fasizmust, amelynek szülőtte volt.

Egyszer, évtizedekkel később, Zsolt találkozott apja egykori tanulóival, Gyuszussal, aki továbbra is magas termetű volt, jószívú és jókedélyű. Talán csak annyira vékony nem volt már, mint kamaszkorában. Haifában élt, sikeres vállalkozó lett belőle, nem fogtechnikusként, hanem egy másik szakmában, amely szintén megkövetelte a kuncsaftok személyes tulajdonságaira való odafigyelést.

Gyuszus a legnagyobb örömmel és szeretettel idézte fel tanulóéveit, valamint Porzsolt Árpád emlékezetét. Hogy Ernő apja milyen nagyszerű ember volt. Hogy ő, Gács Gyula milyen sokat köszönhet neki. Hogy milyen bensőséges, tartalmas beszélgetésekre került sor a Víg

utcai műhelyben, „a labiban”. És hogy „milyen értékes, életre szóló útmutatásokat kaptam Édesapádtól”.

Zsolt vegyes érzésekkel hallgatta a szívből jövő dicséretet. Egyrészt örült, hogy egy férfi, akire akár úgy is tekinthetne, mint idegenbe szakadt, évtizedek óta nem látott testvérbátyjára, ilyen szép és jó emlékeket őriz az ő apjáról. Másrészt megállapította, hogy ezek szerint Porzsolt Árpád tanulójának lenni jó volt. Csak a fiának lenni nem volt jó. Vele az apja nem beszélgetett, neki nem adott életre szóló útmutatást.

Ugyanakkor azt is felmérte, hogy nem volna helyes, ha kiábrándítaná Gyuszust. Fölösleges volna az egykori tanuló szép emlékeit szembesíteni az ő kevésbé szép emlékeivel és a nyomukban járó keserű bírálattal. Ő is köthetne apja emlékéhez különféle szép és jó mozzanatok az év közönséges napjaiból, abból a háromszázhatvankettőből, amikor az apa szelíd és kedves volt, ám ezeket lerombolja és meghazudtolja a terror két-három napja.

Gyerekkorában nem azért rettegett az apától, mert odaütött, méghozzá teljes erővel, ahogy a csendőröktől tanulta, hanem azért, mert nem értette, hogy ez most miért történik.

Nem értette: ha máskor szelíd és kedves, most miért halálos ellenség, aki tűzbe jön saját haragjától?

Ha már egyszer odaütött, miért üt oda másodszor, harmadszor, sokadszor?

Ha már tenyérrrel odaütött, miért sújt le ököllel is?

Ha ő a padlón keres menedéket az ütlegek elől, miért rúg bele egy földön fekvő tíz-tizenkét éves gyerekbe? És ha már belerúg – nem egyszer, nem kétszer –, miért nem a fenekébe vagy a combjába, miért a bordái közé?

Aztán meghalt Frank Sára, és az apa nem kapott dührohamot többé. Soha többé.

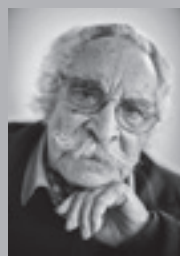
Ernő akkoriban már nem rettegett az apjától, hanem megvetést érzett iránta. Kénytelen vagyok beismerni: közben szerette is. Csakhogy a szeretet és a megvetés keverékét vagy inkább váltakozását nehéz volna pontosan leírnom. Elég, ha annyit mondok, hogy ez is a hirtelen jövő, kényszerű felnőtté válás fontos része volt.

Az apának is ambivalens érzései lehettek Ernővel szemben, de erről Zsolt semmi biztosat nem tudott. Kamaszkorában időnként visszahallotta, hogy az apa dicsekszik a fiú szerinte kiváló szellemi képességeivel, neki viszont szemtől szembe azt jósolta, hogy sohasem fogja vinni semmire, illetve nem lesz belőle „fix egzisztencia”. Amikor aztán Zsolt mégiscsak vitte valamire, mert például az egyetem elvégzése után megbecsült állásba került, továbbá meg-nősült, és a házasság jól működőnek, tartósnak bizonyult, akkor az apa elkezdett felnézni rá.

Sokféleképpen kimutatta, mennyire tiszteli a fiát, aki – nem győzte hangoztatni – többre vitte nála.

Magam is furcsállom, de így van: az apa tiszteletét Por Zsolt nehezebben viselte, mint a régebbi lekicsinylést. Ez utóbbival szembeszegülhetett, újra meg újra bizonyíthatta, hogy az aggodalmak alaptalanok. ■ ■ ■

(Folytatása következik.)

Amikor majd

Amikor majd az árnyékon által
gyalogoltunk, azt mondjuk: ott a
haza, létezett a mű által,
amely megvilágította
azt a számkivetettséget, hol a dolgok
menetrendek nélkül történtek.
És akkor a haza, mely létezett, tovább szárnyal,
megtölti zenével a számokat s a mezőket
tudós és rosszakaró muzsikával
az árnyék végén, hol döngnek a legyek.

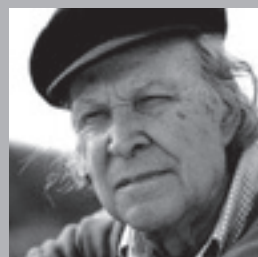
Mikor üres vagy

Mikor üres vagy, szörnyű dolgokkal fényesíted magad.
És a dolgok közötti jövedeled világítja be
messzire szállító mozgásodat,
mely az elfelejtett dolgokhoz elragad.

Elfelejtettek, s az időben mozgatva alakodat
olyan nyugodt minden mostantól kezdve,
látszik, ahogy bearanyozza árnyékodat az este,
mely egyre kevésbé szolgál, és őszibb egyre-egyre.

De mikor a dolgok a mozgásból visszatérnek
a nagy időhöz, melynek működnie kellene,
hogyan régi dolgok újként hathassanak,

kezeid mozgatva, mi gesztusodat közvetítette,
hogyan lásd a szerencsétlen dolgokat,
helyeket nyitnak, teret adva a rád ömlő komor fénynek.

Semmiség

Rohanok és szeretek és lángolok.
Vizek vonzanak? Szellő? A fény?
Nem tudom. Azt érzem csak: sietnem kell.
Jön velem egy gyermek,
aki nem látta még a tengert.

Miközben írtam

Miközben írtam, lassan egy ág férközött
jobb kezembe. Éjjel, fátyol alatt érkezett.
Kiválasztotta testem legvizesebb részét,
és csendesen nőni kezdett. Én voltam valóban
az a vágy nélküli, elnyúlt ember a másik test
oldalán? Már nem emlékszem. Teltek a napok,
és én aludtam a fa árnyékában. Ez volt az
utolsó nyár. Néha éreztem, hogy fúj a szél,
és otthon után vágyakoztam. Egy kis haza után,
amely tiszta, olyan tiszta, mint a
kezemben tartott növény. Ezért könnyörögtem.
És mintha szomjas lettem volna.

Tanács

Légy türelmes. Várj még, várd ki, míg a szó
gyümölcsként megéri, és szabaduló
sóhajszállal elszáll. Mit megérdemel,
ott landol majd egyszer. Ahová való.

Ünnepi cikkely

Azt mondtam a szívemnek: nézd, mennyi
Üres úton jártunk már! Meglehet,
Most ridegséget érzel és nagy hideget,
Magány táplálja könnyeinket, van ezernyi.

Por és hamvak, hol virágot és varázst kapni!
Éjszaka, hol a Tavasz fénye remegett!
Lábaidat nézi a Világ, kétségbeesett,
Árnyékot vet és kimerültnek látni.

S mégis, a szív, a teljes, kész erő,
A gyötrelem iskolájának ismétlőjeként,
Mint kínzások közepette visszatért hívó,

Válaszolt: én most a Szerelmet látom!
Megeríte élni, ha ez az élet.
Nem volt más, csak csalódás és fájdalom.

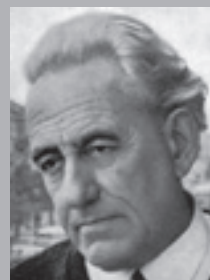
(Meghalni fiatalon)

Meghalni fiatalon,
Ez az egyetlen vágyam!

Nem lenne jó megöregedni,
Lemondva élni, hiábavalón,
Fosztottan az árnyban.

Meghalni fiatalon,
Beteljesülni lágyan!

Eugénio de Andrade (1923–2005) Castelo Brancóban nőtt fel, később Lisszabonban, majd Portóban élt. Az Orvosszociológiai Szolgálat felügyelőjeként dolgozott. Fliozofikus mélységű, többnyire rövid, tömör verseinek gyakori témája a szépség és a természet. Költészetéről Vergílius Ferreira a következőket írta: „Andrade az intenzitás költője. Az emberi élet maximalizmusra törekszik. A maximalizmus szédületes bizonytalanságában van igazi létjogosultsága Andrade költészetének.”

Manuela Porto halálára

Máshogy kellene meghalnunk.

Füstté válva például.

Vagy felhővé.

Úgy képzelem, egy fáradt napon majd,
miközben torkig vagyunk azzal, hogy
a nap minden reggel frissnek hazudja

magát,

meghívót küldünk

a Nagy Pusztulás rituáléjára:

„Alulírott közli, hogy délelőtt

kilenc órakor felhővé változik.

Megjelenés utcai öltözetben.”

És mi mindannyian ott leszünk,

ünnepélyesen,

visszafogottan, sötét öltönyben, és

zavaros szemekkel figyeljük a szertartást.

Forró kézszorítások...

A borzongás édes izgalmi...

„Isten veled! Isten veled!”

És akkor lassacskán, apránként, fájdalom
nélkül, a gyökerek elszakadásától

kimerülten

(először a szemek, majd az ajkak, a haj

és így tovább...) a hús rohadás helyett

füstté válik. Könnyen, finoman, akár a

virágpor... Ahogy az a felhő ott, látják?

Ezt az őszi délutánt érintik még

kékülő ajkának leheletei.

Mennék veled

Mennék veled megint kék ligeteken át
halott holdakat fákra akasztgatva,
szirmot képzelnék képzelt virágokra,
s melléd zuhannék a tisztás friss gyepén.

Aztán mintha a világ megszületne újra:
tested felgyúlva
őstűz-ölelést intene felém.

Összejövetel

Ó, bánt engem nagyon,
hogy közepén a zajló sokaságnak
állok árva tagon.
Szívem izmai a dobbanással várnak;
ami éltet, más melléből kapom.
Ó, ezek a nagy magánylázak
égetnek, mint lelkeket a borom.

Egressy Zoltán fordításai

José Gomes Ferreira (1900–1985) Portóban született, majd Coimbrában ismerkedett meg a saudismónak nevezett költészeti irányzattal, amely a régi idők visszasírásaként értelmezhető. A jogi egyetem elvégzése után Norvégia portugál konzulja lett, hazatérése után pedig újságíróként dolgozott. Költészetével a neorealizmus, azon belül az úgynevezett „harcos ideológia” képviselői közé tartozott. Versei mégis inkább romantikusnak nevezhetők.

Egressy Zoltán 1967-ben született Budapesten. Író, költő. Legutóbbi könyve: *Hold on* (regény, 2019, Jelenkor Kiadó).

Foci a réten

A kisréten mindig örvénylett a fű. Néha ijesztően, máskor alig észrevehetően, finoman, ahogy a homok pereg. Gilda nem szeretett befutni a közepéig, ha focizni mentek, mindig kapus akart lenni. Frank, Sapi és Jacek, Pavel és ő. Néha Jutta is kijött, de nem állt be játszani, leült a képzeletbeli partvonalon.

Aznap is megálltak a kertek alján, és nézték, nincsenek-e ott a nagyfiúk. Általában nem voltak, csak estefelé érkeztek, mielőtt elmentek volna a dombokon túli faluba szórakozni. De néha előfordult, hogy már délután összeverődtek ott, és a szüleik pincéiből meg kamráiból kilopott borokat ittak.

A fű fényes volt, és nagyon lassan örvénylett, félig cseppfolyósan. Gilda nem szólt egy szót sem, beállt a kapuba, biztonságos közelben a kertek felé vezető gyalogúthoz. Mindig csodálattal nézte a többieket, ahogy átvágnak a terepen, futnak a fűfogatagban, mintha ott se lenne az örvény. Talán tényleg nem veszik észre. A fű csak fű. Föld a talp alatt, aránytalan, ferde focipálya, nyílt terep, nem figyelnek lefelé, ahogy a fejük fölött az ég se.

Valahonnan a cserjés felől érkeztek a nagyfiúk. Pavel idegesen kisimította a homlokából a hajszálakat. Gilda véletlenül Frank szemébe nézett, hunyorított. Frank csontos halántékán vízcsöppök szikráztak, és ugráltak a szóke sörtéi, ahogy az állkapcsát össze-összeszorította. Jacek még nem vette észre a közeledőket, az arcát törölgette a pólójával, aztán visszaállt a másik kapuba, ugyanolyan hegesztett kerítésrudak közé, amilyenek előtt Gilda is ácsorgott, rugózott, nyújtózott. Sapi beállt középre, ő volt a bíró. Mutatta, hogy szabadrúgást adott Franknak. Jacek ekkor látta meg a közeledőket, kapkodva kereste Pavel tekintetét, hogy megkérdezze, tényleg folytatják-e, de Pavel úgy tett, mintha nem venné észre, Sapit nézte, biccentett Franknak, hogy végezze el a rúgást. Nem volt hajlandó foglalkozni a közeledő alakokkal. Hárman jöttek, egyikük talán nem is idevalósi, a másik kettőt látásból ismerték. Valószínűleg a falutábla környékén épült házakban laktak.

A nyurga srác kissé lemaradt, előtte a nem idevalósi gyalogolt, meggyújtatlan cigarettával a szája sarkában. Legnagyobb léptekkel a széles vállú, ismerős fiú közeledett, egy kicsit még tetszett is Gildának, látta már a buszmegállóban. Rövid dzsekit és farmernadrágot hordott, hasonlított azokra a srácokra, akiket külföldi tévéfilmekben látott. Tulajdonképpen biztonságban érezte magát. Tudta, hogy ebből a háromból kettő biztosan az anyja tanítványa volt, róla meg mindenki tudja, hogy a tanító néni lánya, szóval nem fogják bántani. És ezért nem fogják bántani a barátait sem.

Nem is úgy néztek ki, mintha bántani akarnák őket, legföljebb elzavarni. Amikor közelebb értek, a széles vállú fiú egyszerűen beszaladt, és egy viszonylag szép csellel elvette a lab-

dát Paveltól. Amikor egy ennyivel nagyobb fiú cselez egy ennyivel kisebb fiútól, az csak viszonylag lehet szép. Pavel éppen Frankot akarta kikerülni, amikor a széles vállú odaért, és egyszerűen jobbról elkanalazta előle a labdát, mire Pavel inkább a meglepetéstől, mint a könnyű ütközéstől térdre esett, aztán hasra, de azonnal fölpattant. – Mit akarsz?! – kiabálta a fiú felé meglepő hangerővel, de addigra az már a hóna alá csapta a labdát. – Tetszik nekem ez a laszti – mondta. – Jó minőség. Biztos nem hazai. – Nem hát – köpte Pavel. – Apám hozta külföldről.

Lassan a két másik fiú is odaért, megálltak a pálya képzeletbeli szélén. Jutta a másik oldalon guggolva hátrált az ösvény felé. Senki rá sem hederített, akár el is szaladhatott volna. Néhány perc múlva valóban eltűnt. Frank, Sapi, Jacek és Gilda úgy álltak mozdulatlanul a helyükön, mintha szoborjátékot játszanának.

Akkor a srác letette maga elé a labdát, és azt mondta, gyere, vedd vissza. Ha sikerül, a tiéd. Ha nem, akkor viszont az enyém. Pavel fújtatott, és bólintott egy egészen kicsit, akaratlanul, egyáltalán nem akart beleegyezni, de tudta, hogy nincs választása, a nyaka magától mozdult. Gilda szólni akart valamit. Döbbsen vette észre, hogy nemhogy gombóc van a torkában, de a száját sem tudja kinyitni. Mintha összecsavarták volna az állkapcsát. Nézte a lassú örvényt, az örvényben a kis alakokat, a barátait és a valamivel nagyobbakat. A labda úgy gubbasztott Pavel és a széles vállú fiú között, mint egy rosszkor elhangzott mondat, amelyet valaki sértésnek vett.

Pavel mély levegőt vett, és nekilódult, de a fiú már fordult, és elrejtette előle a labdát. Próbálta balról és jobbról is megkerülni, becsúszeni, kikotorni, de csak futkározott és kápirgált a lábával, mindent összevetve mulatságos látványt nyújtott. A nagyfiú el is nevette magát, Gilda ekkor biztosra vette, hogy végül úgyis vissza fogja adni azt a szép focilabdát, hiszen csak szórakozik, csak meg akarja mutatni, hogy menő, talán a nem idevalósi barátja előtt akar felválni. És valóban, egyszer csak félreugrott, Pavel épphogy el nem esett megint, most a saját labdájában. A nagyfiú is szuszogni kezdett, csillogott az orrán a verejték, kézfejjel törölte le, és azt mondta, jó, a tiéd, kis pöcs.

És még mielőtt Pavel összeszedte volna magát, a fiú egy hatalmasat belerúgott a labdába, hogy felröpült az ég felé. A cipőorr és a labda találkozásának hangja szokatlanul erős volt, mintha nem is egy rúgást, hanem valami hatalmas csapást hallottak volna. Mind megálltak és bámulták. Soha életükben nem láttak ekkora lövést.

Álltak az örvényben a szikrázó ég alatt, és a labda egyre kisebb pont lett az égen, borsónyi, aztán mákszemnyi, és ők csak nézték, mozdulatlanul, egy hang nélkül, és még akkor is nézték, amikor már egyáltalán nem látták, vagy még azt hitték, hogy látják, égette a szemüket az ég fehérje, a káprázatban néha úgy tűnt, hogy ismét meglelték azt a parányi pontot, amely most a labda, ami azt jelentette volna, hogy minden úgy történik, ahogy történnie kell, de csak muslica szállt el a szemük előtt, vagy egy madár suhant el a magasban, olyan gyorsan és hirtelen irányváltással, hogy a szemük csak egy-két pillanatig észlelte. Sokáig álltak még, arccal az égnek a zuhogó fényben, és Gildának az jutott eszébe, hogy sosem voltak még mind egyszerre ennyi ideig csöndben, és sosem voltak még ilyen szépek, habár nem tudta volna megmondani, mi a szép a varas térdeikben, összeizzadt pólóikban, csapzott hajukban, koszos körmeikben, gyöngyöző, tanácstalan homlokukban.

Elsőnek Sapi mozdult meg, dörgölni kezdte vaskos nyakát. Kivételesen nem szólalt meg, nem morgott, és nem adott ki semmiféle idegesítő hangot. A pálya képzeletbeli szélén az egyik fiú felszisszent, mintha azt mondta volna a csodálat hangján, hogy aasszta vagy basszameg, mire a széles vállú fiú is elfordította a fejét az égről. Nem nézett Pavelre, Pavel se nézett rá. Senki nem nézett a másikra, a nagyfiúk átvágtak a lassú örvényen, és elindultak a falu felé a kertek között. ■ ■ ■

Szeifert Natália 1979-ben született Zircen. Előző kötete, *Az altató szerekről (Ágyregény)* a Kalligram Kiadónál jelent meg 2017-ben. Egyszer elhatározta, hogy a hátralevő életét fák figyelésével fogja tölteni, de közbenjött valami. A *Mi van veletek, semmi?* című regénye 2019-ben jelent meg a Kalligramnál.

Ajtó

Ha lenne olyan ajtó, amin
belépni nem, csak berontani
lehet, már a küszöbön én lennék
az, aki becsukja, mielőtt bárhova érek.
Ha lenne olyan ajtó, amin
kilépni nem, csak kimentani
lehet, már a küszöbön én lennék
az, aki kinyitja, nehogy bárhova így érjek.
Ha én lennék az ajtó, amin
belépni nem, csak berontani
lehet, akkor én lennék az ajtó,
amin kilépni nem, csak kimentani
lehet. Ott lennék zártan. Ott
lennék tárva nyitva. Az ajtó mindkét
oldalán lehet lenni. De otthon
lenni csak a küszöbön. A hazaszeretetről
kérdettek ma megint –

Azt mondani végre

Isten ma a homlokon túl hosszan
felejtett borogatás – viszontszeretni
csak úgy lehet, ha a korlátokat
radikalizálom. A korlátokat viszont
nem ember dolga radikalizálni.
Egész egyszerűn képtelen vagyok
hozzá második személyben szólni –
ebben a süppedésben csak mosogathatok,
vagy néhány helyről a port
letörlöm – akkor harmadik személyű
alakja markánsabban vonatkozik
rám, arcél gyanánt, mintha egy ikont
hoznék dolgozószobámba. A fényt
viszont nem idegeníthetem el. Csak
nem tudom, miből lábadozom. Elképzelem
a rengeteg csókot egy ikon felületén –
és higiéniai szempontok örvénylenek
körülottem. Annyi pravoszláv élet
testhője, kipárolgása, rétegroncsai
a kegyeletnek – fel nem oldoznak, nem
juttatnak el magamhoz, nincs ortodox
tér a külső szobákban. Levenni
a borogatást, lucsokhomlokkal
tisztulni, belülre tenni a templomot –
mind csak képzelődés. Álmom
helyett a saját életemben ocsúdni
fel, és azt mondani végre: Te.

Keresztlevétel

Álmomban egy lángosos előtt álltam
sorban, és kétségbeesetten próbáltam
megszabadulni két gyertyatartótól.
Rozsdamarta, szürkés, néhány helyen
zöldekre oxidált rézgyertyatartók voltak,
mindkét hónom alatt cipeltem egyet-
egyét. Majd ezekkel fizetek a lángosért,
még kapok is vissza valamit. A sercegésben
és a zsírszagban a *sekrestye* szó dobolt
a fülemben, sistergő, olajos hely
az is – gyertyakereskedők zugáruboltja,
dohszagú szentély, amit filléres
imáknak emelnek. Ezért a kettőért
mennyit ad? Pravoszláv papra
emlékeztető, zsinórszakállas ősz
arc nézett ki a zsírgőzből. Lapátkezeivel
kihúzogatta a tésztát, ujjbegyeivel
pöttyöket hagyott a kiterített zsírpapíron.
Marhavesefaggyú itatta a
tésztát, úgy lapogatta ki, hogy a
serpenyőben keresztalakban hólyagzott fel
a kovászos massa, buboréksebekkel. Itt van
ez az egy, mondta, az ajka
mint egy állaté mozgott a fehér szőrök
között. A két gyertyatartót nyakuknál
fogva vette el, a mosogatóra tette őket
keresztalakban. Tartottam az alélt, tűzforró
tésztát a puszta kezemben.

G. István László (1972) József Attila-díjas költő, műfordító, tanár.
Legutóbbi verseskötete: *Földabrosz* (Magvető, 2019).

Könnyek nélkül..

nélkül

Bejön, kalap a fején, elegáns, énekel. Ágyúdörgés, puskaropogás. Elsötétedik a színpad. A Rádió hangját hallani: „Anyák és apák! Mentsétek meg gyermekeitek életét! Eljött az utolsó óra. Nincs idő habozásra. Hagyjátok el a házaítokat! Induljatok el azonnal! Induljatok, akár gyalog! Mindenki csak a legszükségesebbet vigye magával. Főleg élelmet. Az út még szabad nyugat felé. Induljatok!”

Közben gyertyát gyújt, az asztalra teszi, fokozatosan világosodik a színpad. Beszél, közben veszi le kalapját, kiskabátját.

A színpad hátsó falán régi színpadi szerepeiből fotók, a jobb szélen Vaszary János nagy alakú fotója. A fotók alatt az előadások és nevek láthatóak. Az előadás során többször átöltözik, a jelenettől függően.

Muráti Lili: Ismét elkövetkezett a farkasok órája. Drága János! 1944 karácsonyára briliáns fülbevalót vettél nekem. Szirénák üvöltése harsogott az éjszakában. A karácsonyfán égtek a gyertyák. Az ebédlő asztalon érintetlenül állt a vacsora. A telefon percenként csörgött, barátok, ismerősök hívtak. Tanácstalanok voltak ők is, hogy meneküljünk, vagy sem. Próbáltunk kérdezősködni, hol Jani, hol én vettem fel a telefont, de az a végén megsüketült. Az ajtón zörögtek, egy barátunk jött figyelmeztetni, hogy félóra múlva indul az utolsó autókaraván. Ékszereket, pénzt, értéktárgyakat szedtünk össze. Féltettebb bundámat, értékesebb ruháimat gyömöszöltem a bőröndökbe. Hirtelen olyan érzésem támadt, hogy meg kéne simogatnom a bútorokat, el kéne búcsúznom tőlük, mert meghalnak, csak ők még ezt nem tudják.

Lecipeltük a bőröndöket. Az autó a kapu előtt állt. Nem tudtuk az útirányt, csak az előttünk haladó autót követtük. A város végén aknatűzbe kerültünk, majd veszekedés, káromkodás hangzott mindenfelé. Az utat megtisztítani akarók befordították az árokba a forgalmat akadályozó kocsikat. Megszűnt minden részvét és szánalom. Az árokban az emberek tehetetlenségükben sírtak, vagy próbáltak mások autójára felkapaszkodni. Lépten-nyomon leállt a kocsik motorja. Féltünk, hogy mi is az árokban végezzük. A mellettünk álló kocsik sofőrjét kértem, hogy segítsen rajtunk. Megnézte a motort, és közölte, ki

kell tisztítani a karburátort. Azt mondta, két perc alatt végez. Amint a karburátort lesze-relte, az előttünk álló kocsik elindultak. Mögöttünk vadul túlköltek. A sofőr idegessé-gében kapkodni kezdett, kivette a karburátorból a szívókát, belefúj, hogy kitisztítsa, de véletlenül kiesett a kezéből. A sáros földön nem találtuk meg. Pár kilométerrel a hátunk mögött dörögtek az orosz tüzéség ágyúi. A sofőr beült a kocsijába, elment, mi pedig ott maradtunk egy használhatatlan járművel. Valaki megsajnál minket és vontatni kezdett. Olajosan, piszkosan ültem vissza a kocsiba. Arra gondoltam, hogy előző nap még a szín-padon álltam, és élveztem a közönség szeretetét.

Nem volt szerencsénk, mert az oroszok elvágták előttünk az utat. A gyűrűből nem volt kiút. A konvoj végén haladtunk, így könnyen vissza tudtunk fordulni. Erről nekem sike-rült a vontató sofőrt meggyőzőnöm.

– Művésznő drága, magának mindent – mondta.

De alig haladtunk pár kilométert, mikor egy csendőr ugrott elénk feltartott karokkal. Közölte, nem mehetünk tovább, mert löni fognak ránk az oroszok. Rövid habozás után visszafordultunk, félóra múlva elértük a menekülő kocsikat.

Ott már a katonaság ragadta magához a kezdeményezést. A síró nőket és gyerekeket házakba szállásolták. A tisztek úgy döntöttek, hogy a férfiakat felfegyverzik és megkísér-lik az út felszabadítását észak felé. Szerencsére nem volt elég fegyver, így János mellettem maradhatott.

A falu plébánosának a házába kerültünk többedmagunkkal. Nekünk csak szék jutott, azon ültünk, görnyedtünk. Így töltöttük az éjszakát.

Reggel hallottuk, hogy felszabadult a párkányi híd. Az anyák izgatottan öltöztették a gyerekeiket. A nagy sürgést-forgást kétségbeesés váltotta fel. Kiderült, hogy a legtöbb kocsi vezető nélkül maradt, hiszen sokan elmentek közülük a fegyveres csapattal. A tábor-nok kiadta a parancsot, hogy mindenkinek helyet kell szorítani, és amíg ezzel nem vég-zünk, addig egy autó sem hagyhatja el a falut. Ez este hatkor történt, de még éjfél előtt sem fejeződött be az igazságos elosztás. Közben egyes kocsik a parancs ellenére elindultak. A mi sofőrünk, a tökéletes katona mintaképe, megvárta az indulási parancsot. Lassan haj-nal három órát írtunk. Az úton az olvadt hó jéggé fagyott. Hajnali négy óra lehetett, mi-kor kiderült, hogy a párkányi híd elesett. És mi ismét visszafordultunk, nem tehattünk mást. Gyalog mentünk a plébános házába. Átfagyva lerogytunk, de a következő percben három orosz katona betörte az ajtót puskatussal. Az egyik megszólalt orosz magyarsággal.

– Nem félni, magyar. Orosz, jó!

Fegyvereket kerestek. A tisztek átadták nekik. Elment a három orosz. Fellélegeztünk. A következő órában tizenkét orosz lepte el a szobát. Közölték, hogy a tisztek és a katonák sorakozzanak az udvaron, utána átkutatták a civileket. Elvették óráinkat, értéktárgyainkat. Férjem öngyújtóját és töltőtollát is zsebre vágta. Az ékszeres kazettát eldugtam az ágy alá. Kifosztóink alig hagyták el a szobát, újabbak jöttek, ők már alaposabban kutat-tak, így az ékszeres kazettára is rátaláltak. Kézitáskámat felhasították, tartalmát kiborítot-ták a padlóra, ebből csak a sálakat és a kesztyűket szedték ki. A fehérenemű nem érdekelt-e őket, de a kölnivizet rögtön megitták.

Az igazi multság csak most következett. Három részeg orosz katona jött be a házba. Pálinkát követeltek. A plébános kétségbeesetten indult el, hogy pálinkát szerezzen vala-hol. Az egyik orosz belelőtt a szekrényekbe, felborította a pohárszéket, kisöpörte a porce-lánedényeket a kredencből. Ez idő alatt a másik orosz felfedezte az éléskamrát. A befőt-teket leverte a polcokról, folyt az édes vitamindús lé a kövön, de a sonkákat és a kolbá-szokat behozta. Elvadult zabálásba kezdtek. Odadobtak egy-egy falatot nekünk is, mint a kutyáknak. Nem ettük meg.

Nyílott az ajtót, civil ruhás magyar tiszt jött be. Az oroszok leültették, barátságosan vere-gették a vállát. Ekkor jelent meg a plébános egy üveg pálinkával. Az oroszok vizespoharak-ból itták a pálinkát. Az egyik orosz felfedezte, hogy a tisztnek fehér és ápolt a keze. Kiabált.

– Ofcir! Burzsuj!

Percek alatt levették a kezét, megmotozták, elvették az igazolványát, a fegyverét, majd kicipelték a konyhába és agyonlőtték. A három orosz röhögve jött vissza a konyhából, hogy folytassák az evés-ivást. Szerencsére két újabb orosz lépett a szobába. Udvariasan kö-

szöntenk mindenkinek. A másik három orosz röhögve mesélni kezdett, nyilván az agyonlőtt katona esetét. Míg az oroszok beszélgettek, én csendben az ajtóhoz lopakodtam. János követett. Annyira hangoskodtak, hogy meg sem hallották, amikor hátul kisurrantunk az épületből. Az utcán részeg orosz katonák lövöldöztek. Nem törődtek velünk. Megindultunk a havas úton, elértük az országotat. Megkezdtük vándorutunkat. Az üldözöttek, nincstelének, kitzasztottak, hazátlanok vándorútját hóban, sárban, lerongyolódva, éhezve.

Órák hosszat gyalogoltunk. Fogtam férjem kezét, már elfogytak belőlünk a szavak. Különös játékot üzött velem az emlékezet. Törzs Jenő jutott az eszembe. Ifjú lányként szerelmes voltam belé. Koslattam utána, mint oly sok fiatal színésznőcske.

– Kislány, menjen már, mit akar tőlem? – kérdezte.

– Szerelmes vagyok magába, Művész úr – rebegetem.

Ő csak legyintett és ment tovább. Szerelmes voltam belé, de lehet, ha akkor megcsókol, elájulok. Ha most látna itt, sárosan, piszkosan, biztosan megrendülne. Megrendülne?

Még jobban megszorítottam János kezét, kicsit rádőltem, úgy caplattam tovább.

– Szeretlek, drágám – súgtam a fülébe.

Pillanatra megálltunk, megölelt.

– Minden rendben lesz, kedvesem – nyugtatott, és mentünk tovább.

Csak egy pillanatra álltunk meg, nehogy megfagyjon a lábunk. Egy idegen falutól pár kilométerre hirtelen orosz őrszem állított meg bennünket. Nem értettük, mit akar, de elmutogatta, hogy kövessük az erdőbe. Kisebb tisztáson három állig felfegyverzett orosz üldögélt. Átkutattak bennünket. Jani pecsétgyűrűje még megvolt, lehúzták az ujjáról. A retikülömből kivették a fésűm, a tükröm, a rúzsom. Intettek, feküdjünk a földre. Azt hitük, kivégeznek. Órákig feküdtünk a havas földön. Ha beszélgettünk, ránk kiabáltak. Arcom félig a sáros fagyott földön. Mit vétettünk, kérdeztem magamtól. Zsidókat, szegény családokat bújtattunk az Andrassy Színház pincéjében, miközben Szalasi és társai is ott mulattak szórakoztató színdarabjainkon. János figyelmeztetett, hogy semmilyen körülmények között se mondjam ki azoknak az embereknek a nevét, akiket a színház pincéjében bújtattunk. Minél feszültebb lett a helyzet, annál élénkebb lett a színpadi játékom. Kacagtam, kacérokodtam, hódítottam a közönséget, azt akartam, hogy szeressenek, tapsoljanak. Mit tettünk mi? Kérdeztem magamtól, miközben átfordítottam a fejemet, hogy ne fagyjon meg az arcom. Színésznő vagyok, játszottam. Mi közöm van nekem ehhez a háborúhoz! Forrt a lelkem, miközben három napja nem ettünk, nem aludtunk. Az őrszem időnként újra megjelent, újabb áldozatokat cipelt magával. Kivétel nélkül férfiak voltak, nagyobb részben civil katonák. Este belénk rugdaltak, hogy álljunk fel. Megindultak velünk a faluba, ott az orosz parancsnokságra vezettek. Elvették a pulóveremet, a férjem sálát. Az őrmester egy-két embert leköpött, majd káromkodva távozott. Jött egy másik orosz katona, kijelentette, hogy a magyarok mind piszkos disznók, a szovjet ellenségei, és a foglyok elnyerik méltó büntetésüket.

Egy mosónő mellém ült, szatyrában kopasztott tyúk volt, kenyér és tea. Öröme, hogy művészekkel van együtt, annyira felbátorította, hogy az oroszoknak elmondta, kik vagyunk és kérte, hadd főzzön nekünk teát. Kimehettem a mosónővel a konyhába. Ott felismertek, boldogan átkaroltak a női foglyok. Meghatódtam, szeretetük jól esett. És csodák csodája, az orosz tiszt azt mondta, ő szereti a művészeteket. Elengedtek minket, sőt, a mosónő is jöhetett velünk.

Alig hagytuk el a falut, mikor az árokból egy orosz katona mászott elő. Ugyanaz a jelenet játszódott le, mint tegnap. Megint a fagyos földön feküdtünk, aztán visszakísértek oda, ahonnan jöttünk. A tolmács felismert bennünket, hosszan tárgyaltak, majd ismét szabadon bocsátottak. Férjem kérte őket, hogy adjanak erről papírt, de nem adtak.

Félig mezítláb, szótlánul mentem János mellett. Apám jutott eszembe, aki néha övvel csapott rám, és bátyáimmal kizavart a házból. Hárman csavarogtunk, de néha ők is elgyepáltak, mert unták, hogy vigyázniuk kell egy lányra. Talán a gyermekkor vétezzett fel és tett acélossá.

– Élni kell! Élni kell! – súgtam a fülébe.

Egy faluhoz értünk. Megláltunk egy egyedül álló kis házat. Az istálló üresen tátongott, az udvaron agyonlőtt kutya hevert a jeges hóban. Kopogtunk. Fialat gazda ajtót nyitott,

betessékelt minket a konyhába. Felesége ott ült a tűzhely mellett gyermekével az ölében, és sírt. A gazda elmondta, hogy az éjjel az oroszok megerősszakolták a feleségét. Éppen szoptatott, a babát letépték a melléről és a sarokba vágta. Ezek után kifosztották a házat.

Egy kis levest adtak kenyérrel. Kérték, menjünk tovább, mert félóránként razziáznak az oroszok. A gazda megígérte, segít, hogy ne tévedjünk el. Elbúcsúztunk a feleségétől, és a gazda vezetésével elindultunk a földeken Budapest felé. Mentünk, mentünk a hideg szélben, féltünk, hogy az éjszakát a szabadban kell tölteni. Kérdeztem a férjem, a híres Vaszary Jánost, az Andrassy Színház direktorát, szerzőjét, magyarázza már el nekem, mint annak idején a próbák során, ha nem értettem valamit, mi lehet azokkal, akik tényleg náci-cik voltak, és segítettek a németeket. Névtelenek, és sunyin lapulnak valahol, és mi, akik semmit nem tettünk, kénytelenek vagyunk menekülni. János hallgatott, magához vont, majd végre megszólalt.

– Erre nem most kapod meg a választ.

Már teljesen besötétedett, mikor egy falu szélén megpillantottunk egy házat. Óvatosan körüljártuk, de az udvarban ugatni kezdett a kutya. A házból öregember lépett ki. Bemutatkoztunk, szerencsére behívott minket. Felesége örült nekünk. Fejedelmi vacsorát kaptunk, krumplilevest, barna kenyérrel. Nagy tisztelettel, szinte hízelegve köszöntem meg az ételt. Csontos jutott eszembe, akivel mindig ezen a hangon beszéltem. Úgy hívtam, Csontos úr! Mesélni kezdtem.

– Óh, Csontos, áprilisban még az én színházi öltözőmben adott interjút.

– Ismeri Csontos Gyulát? Micsoda színész! – lelkesedett az asszony.

Elmeséltem, hogy a mi színházunkban ünnepeltük a negyvenéves színházi évfordulóját. Több darabban játszottunk együtt. Hódolója voltam. Jani örült, hogy ismét csillog a szemem, hogy nevetek. Mert nevetve meséltem, hogy a fiatal lányok miként próbálkoztak Csontos Gyulánál, kinek a szívét bizony nem lehetett egykönnyen meghódítani. A gazda, aki nyugalmazott bányász volt, egy üveg bort is előkotort a rejtkehelyéről. Férjem éppen mondta, hogy Csostost sosem szólítottuk a keresztnévén, amikor is a kutya hevesen ugatott, aztán kopogtak. A szomszéd lépett be, fiatal bányász. Lihegve hadarta, hogy az oroszok szedik össze a férfiakat a faluban. Állítólag Szibériába viszik őket, mindenkit elvisznek tizenötől hatvanéves korig. Mondta, lemegy a bányába, ott nem találják meg. Az öreg bányász elment, Jani is hívták, de ő maradt. Kijelentette, nem hagy egyedül. Az asszony örült, hogy maradtunk. Az előző vidám hangulat elmúlt. Azon az éjszakán megvetett ágyban aludtunk, és főként meleg szobában. Mély álmunkat a bányász felesége, és annak kutyája őrizte.

Arra ébredtünk, hogy férfisirást hallunk. A fiatal bányász sírt a konyhaasztalra dőlve. Megrendített. Éjszaka betörték hozzájuk az oroszok, felesége a szomszédban volt, ő a bányában bujdosott. A részeg katonák nőt kerestek, de nem találtak, ezért bosszúból felgyújtották a házat. A fiatal bányász mellett fél pár cipő, egy-két lábos és női kalap hevert a konyhaasztalon. Ez volt minden, amijük megmaradt. A mi háziasszonyunk pedig remegve mesélte, hogy élete legborzalmasabb éjszakáján van túl. Nem aludt egy percet sem, mert ötször jártak a házban az oroszok. Részegen asszonyt kerestek. Azt mondta, van Isten, aki vigyáz ránk, mert nem mentek be a szobába, elhitték, hogy egyedül él.

Janival úgy döntöttünk, hogy nem élünk vissza a háziak vendégszeretetével, indulunk. Állítólag tizennyolc kilométerre voltunk Budapesttől. Ettünk, az útra is kaptunk kenyeret. Megköszöntük a szívélyességüket. Napfényes idő volt. Angol dalokat dúdoltam halkan. Jánoson láttam, csodálja vidámságomat. Kezemet fogta, mosolyogva nézett rám, szavak nélkül is úgy tudott szeretni, hogy kedvem volt élni.

Rendezett csoportokban, három-négyszáz nehézbombázó repült el fölöttünk, amerikai gépek. Budapestet bombázták. Jánossal úgy döntöttünk, hogy mégis továbbmegyünk. Arra gondoltunk, egy nagyobb városban könnyebb észrevétlenné válni. Reméltük, találunk barátokat. Az átázott földeken, réteken, térdig gázolva a sárban, beértünk Hidegkútra. A faluban ezerszámra nyüzsögtek az oroszok. Az egyik utcán két fiatalember jött velünk szemben, felismertek és mindenáron a szolgálatunkra akartak lenni. Az egyik megadta a címét, mondta, menjünk hozzájuk, ott nyugalomra találunk. Ők nem tudtak elkísérni, mert az orosz parancsnokságra tartottak dolgozni. Megköszöntük. Elindultunk,

hogy megkeressük a házat. A háziak először bizalmatlanul fogadtak, de amikor megtudták, hogy kik vagyunk helytel kínáltak. Végre fürödhettem. Jani megborotválkozhatott, sőt, ruhánkat is sikerült rendbe tenni. Meleg ebédet kaptunk. A fiatalasszony igazi babkávéből főzött nekünk feketét. Kérték, ne maradjunk egy éjszakánál tovább, mert nem vagyunk teljes biztonságban. Vacsora után pokrócokkal és szőnyegekkel fekhelyet készítették számunkra a szoba padlóján.

Másnap reggel megköszöntük a háziak jóságát és indultunk. Az egyik oroszul beszélő fiatalember felajánlotta, hogy elkísér bennünket. Budára akartunk eljutni. Mondtuk a fiúnak, hogy a földeken keresztül hagyjuk el a falut, de ezt ő veszélyesnek tartotta. Mondta, hogy már közel vagyunk az arcvonalhoz, és kémnek tarthatnak minket, és akkor azonnal agyonlőnek. Maradtunk az úton. Vagy két óra múlva feltűnt száz emberből álló csoport, oroszok kísérték. Nekünk is be kellett állni a sorba, a fiúval együtt. Az egész társaságot egy ház udvarába kísérték, ahol már száz ember várakozott, az éjszakát a szabad ég alatt töltötték. Kísérőnk beszélgetni kezdett az egyik oroszral, aki közölte, hogy a GPU, az Orosz állami Hatóság parancsnokságán vagyunk, ki fognak hallgatni minket, aztán hazamehetünk. Ültünk, vártuk a kihallgatást. A fiúról apám fiatalokorú arca jutott eszembe.

Apám, a katonatiszt, lotharingiai franciának született, én anyám szépségét örököltem. Négyéves koromig éltünk Párizsban, aztán kinevezték apámat Bulgáriába hajóápolomás-parancsnoknak. Ott jártam óvodába. Később kerültünk, Ausztriába. Nevelőintézetbe adtak. Aztán hazakerültem Szegedre, ott jártam elemibe. A harmadik gimnázium után Marienhöhebe kerültem, az angolkisasszonyokhoz. Otthagytam az intézetet, tizenöt évesen. Spretti grófnéknál nyaraltam, majd hazafelé jövet, Münchenbe meghívott magához egy barátnőm. Nála maradtam, anélkül, hogy írtam volna haza. Minek is írtam volna, hiszen nem törődtek velem a szüleim, különösen apám nem. Emlékszem, a barátnőm mamája egyik este elvitt egy hotel bárjába, zokniban, matrózzruhában. Éreztem, hogy mindenki engem néz, azt éreztem, tetszem. Kihúztam magam, és eldöntöttem, hogy színésznő leszek, és sokan fognak csodálni, szeretni, és apám le van... nézve. Két bátyám után apám harmadszorra is fiút akart, miközben velük sem törődött. Ültem, néztem a fiú profilját, legszívesebben megérintettem volna. Az érintés utáni vágy nem apámnak szólt, hanem egy arcnak, ami hasonló, és mégis mennyire más, segítő. Ültem, férjem mellett, lehorgasztott fejjel, és arra gondoltam, ezt is túl kell élni, az a dolgom, hogy bírjam erővel. Erősnek kellett lennem, a férjem miatt, magam miatt. Játszottam én a színpadon áldozatokat is. A különös, kalandos darabokban is mindig megmenekültem, most ugyanez a dolgom.

Félórás kínos várakozás után behívtak, azt akarták tudni honnan jövünk és hová tartunk. Este szokatlanul megélnéül az ágyúzás, lövöldözés. Német bombázók támadták az orosz állásokat. Hajnalra csend lett. Reggel tudtuk meg, hogy az oroszok kiürítették a falut. Szerencsére a németek elvesztették a nagy páncéloscsatát. Felszabadítóink pedig továbbra is azt hitték, hogy azt csinálhatnak velünk, amit akarnak. Amerikai és orosz gépek szakadatlanul bombázták a még ellenálló városrészt. Néha ezer gép is keringett a romváros felett.

Egyik nap szekér állt meg a ház előtt, két orosz tiszt ugrott le róla. Tolmács is volt velük. A férjem keresték. Elmondták, mennyire örülnek, hogy megismerkedhetnek egy magyar művésszel. Kérték, menjen velük, mert van egy tiszt, aki szintén szeretné megismerni. János vonakodott. De ők csak erősködtek.

– Magukkal megyek. Színésznő vagyok, én is művész. Nem hagyom egyedül a férjem – közöltem.

Az oroszoknak nem tetszett. Kijelentették, asszony nem jöhet. Ordítottam.

– Mondja meg ezeknek az oroszoknak, hogy nagyon gyáva katonák lehetnek, ha félnek egy asszonytól. Miért félnek tőlem? Én csak elkísérem a férjem, aztán vele együtt visszajövök.

A kapitány hosszasan vakargatta a fejét, végül bólintott. Felültünk a szekérre. János fülebe súgtam, beszéljük meg, mit mondunk, ha kérdezik, hogy miért éppen itt vagyunk. A közlegény az oldalához szorította a géppisztolyát, és integetéssel adta a tudunkra, hogy ne beszéljünk.

Egy darabig elcsendesedtem, aztán halkan énekelni kezdtem egy angol dalt. Az oroszok először csodálkoztak, aztán élvezettel hallgatták. A dal szövege egyszer csak megváltozott. Ugyanarra a melódiára elénekeltem, mit mondjunk, ha külön-külön kihallgatnak. Mikor negyedóra múlva véget ért a dal, az egyik orosz tiszt megtapsolt, és mondta.

– Haraso, nagyon szép.

A szekér Budapest felé haladt. Körülöttünk temetetlen holtak, döglött lovak, szétlőtt tankok, lezuhant repülőgépek roncsai. Csak néha jött velünk szembe pár száz rongyos, szomorú ember, akiket orosz fegyveresek kísértek. Befordultunk egy villa kertjébe. A ház nagy termében húsz orosz közlegény tartózkodott. Az egyik társaság kártyázott az asztal egyik végében, vad ordítás és röhögés közepette. Az asztal másik végén négy katona la-vórból valami levesfélét evett, szürcsölték, kanalazták, a húsdarabokat kézzel halászták ki belőle. Férjemet behívták a belső helyiségbe, engem a szomszéd villába hurcoltak a házmesterék lakásába. Jánost az orosz tiszt borral kínálta, meséltette a munkájáról, majd át-kísérték hozzám. Az oroszok megmondták, hogy itt biztonságban vagyunk, de ha szök-ni próbálunk, nagy baj lesz. A házmester-család először örült nekünk, a férfi különösen félszegen viselkedett. Bemutatta feleségét, és tizennégy éves lányát. Náluk vacsoráztunk. Megtiszteltetésnek vették, hogy hírességek lakhatnak náluk. Előkerült a kamrából a félt-ve őrzött sonka, még befőttet is bontottak. Mikor látták, hogy csodálkozunk ezen a gaz-dagságon, elmesélték, hogy a villában orosz tábori postahivatal van, és ezért éjjel-nappal fegyveresek őrzik. Gazdagságuk másik okát, amiről nem beszéltek, csak később tudtuk meg. A házmesterék kifosztották azoknak a lakóknak a lakásait, akik elmenekültek, vagy akiket elhurcoltak az oroszok.

A szobában, a padlón kaptunk helyet. Alváshoz készülődtünk. A padlóra terítettem Ja-ni télikabátját. Halk koppanást hallottunk. A padlón kis rézcsövecske csillogott, a karbu-rátor szívókája volt. Dermedten néztük az apró tárgyat, ami ide juttatott minket.

Másnap megismerkedtünk a villa tulajdonosával. A pincében lakott a feleségével. Ma-gas rangú állami tisztviselő volt. Végre kulturált emberekkel beszélgethettünk. Kopottan, rongyosan üldögéltek több ládából tákolt ágyon. A pincének nem volt ablaka, de a látoga-tásunkra mécesst gyűjtöttek. Övék volt a házmesterék kamrájában felhalmozott liszt, zsír, cukor és az egyéb élelmiszerek. Az asszony feljárt a pincéből főzni maguknak. Az öregúr letagadta az oroszok előtt, hogy ők a villa tulajdonosai. Örültek, ha egy nap levesre való-t kaptak. Ezért az idős villatulajdonos segítette a házmesteréknek fát vágni. Emlékszel, még dohányt is adtak neked?

Negyvennégy telét írtuk, és mi '41 tavaszán házasodtunk. Akkoriban ti uraltátok a szín-házi kultúrát, Gábor és Piri testvéreiddel. Pirit jobban szerettem, kedves volt, tehetséges. A Vasaryak tehetségesek. Írtál, rendeztél, szerveztél. Színházat csináltál. Mindig telház-zal játszottunk. Abban az időben teniszeztam, lovagoltam, sportoltam. Emiatt sokszor kés-tem a próbákról. Egyszer közölted velem.

– Ha maga még egyszer elkésik, felpofozom.

Persze újból késtem. Erre mondtad.

– Ha én magat feleségül venném, nem laknék egy házban magával.

És feleségül kértél, és valóban sokáig nem éltünk egy lakásban, csak később, de akkor is külön hálószobánk volt. Emlékszel, nászéjszakánk sem lehetett, mert az esküvő után azon-nal Berlinbe repültem filmezni. Amikor hazajöttem a forgatásról, levél várt. Írtad, vidé-ken vagy egy barátodnál, ha látni akarlak, menjek utánad. És én mentem. Boldogok vol-tunk, bárhova mentünk örültek nekünk. Írtad nekem színdarabjaidat, amikben lehettem díva, szerelmes, árva, vagy éppen nagyasszony. Kopogtál, ha a színházban az öltözőmbe be akartál jönni, és kopogtál, ha a hálószobámba szerettél volna bejönni.

– Most összebújva fekszünk. Ez a mi nászutunk – súgtam a füledbe. Magadhoz szorí-tottál, szíved szaporán vert.

– Veled mindenütt jó! – súgtad.

Összekuporodva feküdtünk a házmesterék szobájának padlóján.

Egyik nap meglátogatott minket a postahivatal vezetője, egy jókedvű, mindig mosoly-gós orosz főhadnagy. Andrejevics Andrejevnek hívták. Polgári életben bankigazgató volt

Bakuban. Törte a németet, így tudtunk vele beszélgetni. Csodálkozott az európai viszonyokon, megállapította, hogy a mi kultúránk erősebb.

Elmagyaráztam, hogy Európában nem szokás beszélgetés közben a hölgyek combját csapkodni, és a férfiak nem fújják az orrukat a tenyerükbe, sőt, a körmüket is megtisztítják. Még pimaszul hozzátettem: az európai férfiak kopognak, mielőtt bejönnek. Jó tanítványnak bizonyult, mert ezután kopogott. Mindenáron apácakolostorok címét akarta, mert mulatságosnak találta azt a gondolatot, hogy erőszakot kövessen el a szüzeken. Ha Isten nevét hallotta, kiköpött. Ezzel annyira felidegesített, hogy egyszerűen pofon vágtam. Ő vidáman nevetett, láttam szemében a vágyat. Nem féltem tőle. Tudtam, sosem bántana.

A házmesterné szívélyessége napról-napra csökkent, már alig adtak enni. Sőt, lányuk élvezettel majszolta a süteményt előttünk. Mi nem kértünk semmit. Volt, hogy egész nap nem adtak egy falatot sem.

Az oroszok elvittek kihallgatásra. Az érdekelte őket, hogy férjemet mint írórt milyen politikai párt érdekelte. János mondta, hogy egyik sem. Az orosz közölte, hogy az irodalom politika. Ha nem szolgálta a kommunisták érdekeit, akkor az politika, tehát fasiszták vagyunk. Férjem elmondta, hogy járt Németországban, de semmi köze az ottani politikához. Ő színpadi szerző. Az orosz erre kijelentette, hogy biztos Hitlerrel találkozott, és akkor nemcsak fasiszta, hanem náci is. János szerényen megjegyezte, hogy ezen az alapon Molotovot is nácinak lehetne tekinteni, miután ő is járt a hitleri Németországban. Erre az orosz kapitány közölte velem, hogy veszedelmes agitátor. Kérdezte, hány német katonát ölt meg a megszállás alatt. Férjem mondta, egyet sem. Erre az állította, hogy közönyössége miatt bűnös, sőt, cinikus. És minden bizonyal az írásaival felbiztatta a magyar népet, hogy szabotálja a háborút. János mondta, hogy békés ember. Itt a kihallgatás váratlanul véget ért, mert a közkatoná gramofont hozott a kapitánynak, amit ő azonnal ki akart próbálni. Visszakísértek minket a házmesterékhez. Üres gyomorral feküdtünk le. Másnap Andrejevics Andrejev jött elbúcsúzni, és meghívott minket vacsorára.

Andrejev jó házígazdának bizonyult, két vödör bor állt az asztalon, nagy tálban vagdalt hús, sonka, sütemény. Külön edényben feketekávé. Orosz szokás szerint tálból evett mindenki, a főhadnagy és az őrmester többnyire kézzel. Elégtétellel töltött el minket, hogy a vacsoránál a házmesternének kellett kiszolgálnia. Alázatosan hajlongott az oroszok előtt. Vacsora után elmeséltem nekik eddigi bujdosásunk történetét. Andrejevnek rendkívül tetszett, hogy az oroszok kifosztottak minket, röhögött és a combjait verdeste.

– Ruszki soldat, zabra! Az orosz katona lop.

Az őrmesternek láthatóan nem tetszett a főhadnagy röhögése. Vacsora után félrevont minket, és bocsánatot kért a többi orosz nevében. Tökéletes franciasággal beszélt. Elmesélte, hogy Párizsban tanult, gépészmérnöki oklevelet szerzett. A főhadnagy odalépett hozzánk.

– Galambocskáim, vigyetek ruhát!

Kinyitotta a szekrényt, amiben megláttam az idős villatulajdonos asszony ruháit. Azonnal igent mondtam, kinyaláboltam a ruhákat és hatalmas batyuval távoztunk. Egyenesen a pincébe mentünk. Az asszony minden egyes ruhadarabot úgy ölelt magához, mint ha elveszett gyermeke lenne.

Óh, a ruháim! Micsoda toalettem volt! Micsoda sztárok voltunk Szeleczy Zitával, Mezei Máriával. Őket szerettem a legjobban. Soha nem rivalizáltunk. Nem volt rá szükségünk. Mezei imádta a kalapjaimat. Különösen Mezeivel kerültem közelebbi kapcsolatba. Máriának mondtam egyszer.

– Múlt nincs, csak jelen van. Soha ne nézz vissza! Ami nincs, az nincs.

Drága Mária, nevetett, és mondta, született bölcs vagyok. Bölcs vagyok? Tigris vagyok, egy igazi vadmacska, aki mindig talpra esik. Szakadt göncökben tengődtünk, bizonytalan volt a vacsoránk, és mégis éltetett minket a remény.

A házmesterné szinte semmit nem adott enni, közölte, fölöslegesek vagyunk, menjünk el. Pár nap múlva férjemet ismét kihallgatásra vitték. Akkor kérte a kapitányt, hogy néha küldjenek nekünk enni, mert éhen halunk. Csodálkozva vette tudomásul, hogy a házmesterék nem adnak enni, pedig magyarok vagyunk. Harmadnaponként küldtek egy-egy tál

levest. Iván, a közkatoná, a legképtelenebb edényekben hordta hozzánk az ételt, hol vázában, hol hamutartóban. Egyszer éjfél után állított be. Ránk ordított, hogy azonnal menjünk fel. Nagy levesestálban bort hozott. Felszólított, hogy igyunk. Mikor elfogyott a bor, megtiltotta, hogy lefeküdjünk. Ülve kellett várni rá. Hamarosan visszatért tepsiben lötyögő borral. Ezt is meg kellett innunk. Csak ezután engedte, hogy lefeküdjünk.

A házi úrtól kölcsönkértem egy orosz–magyar társalgási könyvecskét, ebből tanítottam Ivánt. Ezt a könyvet gyengeelméjű szerkeszthette, mert csupa ostoba mondat volt benne. Ilyeneket kérdeztem Rettenetes Ivántól, miközben géppisztolyát ránk szegezte.

– Nem untatja önt a mi társaságunk?

Iván vakargatta a fejét, mondta:

– Nye.

Erre én:

– Nem találja, hogy a mi éghajlati viszonyaink roppant kedvezőek?

Iván leeresztette a géppisztolyt és aggódva figyelt.

Én folytattam.

– Remélem, nincs ellenére, ha a legközelebbi táncot önnel szeretném ropni?

Ezek után a kezéből kihullott a géppisztoly és olyan harsányan kezdett röhögni, hogy majdnem leesett a székről. Ettől kezdve, ha minket látott, azonnal röhögött, és a géppisztolyt nem vette le a válláról.

Egyik este, amikor a sötét szobában ültünk, mialatt a házmester-család a konyhában vacsorázott, benyitott hozzánk Nyikoláj, az őrmester. Mikor meglátta, hogy mi étlen-szomjan ülünk, szörnyen felháborodott. Ezután mindennapos vendégei lettünk Nyikolájnak. Lassan bizalmas barátság alakult ki köztünk. Elmeséltem neki a pincében lakó szerencsétlen házaspár történetét. Megszánta őket, így Nyikoláj asztalánál már öten ültünk és ettünk. Vacsora után az öreg tanácsos leült a zongorához. Nyikoláj imádta a zenét. Megakarta tanulni a magyar táncot. Miközben kint az éjszakában szünet nélkül lövések dördültek, géppisztolyok kerepeltek, én Nyikolájjal csárdást táncoltam.

Jánost időnként elvitték kihallgatásra. A kapitány közölte, hogy nincs velünk gond, ártatlanok vagyunk, de az elengedésünk előtt segítsünk abban, hogy a magyarok megkedveljék az oroszokat. Férjem mondta, hogy a politikát utálja, nem szeretne semmilyen agitációban részt venni. Ezek után a kapitány üvöltözött, az asztalt verte, ordította, hogy mi burzsujok vagyunk, és nem érdemes velünk foglalkozni.

Egyik este Nyikolájnál vacsoráztunk, amikor is váratlanul betoppant egy orosz főhadnagy. Leült közénk, kitűnően beszélt franciául és németül. Ez volt az első orosz, aki valóban művelt volt, ismerte hazája művészetét, irodalmát. Megígérte, ha ártatlanok vagyunk, segít.

– Az oroszok barbárok, de él bennük valami homályos vágyakozás a jóság, a szépség után. Nézzenek körül, hogyan élnek itt, mint a foglyok! Minden csupa ellentmondás. A németek bizonyára rendszeresebben járnának el. Percnyi pontossággal megkapnák naponta, kétszer vagy háromszor az üres levesüket, de komoly börtönben őriznék magukat – mondta.

Másnap reggel átjött hozzánk a tolmács és közölte, hogy szabadok vagyunk. A házmesteréktől való búcsúzás rövid volt. A kislánynak ajándékoztam az egyetlen megmaradt sálam, Jani pedig az őrmestertől kapott maradék dohányt a házmesternek adta.

Nyikoláj egészen elérzékenyült, jobbról és balról megcsókolt bennünket, aztán régi orosz szokás szerint megcsókolta mindkét vállunkat.

Elindultunk. Az egyik utcasarkon két asszony térdelt a hóban egy döglött ló mellett. Nyúzták a lovat, hogy húst vágjanak ki belőle. A másik utcasarkon idősebb ember hullája feküdt keresztben a járdán. Arcán lövések nyomait láttuk. Mellén cédula: „Így jár a nép ellensége. Nem szabad temetni.” Nem tudom, miért volt a nép ellensége. Megmerevedett kezében egy darab fekete kenyeret szorongatott.

Ismerős villa mellett haladtunk el. Barátaink laktak itt, egy színésznő a férjével. Hosszan kopogtunk, mire ajtót nyitottak. A színésznő alig akart minket megismerni, nem volt benne részvét, még hellyel sem kínált. A közönyön kívül félelem is bujkált a szemében. Megtudtuk, hogy férjét munkára vitték el az oroszok, őt pedig tizenöt orosz katona becstelenítette meg. Mirőlünk annyit hallott, hogy Hidegkúton rejtőztünk el. A színész, akivel találkozott, azt is elkotyogta, hogy ő jelentett fel minket a GPU-nál. Végre meg-

tudtuk elfogatásunk okát. A színészt futólag ismertük, soha semmi bajunk nem volt vele, nem tudtuk meg, miért jelentett fel. Különös fintora a sorsnak, mikor elhagytuk a villát, összefutottunk vele. Barátságosan sietett elénk, közölte, sajnálja, ami velünk történt. Ráripakodtam.

– Miért jelentett fel bennünket?

Vörös lett, zavartan dadogott.

– Irigység és gyűlölet kínozza, amikor a származása miatt nem játszhatott? Ezt megértem, de ezért miért minket okol? – kérdeztem.

Erre nem tudott mit mondani, tátogott egy darabig, aztán sarkon fordult és elment.

Mikor ismét megérkeztünk Hidegkútra, a keresztény papírokkal bujkáló zsidó család kitörő örömmel borult a nyakunkba. Legmelegebben egy pörge bajuszú fiatalember ölegetett minket, eddig még nem láttuk. Könnyes szemmel csókolgatta a kezem. Budapesti újságíró volt, aki német koncentrációs táborból szökött meg. Még egy új lakója lett a háznak, Wolf úr, aki régen banki tisztviselőként dolgozott. Wolf úr útlevele a borotvakészlete volt. Amint meglátott egy orosz katonát, beszappanozta és megborotválta. Így mindig elengedték. Csíkos pizsamanadrágot viselt és rózsaszínű csipkés női blúzt. Ezt a ruházatot bal lábán fehér, jobb lábán kék teniszcipő egészítette ki. Alázatosan viselkedett. Származása miatt a német megszállás első napján befalaztatta magát a háza pincéjébe. Csak egy lyukat hagytak a falon, amelyen keresztül a házmester beadogatta az élelmiszert és a legfrissebb újságokat. Kilenc hónapig élt így. Amikor a harc dühe csillapodott, kifalaztatta magát. Az első orosz katona, akit megölelt, elvette mindenét. A második felszabadító már kénytelen volt a ruhájával és a cipőjével beérni. Wolf úr alsóneműben maradt az otthonában. Nem mert kimozdulni. Az oroszok kivitték, hullákat temetett három napig. Az utcán szerezte különös öltözékét. Aztán nekivágott az országútnak.

– Drága művésznő, mindent ott hibáztam el, hogy egy-két hónapot tévedtem, még befalazva kellett volna maradnom – mondta.

A férfiak összefogdosása még tartott. Aki csak egy percre kidugta az orrát az utcára, már elcsípték. Férjemet az orosz parancsnokság autószerelő műhelyébe rejtette a házigazdánk. Egy napon – míg a férjem dolgozott – elvittek az oroszok. Buda felé tereltek, tolmács is volt velünk. Amikor Jani ezt megtudta, csapot-papot otthagytott és loholt utánam, veszélyre nem gondolva. Mentünk az úton, egyszer csak hallottam Jani kiáltását. A hóban csett-botlott, kimerülten lihegett. Mind a ketten foglyok lettünk ismét. Pár óras gyaloglás után bekísértek egy budai villába. Álldogáltunk a fal mellett és várakoztunk. Az oroszok folyton ettek-ittak. Már egészen beesteledett, mikor a tolmács közölte, reggel visznek tovább. Az őr abba a lakásba kísért minket, ahol a tolmács is lakott. Riadt, sovány öregasszony fogadott. Mikor meghallotta, hogy reggel óta nem ettünk, nekilátott vacsorát főzni, maradt még egy kis babja. A bab nehezen főtt meg, órákon át ínycsiklandozó illatokkal töltötte meg a szobát a készülő bableves. Az orosz katona az ágyon ült, géppisztolyát tisztogatta. Mikor elkészült a leves, az asztalhoz ültünk, az orosz odajött, elvette az orrunk elől a lábost, majd az ablakhoz ment, kinyitotta és kihajította. Ezek után megtiltotta, hogy beszéljünk. Reggel orosz járőrök kutatták át a házakat, német katonákat kerestek. Ültem, kezemet hátul összekulcsoltam, remegtem. János fülembé súgta, úgy ülsz itt, mint a *Tűzmadár* premierjén. Akkor is remegett a kezem, de nem akartam, hogy a közönség lássa, így hátul összekulcsoltam. A kritikusok írták: Muráti Lili új színészi eszközökkel játszik.

Az emlékek feloldották bennem a félelmet. Minden bemutató előtt izgultam.

Sokszor vidékre szervezted az első előadásokat, hogy oldjad a feszültségemet, és majd a pesti közönség előtt, mikor már a kritikusok is megjelennek, ne remegjek. De látod, a kézremegésemet is új stílusnak vélték, és nem végtelen nyugtalanságomnak. Sosem volt bennem manír, mindig önmagamot adtam. A *Csúnya lány*ban is esetlen voltam, mert önmagamot adtam. Mert élt bennem az esetlen lány, a gyerekkoromból. Elhittem, hogy csúnya vagyok. Ha szépasszonyt alakítottam, akkor pedig elhittem, hogy én vagyok a legszebb. Egyébként, valóban később lettem igazán szép.

Cipeltek bennünket egyik villából a másikba, de mindegyik túlzásfolt volt. Az orosz őrmester végül egy börtönre akadt, ott befogadtak. Keskeny padon ültünk. Odament a férjemhez egy férfi.

– Jó estét, művész úr! Sokat tapsoltam az ön darabjainak és filmjeinek. – Nekem hódolattal kezelt csókolta.

Kiderült, az egyik legnagyobb rádiógyár vezérigazgatója volt. A börtön megtelt államtitkárokkal, grófokkal, egyetemi tanárokkal és feleségeikkel. Külön raktak minket, Jánost a férfiak közé, engem a nőkhöz. Mit csináltam? Én mit csináltam! Egész éjszaka szórakoztattam az öreket és a rabtársnőimet, magyar dalokat énekeltem. Az őt annyira jól érezte magát, hogy eleget tett a kérésemnek: szerzett a férjemnek egy darab barnakenyeret szalonnával, és kölnivízben áztatott vattadarabot.

A kihallgatáson arról faggattak, hogy csináltunk-e szovjetellenes tevékenységet, de szóhoz sem jutottunk, mert a magyar egyetemet végzett tolmács helyettünk felelt. Ismét szabadok lettünk, kiléptünk a börtön kapuján.

Mikor elértünk Hidegkútra, házigazdánk mesélte, előző nap kerestek bennünket a GPU-tól, így jobb, ha nem maradunk. Mondta, hogy éjszakára befogad minket, de reggel tovább kell mennünk.

Másnap elindultunk, de már az első száz méter után orosz járőrökkel találkoztunk, szerencsére nem vettek észre, így befutottunk egy villa kertjébe. Parkodtunk a ház mögé bújni, de éppen kilépett egy férfi a házmesterlakásból. A csavargókülsejű idegen durván ránk kiabált.

– Hé, mit akarnak itt?

Amint a közelünkbe ért, döbbenet bámult, karjait kitarta és könnyes szemmel átölelt minket. Londonban együtt diákoskodtak a férjemmel, sokat járt a színházunkba. A házban a felesége és két lánya is sírva borult a nyakunkba. Lebeszéltek, hogy tovább folytatjuk utunkat, állítólag a németek újabb kitörésre készültek. Szerencsénk volt, mert világlukban az oroszok postát és rádióállomást rendeztek be. Az állomás parancsnoka megvédte őket, megúszták a nagy razziákat. Terített asztalnál ettük az ebédet, még szalvéta is akadt. Külön hálószobát kaptunk.

Egyheti otlétünk után hírül vettük Buda elestét. Egy-két nap múlva barátunk elment terepszemlézni a házunkhoz. Két nap múlva jött vissza. Egy napig hullákat temetett Budán, dacára remek igazolványának. Közölte, házunkat nyolc bombatalálat érte, romokban hever. A házmesternél maradt pár holmink, amiket nekünk őriz. Barátunk titokzatos arccal a zsebébe nyúlt, és elővette férjem arany töltőtollát, mondta nincs minden kárba veszte, érdemes elindulnunk, a romok között még biztosan találunk értékeket. Aznap este lejött hozzánk egy orosz tiszt. Megtetszett neki a toll. Mondta, odaadja érte a géppisztolyát. János kérte, hogy az aranytoll fejében inkább vigyen el minket Budára a házunkhoz. Belement. Másnap reggel indultunk. Akkor láttam először a város képét ostrom után, mindenfelé romok, halottak. Sovány, rongyos emberek félős sietséggel surrantak el a romok között, kezükben vödörrel. A szomszág hajthatta ki őket az utcára.

A házmester könnyes szemmel fogadott. Elmondta, hogy keresett minket az orosz és a magyar politikai rendőrség is.

Az orosz elment pálinkát keresni, mondta, egy óra múlva visszajön. Bementünk a házba. A szalokban minden romokban hevert. Az éjjeliszekrény fiókjában arany karkötő-órát találtam. A beomlott mennyezet romjain át utat törtünk a falba épített ruhásszekrényig. Találtunk cipőket, selyem-szövet anyagokat, ruhákat, retikulókat. Az összetört toalett-asztal roncsai alatt püdereket, parfümöt, rúzsokat, aranyceruzát, briliánsokkal kirakott arany pudriét. Több órán át kutattunk a mínusz húsz fokos hidegben. A házmester hívott hozzájuk, főzött nekünk forró teát. A belső szobában teáztunk, mikor idegen férfihangot hallottunk.

– A politikai rendőrségtől jövök. A háztulajdonost keressük.

A házmesterné elbújtatott minket a kamra ajtaja mögé, úgy, hogy félig nyitva hagyta az ajtót. A félig nyitott ajtó és a házmesterné nyugalma mentett meg. Nem néztek be a kamrába.

Lehordtuk a romok között összeszedett holmikát, két nagy batyuban. Végzőra megjelent az orosz tiszt is, hol sírt, hol énekelte. Az egyik utcasarkon eldobta a pisztolyát, kijelentette, nem harcol tovább. El akart bujdosni az erdőbe, szántani akart. Nagy nehezen mégiscsak elindult velünk.

Barátunknál hagytuk a batyunk javát. Tudtuk, hogy tovább kell mennünk, a politikai rendőrség a nyomunkban. Egyetlen hely, ahova mehettünk, a máriaremetei kolostor. A prior meglehetősen hidegen és zárkózottan fogadott. Félt, hogy az orosz parancsnokság védelmét elveszítik, ha rájönnek, menekülteket rejteget. Végül behívatott egy fiatal novíciust, hogy helyezzen el bennünket. Mindössze három napot töltöttünk a kolostorban. Itt került a kezünkbe az első magyar újság, amit az oroszok által megszállt Pesten nyomattak. Hosszú tudósítás volt benne, hogy a nép hogyan ítélkezik árulói felett, hogy nyilvános akasztások vannak és a kivégzettek holttesteit heteken keresztül lógnak az utcai lámpaoszlopokon. Milyen nép ítélkezik és kik felett? Rég nem hallott, de ismert neveket olvastunk az újságban. Ezek az emigrációból hazatért szovjet állampolgárok ítélkeztek a magyar nép nevében, a börtönökből szabadult söpredék segítségével. Listákat olvastunk. A még kézre nem kerültek, de már eleve halálra ítélték listáit. Az újságból tudtuk meg, hogy a szakszervezeti művészeti tanács férjem összes művét feketelistára tette, velem együtt. A vád az volt ellenünk, hogy németeknek is játszottunk. A német megszállás alatt minden budapesti színház játszott, és jártak oda németek is. De ha ez mégis bűn, akkor miért mentesültek ez alól a vád alól azok a kommunista színészek, akik szintén egész idő alatt játszottak és végül titkos párttagsági igazolványukat elővéve, bevonultak a színházakba, mint igazgatók?

Negyedik nap, éppen a levesünket kanalaztuk, amikor beállított egy vörös hajú, potrohos ember a magyar politikai rendőrségtől.

– Maguk velem jönnek! – kiabálta gyűlölettel a hangjában.

A nyitott ajtóban megjelent a prior sápadt arca, háta mögött pár szerzetes, riadtan, némán, tehetetlenül bámultak. Potrohos ismerősünk hengegett. Előadta, hogy ő a kommunista titkosszolgálat embere volt az egész háború alatt, és hogyan szökött meg különböző börtönökből, és hogyan ölt meg közben sok-sok SS-katonát. Csak rá kellett nézni, elhízott testére, zizenyős szemére, nyilvánvaló volt, hazudik. Felálltunk, utasítására szó nélkül követtük. Az ilyen alakok voltak a legveszélyesebbek és a legvéresebb szájú uszítók, akik kényelmes rejtkehelyekből másztak elő hazug mesékkal az orosz megszállás után. A rendőrlégénység majdnem csak bűnözőkből állt.

A politikai osztály vezetője Lukácsné nevezetű csúnya és öregedő szadista asszony volt. Szájából mást nem hallottam, mint fasiszta, nyilas, náci, népellenesség, háborús bűnös. A kihallgatást olyan alpári hangon kezdte, hogy nem voltunk hajlandóak válaszolni neki. Így a kihallgatásunkat egy mérsékelt hangú rendőrkapitány folytatta. Kérdeztem, mivel vádolnak minket.

– Miért nem zárta be a színházat, amikor a németek bevonultak? – szegezte a kérdést a férjemnek.

– Mert egyetlen színház sem zárt be – felelt János.

– Miért nem szabotálta a fasiszták által hozott törvényeket és rendelkezéseket?

– Miért nem szabotálták ezeket az úgynevezett baloldali elemek?

– Mert agyonlőtték volna őket.

– És miért pont tőlem kívánná, hogy agyonlövessék magamat? – kérdezte János.

Végül csak egyetlen konkrét vád maradt ellenünk, hogy én a rádióban a *Szózatot* szavaltam el, amely a magyar nemzeti *Himnusszal* egyenértékű költemény. Ezzel nyilván a háború folytatására buzdítottam az ellenséget.

Másnap közölték, hogy átszállítanak az orosz állami rendőrség irodájába, mert súlyos vádak merültek fel ellenünk olyan bűncselekmények miatt, amelyeket a szovjet hadsereg ellen követtünk el. Mikor beléptünk az oroszok által lakott villába, fiatal lány futott elénk, és örömmel üdvözölt bennünket. Mondta, nagy rajongóm, minden szerepemben látott, sőt, a fényképeimet is gyűjti. Meghatódtam. Orosz származású lány volt, aki gyermekkorában került Magyarországra. A GPU tolmácsa volt. Mikor megtudta, hogy mint politikai bűnözők és foglyok vagyunk itt, felkacagott.

– Maguk?! Hiszen Magyarországon mindenki tudja, kik voltak és mit csináltak. Az őrnagynak elmesélte kálváriánkat, azt is, hogy éhesek, piszkosak és ártatlanok vagyunk. Az orosz tiszt átadta nekünk a fürdőszobáját, ami a régi idők minden luxusával volt berendezve. A fürdő után az ebédlőbe vezettek, ahol terített asztal várt ránk. Olyan ebédet et-

tünk, ami még a Ritznek is a becsületére vált volna. Ebéd után beszélgettünk az orosz tisztekkel. Azt kérdezték, hogy a magyar rendőrség mit akart tőlünk. Mondtuk, fekete-listára tették minket a kommunista színészeink. Az őrnagy erre kijelentette, hogy Magyarországot az orosz hadsereg foglalta el, és nem a kommunista színészek, és az fog történni, amit ők akarnak. Beszéltek az orosz színházakról és felajánlották, hogy menjünk Moszkvába. Az orosz állam vendégei lennénk, tanulmányozhatnánk az ottani művészeti életet. Azt válaszoltuk, hogy egyelőre semmire sem vágyunk jobban, minthogy aludhasunk. Azonnal felhívták a villa tulajdonosát, aki az ismert recept szerint a házmesterlakásban lakott. Közölték vele, ideiglenesen szerezzen nekünk két kényelmes ágyat és biztosítson külön szobát. Az őrnagy ezek után behívatta az egyik katonát. Utasította, hogy azonnal hozza ide a magyar rendőrség kapitányát. Mi vegyes érzésekkel vettük tudomásul, kértük az őrnagyot, hogy hagyja békén a rendőrkapitányt, mi nem vagyunk képesek arra, hogy idegenekkel szövetkezve ártsunk honfitársainknak, bármilyen utolsók is tudnak lenni. Másnap reggel az őrnagy tisztiszolgája a szobánkban szolgálta fel a reggelit: csokoládét, dzsemet, vajot, mézet, pirított zsemlét, szardíniát, sonkát, bort és pálinkát. Még egy amerikai cigaretta is volt a tálcán. Annál meglepőbb volt, amikor a magyar rendőrkapitány megjelent, és közölte, hogy visszamegyünk a börtönbe. Elkísértek minket a pincéből átalakított fogház irodájába. Egy-egy hat négyzetméternyi pincefülkébe ötven-hatvan embert bezúfoltak. Ötszáz ember számára egy klozett volt, az is eldugult. Nyolcvanéves agyonvert férfit taszigáltak be éppen. Mikor lelökték a padra, alig tudott ülni maradni. Nem bírtam tovább, zokogni kezdtem. A fogház vezetője éppen az adatainkat kezdte felvenni, amikor kinyílt az ajtó és belépett egy orosz kapitány, tolmáccsal. Követelte, hogy adják át a foglyok jegyzékét és indokolják meg, ki miért van elfogva. Az orosz kérdezte a fogház vezetőjétől, miért vagyunk ott. A tolmács közölte, hogy híres színésznő vagyok, a férjem színházigazgató, és nem tudja pontosan mi a vád ellenünk. Az orosz öklével verte az asztalt.

– Hogy mernek ilyen embereket elfogni? És miért fogdosnak össze gyerekeket, aggastyánokat? Rablásra, lopásra, személyi bosszúkra használják fel a Vörös Hadseregtől kapott hatalmat!

A fogház vezetője dadogva védekezett, és csak az volt a baja, hogy a foglyok előtt kiabált vele a kapitány. Nem látszott rajta a megbánás. Az orosz kapitány hozzánk fordult.

– Ne féljenek, nem lesz semmi baj! – majd távozott.

De rövidesen megjelent a potrohos, aki a kolostorban elfogott bennünket, két civil ruhás orrossal. Megragadtak minket és cipeltek kifelé. Egy villa kertjébe hurcoltak minket, a ház falához állítottak. A két orosz elővette a revolverét.

– Te... ezek agyon akarnak löni bennünket – súgta János.

Álltunk a falnál, szakadt ruhában, kócos hajjal. Egész életem elvonult előttem. Hirtelesen mozdulattal mellen ragadtam az egyik revolveres orosz.

– Gyilkosok! Gazemberek! Meg akarnak ölni! Nincs joguk hozzá. Nem vétettünk senkinek – üvöltöttem, a hangom harsogva szállt túl a romba dőlt házakon. A potrohos megragadott, de mellbe vágta, majdnem elesett a hóban.

– Ártatlanok vagyunk! – üvöltöttem tovább.

A szomszédos villák ablakaiban és a szomszédos kertekben emberek jelentek meg. Egyre többen futottak hozzánk. A potrohos megijedt a nyilvánosságtól. Egyértelművé vált, hogy ő volt a felbujtó. Könyörgött nekem, ne kiabáljak, ne csináljak botrányt, és nem lesz bántódásunk. Üvöltöttem, sikítottam. A potrohos villámgyorsan elmenekült, otthagyt minket a két orrossal. A két orosz megrémült. Mindenki odajött hozzánk érdeklődni. Sokan felismertek, könnyes szemmel esedeztek a két oroszunknak. Ők kitereltek minket az útra. Az egyik orosz megállított egy teherautót. Feldobtak bennünket a kocsira, és elindultunk kifelé a városból. A teherautón orosz jazz-band tagjai utaztak. Férjem némán ült, fogta a kezem, én hangosan zokogtam. Az egyik orosz szaxofont ragadott, valami vidám melódiát játszott a fülembe. A többi orosz röhögött, csapkodták a combjukat. Reszkettem. Így utaztunk a halál felé, harsány röhögések és vidám zenekíséret közepette.

Egy másik börtönbe vittek az oroszok. Enni nem kaptunk. A cellánkba egy vödör vizet hoztak, abból ihattunk. A férfiak celláit lehetett fűteni, a miénket nem. Minden-

nap kihallgattak, mindig ugyanazt kérdezték napról napra. Verték, kínozták a foglyokat. Minket nem. A férfi és a női cella közel volt egymáshoz. Esténként énekeltem, ismert dalok dallamára, magam költötte szövegeket. Az oroszok szerették, ha énekelek. Az őrnagy kedvelt minket, a kihallgatások alkalmával néha enni kaptunk tőle. Panaszkodtam, hogy a többiek éhen halnak. Nem tudott fegyelmet tartani, az örök elloptak mindent. Az őrnagy kifakadt.

– Látja, maga a fogoly, én vagyok a rabtartó, és mégis arra kérem, hogy bocsásson meg nekem, és ne ítéljen! Magát a honfitársai adták át nekünk, hogy végezzük ki a férjével együtt, mert német kémek, akiket csak azért hagytak életben, hogy kikémleljék az orosz felvonulást. Én csak egy tanácsot adok, a legokosabb, ha elbujdosnak, kivándorolnak. Ez már nem a maguk világa. Itt nem lesz más világ. Most pedig tűnjenek el, de azonnal!

A kilenc nap alatt, amit a börtönben töltöttünk, elolvadt a hó. Langyos tavaszi napon indultunk el az ismeretlenbe. Azt sem tudtuk, hol vagyunk. Úgy gondoltuk, az egyetlen megoldás, ha a vidéki birtokunkra megyünk. Utólag kiderült, hogy ez volt életünk legrosszabb döntése. Először visszamentünk Hidegkútra az értékeinkért. Mikor megérkeztünk, a barátom mesélte, hogy a szomszéd szegedi barátai, akik itt húzódtak meg, gyerekestül indulnak, menjünk velük, az lesz a legjobb. Budafokon van egy ideiglenes híd. Barátunk az oroszok tolmácsától szerzett nekünk ideiglenes papírokat. Hosszan tanakodtunk, hogy hova rejtjük a pénzt, az aranyórát, az arany cigarettatárcát. Végül a csecsemő pólyájába dugtuk. Én vittem a pici babát. Két batyu a férjem vállára került, és a család hároméves kislányát is ő vezette.

Szerencsésen kiértünk, elértük Budafokot, de pechünkre nyolc napra lezárták a hidat. Mindenki kénytelen volt visszafordulni. Mikor elértük a várost, megállított minket egy orosz katona. A csecsemőt elvette tőlem az anyja. Az orosz kiégett üzlethelyiségbe vezetett minket, ami előtt tolmács állt, aki azonnal felismert bennünket, és kérte az orosz, hogy engedjenek el, mi ismert művészek vagyunk. És akkor a Nemzeti Színház színészei vonultak el előttünk, valami előadásra vitték őket az oroszokhoz. Ők is kapacitáltak elfogóinkat, hogy engedjenek szabadon. Ekkor az üzlethelyiségből kiugrott egy férfi az elfogottak közül, színházi fényképész volt, sokszor fényképezett és mindig csúszó-mászó alázattal beszélt velem.

– Fogják el ezeket az embereket! Ismert fasiszták – ordította teli torokból.

Az orosz nem értette, mit mondott, így közölte, mehetünk tovább. Elengedtek, de alig tettük pár lépést, futva jött utánunk. Visszacipelt minket. Úgy látszik, a fényképész mégis megértette magát.

Az oroszok kihallgattak, rájöttek, semmi rosszat nem tettünk, pár óra múlva elengedtek. A fényképésznek viszont ott kellett maradni. Hamis vád miatt kihallgatás és fogság várt rá.

Miután nem volt hol aludnunk, egy filmszínész barátunk gellérthegyi címére mentünk. Hiába kopogtunk, nem jött ki senki. Már indultunk volna tovább, mikor rongyos ruhájú, vörös sálás férfi jelent meg a kertben. Nem a színész lakott ott, hanem az egyik börgyár igazgatója, aki annak köszönhette a szabadságát, hogy a gyára az oroszoknak is dolgozott. Megint segítőkre találtunk, de abban a pillanatban eszembe jutott, hogy a pólyában maradtak az értékeink. Azonnal indultam vissza a Szalag utcába, a szegediek ott húzták meg magukat. Veszélyes utamat sikerrel tettem meg, éjfél előtt ismét besurrantam a gellérthegyi villába. Egyéb alkalmatosság nem lévén, az ebédlő nagy asztalán csináltak nekünk ágyat.

Házigazdánk megtudta, a gyárát vezető orosz parancsnok teherautót küld vidékre, hogy élelmet szerezzen a munkásoknak. Mondta, ha valamivel meg tudjuk vesztegetni, akkor biztos elvisz minket is. Feláldoztuk az aranyóráinkat. A teherautót vezető hadnagy pálinkát kért tőlünk. A gyárigazgató sógorának volt egy üveg francia konyakja, amit a szabaddulás napjára tartogatott, mégis nekünk adta.

A kocsin a ponyva alatt lapultunk, ránk dobtak bicikliket, ládákat. Soltvadkertig mentünk velük. Okosabbnak tartottuk, ha onnan már gyalogolunk.

Mikor megérkeztünk, rongyos ruhájú öregasszony fogadott. Alig ismertem fel benne a hajdani elegáns dámát, a földbirtokos feleségét. Férjét elvitték az oroszok. Kétszer is kellett mondani a nevünket, mire megértette, kik vagyunk. Nyakamba borult és zokogott.

Házunkat kifosztották, az üres házba vincellérünk költözött be a rokonságával. A kiskunhalasi politikai rendőrség minden héten kiszállt a birtokunkra. Az oroszok a legváratlanabb pillanatokban tűntek fel. Nem merészkedtünk a házunkba.

Végül azt a tanácsot kaptuk, hogy menjünk a szomszéd falun lévő távoli tanyára, amely az erdő szélén áll. Egy fiatalember élt ott. A tanya kis dombon épült, így több kilométer távolságból meg lehetett látni, ha valaki közeledett. A házat már rég kifosztották. A férfi az élelmiszert és a konyhai edényeket a dombon rejtette el, csak napközben ment be főzni a kifosztott házba. Nekem nagyon tetszett ez a terv. Már tavaszodott. Itt hosszabb ideig megmaradhattunk. Az ifjú Péter nevű erdei remete befogadott minket.

Hajnal felé érkezünk meg Péter tanyájára. Sovány, fekete pulikutya szaladt elénk, a farkát csóválta, de nem ugatott. Az oroszok minden kutyára rálöttek. Bogárnak, a remete kutyájának már rossz tapasztalata volt, az egyik orosz átlötte a két hátsó lábát. De szerencsére megmaradt. Péter rátalált az erdőben, hazavitte és ápolta. Bogár azóta nem ugatott, ha orosz látott. Péter úgy rendelkezett, hogy menjek az istálló padlására aludni, az a legbiztonságosabb hely. Janival és a kutyával lent aludtak a házban. Feküdtem a padlásra, élveztem a tavaszi meleg levegőt. Az éjszakai sötétség jólesett a szememnek. Előjöttek az emlékeim.

Emlékszel, a dombtetőn mennyit beszélgettünk a régi sikereinkről. Hetek múlva meséltem el neked, hogy az első éjszakán, a padlásra, hálát adtam az Istennek, hogy te vagy a férjem. 1941 tavaszán házasodtunk. Mint színésznő, mindenkiel kacérkodtam: Kabos Gyulával, Ráday Imrével, Páger Antallal. Básti Lajossal is, aki vágyakozva nézett rám, sármos mosolya, jellegzetes, mély hangja hódított. Én voltam Lulu, Lajost a Vígből kérték ki partneremnek. Te tudtad, hogy csak a színésznő kacérkodik, a feleség hű hozzád. Akkor ott a padlásra úgy pihentem meg a másoktól kapott kemény matracon, mint régen a hosszú előadás és a hajnalig tartó társasági élet után a saját ágyamban. Sztár voltam! A nők utánzóztak, olyan kalapot viseltek, mint én. Garbóhoz hasonlítottak. Valóban, kicsit hasonlítottam Gréta Garbóra. A világ csodálta, engem is csodáltak. Lobogó tűz voltam a színpadon, otthon pedig középosztálybeli úriasszony. Nem híresültem el olcsó kalandok által.

Másnap délután a pirtói fölbirtokos felesége, Klári, érkezett rossz hírekkel. Távozásunk után két nappal a kiskunhalasi politikai rendőrség kiszállt a házunkhoz, Pirtóra. Minket kerestek. Azért jött, hogy figyelmeztessen. Megköszöntük, hogy eljött. Péter tanácsolta, menjünk a volt képviselő barátja tanyájára, ami innen csak húsz kilométer. Kérte, egy héttig ott húzódjunk meg, ha elmúlik a vészhelyzet, visszajöhetünk. A képviselő egyszerű juhászként él a tanyáján, a többi juhással.

– Nem árulja el a többi juhász? – kérdeztem Pétert.

– Nem, mert a többi juhász is tartalékos tiszt, vagy hasonszórú ember.

Vittünk magunkkal csomó ruhaanyagot, hogy élelmiszere cseréljük. Elindultunk hárman, a menetet Bogár zárta. Izmaink kezdtek hozzászokni a gyalogláshoz, fáradság nélkül, hamar megérkeztünk. A ház ajtaja tárva-nyitva volt, beléptünk az üres, kiégett romépületbe, rongyos ruhájú parasztlány feküdt holtan a földön, szösze haja megalvadt vérben ázott. Meztelen alsótesttel hevert. Megborzongva vetettünk keresztet.

Tanácsalansul indultunk tovább. Pár kilométerrel távolabb egy parasztemberre akadtunk, aki a szőlőjét kapálta. Köszönt nekünk, nem kérdezett semmit, és nem habozott egy percig sem, a segítségét ajánlotta. Felesége a szállásért és az ellátásért nem kért semmit. Szegények, de amijük van, azt jó szívvel adják, mondta. Előszedtem a batyunkból két kislányuknak egy-egy ruhára valót. Nagyon megörültek. Másnap a férfi elment örködni, mi a házban maradtunk. Délben harmonikaszót hallottunk, majd pár perc múlva dörömböltek az ajtón. Bemenekültem a szobába. Jani ajtót nyitott. Három részeg orosz rontott be, egyikük kezében harmonika volt. Nekiestek az asszonynak. Szegény teremtés rúgott, harapott, a két kislány sikoltozott. János próbálta megvédeni az asszonyt, erre mind a hárman nekiestek, megragadták és a sarokba vágták. Ezalatt az asszonynak sikerült az ablakot kinyitnia, már ugrott volna ki, de akkor az oroszok elkapták a lábát. Az asszony torcaszakadtából ordított: segítség, segítség!

Abban a pillanatban nyílott az ajtó. Körülbelül tíz-tizenöt férfi állt ott némán, kezükben ásóval, kapával, vasvillával. Az oroszok rögtön elengedték az asszonyt. A több sebből

vérző nő feltápáskodott és teljes erőből pofonvágta az egyik orosz. A következő pillanatban kitört a verekedés. A nép dühe egy-kettőre leterítette a három orosz. Az istállóból előkerültek borjúkötelek és kegyetlenül megkötözték őket. Úgy döntöttek, hogy szólnak a szomszéd faluban székelő vörös rendőrségnek. Mi hátramentünk a szérúskertbe, a szalmakazal tövében lyukat fúrtunk és elbújtunk. Arra ébredtünk, hogy az egyik kislány rázogató, ott állt előttünk Péter is. Kiderült, hogy a kiskunhalasi rendőrség vezetője a helybeli suszter lett. Péter beszélt velem, fogalma sincs róla, hogy mi hol vagyunk. Legendának tartotta, hogy Pirtón jártunk.

Visszamentünk a tanyára. Mindig csak annyi élelmiszert szedtünk elő, különböző rejtékhelyekről, amennyi egy-egy étkezéshez szükségeltetett. Mint szakácsnő, egyáltalában nem remekeltem. Találtam egy kézírásos füzetet, abból próbáltam főzögetni, de Janiék fellázadtak és a füzetet elégették. Ők maguk készítettek túrós palacsintát vagy más finomságokat. A palacsinta istenire sikerült, szinte mind én faltam be. Néha szereztünk csirkét, libát, kacsát. Ki vágta le őket? Na, ki? Természetesen, én. Időnként hányingerrel küszködtem, de megcsináltam. A sütés-főzés rájuk hárult. Mindenhez nem érthet az ember.

Két-három hétig aránylag nyugodt életet éltünk. Kláritól tudtuk meg, hogy a háború véget ért. Németország teljesen összeomlott.

Az angolok és az amerikaiak feláldozták Kelet-Európát az orosz terjeszkedési vágnak. Minden jel arra vallott, hogy ezt a szerencsétlen országot végleg bekebelezzik. Tanácsstagnul, letaglózva ültünk. Tudtuk, hogy előttünk áll az ősz és a tél. Már semmink sem maradt. Péter felajánlotta, hogy segít nekünk, elutazik a holminkért Budapestre, mivel már jártak a vonatok. Hétfői napon indult, hogy egészen biztosan hazérjen vasárnapig, amikor az öregasszony hozza a faluból a kenyeret. Egyedül maradtunk Bogár kutyával. Én lefeküdtem a padlásra, Jani a dombtetőn őrködött.

Tizenharmadik napon végre megérkezett Péter. Romba dőlt házunkból elhozta, amit talált. Találkozott vidéki rokonunkkal, Miklóssal, egy földbirtokos fiával is. A fiú érdeklődött irántunk. Péter nem merete elárulni a tartózkodási helyünket, abban állapodtak meg, hogy majd mi írunk neki. Írtunk is. Tíz nap múlva megérkezett Miklós. Hozott magával szalonnát, sonkát, de az utóbbit elvették tőle a vonaton az oroszok. Csak a több méter hosszú kolbász maradt meg, amit a derekára csavart. Miklós pár napig velünk maradt.

Bogár egy napon eltűnt és soha többé nem került elő. A szívünk szakadt meg érte és meg is nehezítette a helyzetünket, nem volt, aki jelezen. A legváratlanabb pillanatokban kellett elbújnunk. Késő őszi délután, az erdő szélén megtaláltuk Bogár holttestét. Megkönnyeztük, és eltemettünk fönt a dombtetőn.

Beköszöntött a tél. A házban nem lehetett fűteni, mert az oroszok szétverték a kályhát. Az istállópadlásra húzódtunk. Harmincfokos hideg volt, a deszkák és a cseréptető réseiben át behordta a havat a szél. Vékony takaró alatt feküdtünk, ruhástól. Feküdtünk egész nap. A kolbász és a kenyér is keményre fagyott, alig tudtuk megrágni. Ha megmozdultunk a fekvőhelyünkön, vagy a helyzetünkön változtattunk, fagyos hideg áradt be a takaró alá. Napokat töltöttünk így, vagy heteket, már nem érzékeltük az idő múlását. Csak feküdtem nyitott szemmel és nézegettem fejem felett az istállópadlás korhadt gerendáit. Gondolkodtam, az életről, a halálról, a civilizációról, a nagy, hangzatos jelszavakról: szabadság, emberi jogok, igazság. Béke és szeretet! Messze volt tőlünk!

– Ugye, már nem tart sokáig – kérdeztem.

– Nem, már nem tart sokáig – nyugtatott János.

Hallottam, hogy a hóban lépések ropognak. Miklós az utolsó pillanatban érkezett meg, ha nem jön, biztosan megfagyunk volna. Sikerült teherautót szereznie, mondta, elvisz minket Somogyba, azonnal indulnunk kell. Az autó a kommunista párt tulajdona volt. A sofőr a szükséges orosz igazolvánnyal rendelkezett. Lementünk a házba. Péter teát főzött, a konyhában égett a tűz. Közölte, veszélyben volt a tanya, így egyszer sem tudott feljönni hozzánk a padlásra. Megtudtuk, hogy december huszonegyedikét írunk. Elbúcsúztunk Pétertől, hálálkodtunk, de nem hagyta. Kilenc hónapot töltöttünk a tanyáján.

Késő este érkeztek meg Kevepusztára, a kis kastélyhoz. Az első napok úgy teltek, mint valami valóságos álom. A terített asztalra a legfinomabb ételek kerültek és a legpompásabb borok. Este meleg szobában, tiszta ágyban, puha párnák közt aludtunk. Karácsony-

este éjfélre misére mentünk a kiserdőn keresztül a közeli faluba. De ez a béke csak látszólagos volt. A magyar és a vörös politikai rendőrség kénye-kedve szerint randalírozott. Mi sem voltunk már biztonságban, valaki jelentette, hogy a kastélyban lakunk. Egyik nap jött két vörös rendőr, minket keresett. Miklós mondta, nem lesz baj, ő mindenkit ismer. A két rendőr valóban illemtudóan beszélt velünk. Előadták, hogy a kommunista főtitkár följelentést tett a helybeli rendőrségen, hogy a házigazdánk fasisztákat rejteget. Az egyik rendőr annyira rendes volt, hogy felajánlotta, menjünk hozzájuk. A közeli erdőben laktunk. Elfogadtuk az ajánlatát.

A ház minden tekintetben ideálisnak bizonyult. A kastélyból szobalány hordta át nekünk az ennivalót. Egyhangúan teltek a napok.

Lassan újra eljött a tavasz. A lelkekben is új remények éledtek. Mindenki bizakodó figyelemmel fordult Nyugat felé, ahol megkezdődtek a békeszerződéseket előkészítő tárgyalások. Esténként a londoni rádiót hallgattuk. A londoni konferenciából világosan megtudtuk, hogy nincs több reményünk. A magyar kormány bűnös asszisztenciája mellett akasztófára húzták az ország színe-javát. Olyanokat is, akik az utolsó években koncentrációs táborokból menekültek, de régen földbirtokaik voltak, náciknak neveztek értelmiségieket, és kivégezték őket ártatlanul, bizonyíték nélkül.

Ekkor mondtuk ki először mind a ketten, hogy el kell hagynunk a hazánkat. Szerencsénkre férjem Németországba menekült húga Kevepusztára küldött három fiatal tisztet, hogy segítsen nekünk a menekülésben. Így lett az angolok által megszállt területre érvényes útlevelünk. Miklós pedig autót szerzett, azzal mentünk a határig. Ott elbúcsúztunk tőle. Pár lépést tettünk, amikor a fiúk figyelmeztettek, hogy óvatosan menjünk, mert az osztrák rendőrök minden pillanatban feltűnhetnek. Gyalogszerrel léptük át az osztrák határt. Cipőm rongyokban foszlott le a lábamról. Könnyek nélkül, remegő testtel, mezítláb tapostam a sarat. A szívem szaporán vert. Hazátlanok lettünk. A szabadság keserű íze némává tett. Sokszor hagytam már el a magyar határt, de mindig tudtam, hogy hazatérek. Haza?! De most nincs Budapest, nincs Magyarország. Ezekre gondoltam, mikor megérkeztünk hajnalban egy kis fenyőerdő szélére. Elrejtőztünk a nedves bokrok között és a zuhogó eső dacára álomba merültünk. Arra riadtam, hogy fázom, a többiek már fenn voltak. A fiúk mondták, hogy nem tanácsos az utakon mennünk, nemcsak az oroszok miatt, hanem az osztrák rendőrség is visszatoloncolhat minket. János előző nap beleesett egy tankcsapdába, térde megdagadt, alig tudott járni. Férjem a két barátunkba karolt. Folytattuk veszélyes utunkat. Leszerelt magyar katonával találkoztunk, aki Németországból igyekezett haza. Figyelmeztetett bennünket, hogy ne menjünk be a faluba, mert tele van oroszokkal. Tanácsát megfogadva a fölázott szántóföldeken gyalogoltunk tovább. János térde egyre jobban fájt, rájöttünk, hogy ínrandulása van. Sűrűn megpihentünk. A közeli országúton biciklis osztrák rendőrök cirkáltak, ilyenkor némán lehasaltunk. Végre elértünk egy házat. Az osztrák paraszt nem túl barátságosan fogadott, de amikor a csomagunkból előkerült a kolbász és a szalonna, segített. A fiúk dohányt is adtak neki. Mikor a paraszt a dohányt meglátta, mondta, kocsit is tud szerezni. Ha férjem térde nem sérül meg, sosem gondoltunk volna arra, hogy kocsit fogadjunk. Megérkeztünk az orosz megszállási övezet határoló Lapincs patakhoz. A paraszt idáig kísért. Közölte, innen már nagyon veszélyes a közlekedés. Visszafordult és elrobogott a kocsival. Hogy feltűnést ne keltsünk, bemásztunk egy gyümölcsös kerítésén, és meghúzódtunk egy fa tövében. Egy helybeli férfi felfedezett minket, azonnal látta, hogy menekültek vagyunk, akik az angolzónához igyekeznek, de lebeszélte bennünket. A határzóna meg volt erősítve osztrák rendőrökkel, a patak mentén pedig orosz járőrök mászkáltak. Rádöbbentünk, hogy csödbe jutottunk. Elkeseredésünknek az egyik fiú döntése vetett véget.

– Így is, úgy is elfognak minket, akkor miért ne próbáljuk meg az egyetlen lehetőséget? Gyerünk át a határzónán! Hátha sikerül.

A kétségbeesett ötlet magával ragadott minket, elindultunk a határzóna felé. Teljesen sík réten kellett áthaladnunk, amelyen egyetlen fa és bokor sem állott. Nem mertem se jobbra, se balra nézni. Minden pillanatban vártam, hogy ránk ordítanak. De néha a legvalószínűbb dolgok sikerülnek. Senki sem figyelt ránk. Mikor elértünk egy faluhoz, sok gyerek játszott a templom előtt. Megkérdeztük tőlük, hogy hol vagyunk. Kiderült, már

mélyen bent járunk az angol megszállási övezetben. A falu végén osztrák rendőrrel találkozunk. Már nem volt időnk elbújni. A rendőr egyenesen felénk tartott, szájában cigarettával. Tüzet kért tőlünk. Barátságosan érdeklődött, honnan jövünk és hová megyünk. Bevallottuk, Magyarországról jövünk, az oroszok elől menekülünk. Megveregette a vállunkat, és megnyugtatott minket, hogy biztonságban vagyunk. Boldogan fellélegeztünk.

– Emberek vagyunk újra! Rongyosak, fáradtak, szegények, hazátlanok, de emberek! – szakadtak ki belőlem a szavak.

Kezdünk megszokni a gondolatot, hogy megérkeztünk egy civilizált, kulturált világba, hogy kiszabadultunk abból a földi pokolból, amelynek sötét árnyéka még lelkünkre nehezült.

Az erdőben, közvetlen közel két lövés dördült el. Összerezcentünk. A fák alól zöld vadásruhába öltözött ember jelent meg zergetollas kalappal a fején, vállán kétcsövű vadászpuskával. Vadászott.

Hozzá kell szokni ehhez a gondolathoz, hogy nyúlra is lehet lőni, nemcsak emberre. Hogy, aki reggel az ajtón csenget, az levélhordó is lehet, nemcsak a GPU. Biciklin jött egy fiatalember, nyakában fényképezőgép lógott. Megállt, fényképezni kezdte a tájat. Aztán megnézte karján az óráját, majd felült a biciklire, elkarikázott.

Csodálatos világ!

Jólöltözött emberek sétáltak az utcán. Csomagokat, táskákat fogtak a kezükben. Egyikük sem tartott attól, hogy kifosszák őket. Csilingelő villamosok jártak, utasokkal tele. Igaz, minket mindenki megnézett, főleg engem, mert mezítláb voltam. Végül szégyenkezve mentünk le a főutcáról egy szűkebb mellékutcába. Nem haragudtam ezekre az emberekre, akik megvető pillantással nézegettek bennünket.

Akkor elhatároztam, hogy ezeknek az embereknek, akiknek biciklijük, fényképezőgépük, órájuk, szép ruhájuk, barátaik, családjuk és meleg otthonuk van, egyszer elmesélem, miért jártam mezítláb a főutcán. Talán meg fogják érteni. ■ ■ ■

(Felhasznált irodalom: Vaszary János Zörgetik az ajtót című regénye.)

„Nem ismerem meg arcomat”

Takács Zsuzsa korai költészetének és Pilinszky János lírájának összehasonlítása az intimitás jelenségének tükrében

Tanulmányomban a Pilinszky János költői munkássága¹ és Takács Zsuzsa korai költészete közötti összefüggések feltárására törekszem. Takács két első kötete, a *Némajáték*² és *A búcsúzás részletei*³ anyagára támaszkodva célozom azoknak a kapcsolódási pontoknak a kimutatása, amelyek rokoníthatóvá teszik Pilinszky lírájával. Munkámban kiemelten fontos fogalom az intimitás: meglátásom szerint e jelenségben rejlik a két korpusz összeolvashatósága. A jelenségnek nemcsak a tematikai és elméleti, de a nyelvi ismérveire, artikulációinak tulajdonságaira is igyekszem nagy figyelmet fordítani.

[A]z intimitás szándékos cselekedet rokon lények között, akik célja, hogy betöltsék az univerzum visszhangtalan csendjét.⁴ Az intimitás valójában talán az intimitásról szőtt két álom, amelyek mindenáron megpróbálják elkerülni, hogy fájdalmat okozzanak egymásnak.⁵

Az intimitás konkrét szövegbeli, poétikai jelentőségének részletezését megelőzően szükség van a fogalom különböző vetületeinek tisztázására. A vonatkozó tanulmányok hangsúlyozzák, hogy (a szempontrendszer újszerűsége okán is)⁶ az intimitásnak és vizsgálatának csaknem annyiféle megközelítése létezik, ahány szerző foglalkozott, foglalkozik a kérdéskörrel. Ez jelentősen megnehezíti egyfajta szintézis felállítását.

A vonatkozó szakirodalomból kiderül, hogy az intimitás kutatása az ugyancsak új keletűnek mondható kapcsolati tudományokon (relationship studies) belül is újonnan felfedezett területnek számít. Korábban fő-

ként a pszichológiában (ezen belül például a pszichoanalízisben)⁷ jutott fontos szerephez. Az utóbbi időben a szociológia és a társadalomtudományok figyelme is e jelenség felé fordult, ám még a pszichológia tudományába is csupán az 1970-as években került bevezetésre mint külön kategória.⁸ A kifejezetten az intimitásra fókuszált kutatás tulajdonképpen az 1970-es évek második felétől élénkült fel igazán.

Az azóta eltelt néhány évtizedben az intimitás vizsgálatát számos módszerrel végezték el, esetenként kifejezetten interdiszciplináris keretrendszerben. Az intimitásról való gondolkodás egyik korai, fontos kézikönyve a Martin Fisher és George Stricker szerkesztette 1984-es *Intimacy*, amely 26 tanulmányon keresztül mutatja be az akkori megközelítéseket. Egy lényegesen frissebb és szerteágzóbb szempontrendszert alkalmazó munka a Debra J. Mashek és Arthur Aron szerkesztette 2004-es tanulmánykötet,⁹ amelyben a szerzők a kutatási terület kurrens eredményeinek egyfajta szintetizálását tűzték ki célul; így a könyv számos perspektívát mutat be és tesz definíciós kísérleteket. Bár a kötet deklarált fő irányelve a tudományköziség, főként szociálpszichológiai érdeklődésű tanulmányokat tartalmaz. A 23 alfejezet mindegyike más-más szemszögből járja körbe az intimitás kérdését, legtöbbször empirikus kutatásokra építve következtetéseit. A kiadvány az általa kijelölt célnak megfelelően sokrétű és alapos körképet nyújt a témában, amely tehát több tudományág területére terjed ki. Elmondható, hogy az itt szereplő írások többsége az intimitás definícióját egyfajta modellezési stratégia segítségével igyekszik megadni, egy adott struktúrába, rendszerbe sűrítve a jelenség alko-

tólemeit és működését. Az intimitás meghatározására egzaktabban törekvő tanulmányok a vizsgálatot főként tapasztalati alpra helyezik, és például arra kíváncsiak, hogy az abban résztvevő alanyok maguk a saját, mindennapi életükben hogyan értékelik azt.¹⁰

A hivatkozott két kézikönyv is mutatja, hogy a lehetséges megközelítések sokrétűsége megnehezíti egy egzakt definíció megalkotását. A következőekben főként e kötetek egyes tanulmányainak meghatározási kísérleteit vizsgálom, és ezekből igyekszem levonni a releváns tanulságokat.

Abban valamennyi általam vizsgált megközelítés egyezik, hogy az intimitás az ember(köz)i kapcsolatokban fontos, mi több, centrális szerepet játszik, és azokat alapvetően határozza meg. Ez a valamennyi szemléletben közös alap magának a szónak az eredetében is fellelhető: a latin *intimus*ból származik, amely hozzávetőlegesen *benső*, *legbenső* jelentéssel bír. Ebben a tekintetben az intimitás mindenképpen valamiféle személyes és esszenciális jelöl, valamit, ami hozzátartozik az ember és az emberi kapcsolatok lényegéhez – valami, ami a *külsődlegeshez* képest *benső*, azzal szemben áll. Richard Sexton tanulmányában¹¹ bemutatja, hogy a latin szó módosulásai a mai újlatin nyelvekben hányféle jelentéssel gazdagíthatják a fogalom értelmezését: a spanyol *intimo* ismerőset, közelit jelöl, az olasz *intimo* a bensőségességet, szoros barátságot jelent, míg a francia *intime* inkább a bizalmasság, a titok jelentéskörét emeli ki. (Ez arra is rámutat, hogy az egyes nyelvek a szó más és más aspektusát erősítik fel.) A *külsődleges* ismert, mindenki vagy sokak számára hozzáférhető, míg a *benső*, vagyis az intim csak az arra kijelölt személyek előtt tárul fel. „Az intimitás a másik ember legbensőbb valóságának ismeretét jelenti; egy kiváltságos tudás arról, amelyet egy személyközi privát kapcsolatban osztunk meg, miközben mindez rejtve marad a nyilvánosság elől.”¹² Ennek értelmében az intimitás egyfajta beavatottságot, egyszersmind kitüntettséget (*privilege*) is magában foglal.

Urbán Róbert összefoglalja¹³ az intimitás különböző pszichológiai megközelítéseit, amelyből kiderül, hogy „az intimitás olyan folyamat, amelyben az emberek közelebb kívánnak kerülni egymáshoz, megpróbálják feltárni az egymás közötti hasonlóságokat és különbségeket a gondolkodásban, az érzésekben és a viselkedésben”; hogy „az elkötelezettség, a gyengédség és a bizalom jellemzi”; hogy „identitások ellentéteződése és összeolvadása”. A közös pont a definíciókban egyértelműen az ismerősség, bensőségesség, a személyköziségnek egy olyan meghitt foka, amelyben a bizalom és valamiféle megértés mindkét oldalról feltételezhető.¹⁴ „Az intimitás fogalma a pszichológia értelmezése szerint őszinte feltárulkozás, a legbensőbb érzések, gondolatok, titkok megosztása valaki mással, olyasvalakivel, akivel a bizalom légköre ki-

alakítható. [...] De éppen ezért rendkívül sérülékeny, instabil és időleges is, mivel ki van szolgáltatva a félelemnek, hogy a másik [...] esetleg visszaélhet azzal.”¹⁵ Elterjedt nézet, hogy az érzelmi intimitás a túléléshez feltétlenül szükséges és nélkülözhetetlen,¹⁶ az ember lényegéhez hozzátartozó vágy vagy akár szükséglet. „(Az intimitás) egy ontológiai megalapozottságú szükséglet, amely tudatos szándékra vár a megvalósulásához.”¹⁷

„Az intimitást nem az egyoldalú akarat vagy a kényszeres együttlét hozza létre, hanem kizárólag a kölcsönös beleegyezés. Az intimitás más embereket lényegi mélységükben látni, őket kívül-belül, bensőségesen és mélyen ismerni: a barátok, családtagok, közeli ismerősök és szomszédok közelsége, szeretete, gondoskodása és ragaszkodása.”¹⁸ Eszerint az intimitás kölcsönösségen – és beleegyezésen – alapuló jelenség, amely tehát mindkét oldalról feltételezi egymás elemi ismeretét. Ez a gondolat több kutatásban is visszatér. Ezzel szemben léteznek olyan álláspontok, amelyek szerint egy alkalmi ismeretségen, kevésbé komplex előismereteken alapuló interakcióban, sőt negatív előjelű kapcsolatban is előállhat az intimitás jelensége, vagy megteremtődhet mint közeg. „Az intimitás jelenléte ellentmondásos helyzetekben is érvényesülhet, például egymással szemben állók esetében (két tudós között, akik szenvedélyesen érdeklődnek ugyanazon terület iránt, de egy bizonyos kérdésben ellentétes az álláspontjuk, vagy két bokszoló között a ringben, akik hatalmas küzdelmet vívnak), illetve antiszociális kapcsolatokban (például a közös bűncselekményre készülő bankrablók között).”¹⁹

Olyan megközelítéssel is találkozhatunk, amely szerint az intimitás kialakulásához mindenképpen szükséges egyfajta totálisnak feltételezett önismeret megléte, illetve a saját vágyak, érzések feltérképezése. Az intimitást megteremtő, abban részt vevő felek így önmagukra vonatkozó ismereteik segítségével képesek a másik felé fordulni, és bizonyos értelemben a saját magukról alkotott képüket adaptálni, applikálni, esetleg a saját határait – akár tudatosan és vállaltan – átformálni, kitágítani. Arthur P. Aron, Debra J. Mashek és Elaine N. Aron tanulmánya azt mutatja be, hogy a közeli emberi kapcsolatok – és így az intimitás – alapvető sajátossága az, ahogyan az én másikja az én részévé válik, tulajdonképpen benne foglaltatik.²⁰ Ez a fajta bennfoglalás anyagi és eszmei vonatkozásban egyaránt értendő, hiszen az anyagi és a szellemi javak hozzáférhetősége, *közössé* tétele mellett a másik perspektívája, tapasztalatai, akár tulajdonságai is befolyásolhatják az én (át)alakulását. A szerzők álláspontja szerint ezt a változást és határmegnyitást mindig a javak és a források megosztásának, az ahhoz való hozzáférésnek az igénye motiválja, és ez a megosztási mozzanat vezet az ezt követő, általuk kognitívnek ítélt változásokhoz. „A más javainak belefoglalása az énbe implikálja, hogy a másik

eredményeit sajátomként kezelem. Vagyis, bizonyos fokig a másik személy az én részemmé válik – reakcióim a másik jutalmaira és kiadásaira, lehetőségeire és akadályaira, sikereire és bukásaira úgy alakulnak, mint ha mindezek a sajátjaim lennének.”²¹ Ugyanakkor ennek mintegy következményeképp az érzelmi-kommunikációs jelentőségét is kihangsúlyozzák: „Az intimitás főként a személyes közlések folyamatosan eszkalálódó kölcsönös folyamata, amelyben az egyes személyek úgy érzik, legbensőbb énjük megerősítésre, megértésre és gondoskodásra talált a másik által. Vagyis az intimitás mértéke növekszik, amint egyre többet tudnak meg egymásról, és egyre inkább felveszik a másik nézőpontját.”²² Az intimitás létrejöttének következménye a másik nézőpontjának felvétele, pozíciójának elfoglalása.

Warren Wilner tanulmányában²³ egy Gabriel Marcel idézetre²⁴ alapozza megfigyeléseit. A Gestaltpszichológia keretrendszerét használva kifejti, hogy az intimitás megtapasztalása vezethet el egyfajta teljesség-élményhez. Elgondolása szerint az énben megképződő bizonyos hiátusokat a másik megismerésén keresztül lehetséges „feltölteni” és újradefiniálni, ennek következtében pedig maga az én is újradefiniálásra kerül. Wilner értelmezésében az intimitás egyfajta organikus és voltaképpen kontrollálatlan, nem akaratlagos jelenség, amely bár a szubjektum-objektum oppozíción keresztül képződik meg, mégis feloldja és átírja annak határait. Az én másíkja hozzásegíti ahhoz, hogy saját magát kívülre helyezze, lényegiségét külsődelegességgé tegye felismerhetővé, ezáltal felszabadítva önmagát másíkján keresztül – akivel ez a folyamat, történet, esemény az elentétes oldalon hasonlóképpen végbemegy. „Az emberek közötti intimitást a másik *teljességének* megtapasztalásaként definiálnám attól függetlenül, hogy a másik fizikailag jelen van-e, vagy sem; az intim kapcsolat lényegi tulajdonsága az, ahogyan két ember tartósan képes arra, hogy efféle tapasztalásokon közösen menjen keresztül. [...] Ez a kapcsolat azért is hozhat új élményeket, mert az egyes személyek önmagukkal is újfajta viszonyba kerülhetnek, párhuzamosan azzal, ahogyan egymáshoz viszonyulnak.”²⁵

Ehhez a dinamikához azonban azt is szükségesnek tartja, hogy mindkét fél valamelyest feladja saját határait („A lehetséges intim kapcsolatban állók készen kell álljanak egyértelmű határaik feladására, önmaguk elvesztésének kockázatára.”²⁶), egyfajta átjárhatóságot hozva létre. Ez az átjárhatóság az egyes szövegek elemzésében fontos momentum lesz a későbbiekben, identitás és időbeliség elbizonytalanítása kapcsán.

A különböző nézőpontok többnyire abban is meg egyezni látszanak, hogy az intimitás mindig tudatos és vállalt beleegyezésen alapszik a két (vagy több) résztvevő fél között, tehát mintegy annak beismerésével, a közelség és a bizalmi viszony elfogadásával. Ezt a tudatosságot különösen hangsúlyozza Magda Denes tanul-

mánya,²⁷ amelyben a szerző a fentebb részletezettekhez hasonlóan kettős természetűnek írja le az intimitás tapasztalatát. Az ennek öntudatossága (*self-consciousness*) eléréséhez arra van szüksége, hogy saját magát helyezze a világhoz való viszonyrendszerének középpontjába; mégis, ezáltal az elszigetelődését kockáztatja. Ahhoz azonban, hogy ez a kockázat elháruljon, és az én, a *Self* másokkal is kapcsolatba léphessen, időlegesen le kell mondania erről a centralizált szerepéről – amely gesztussal viszont saját integritását teszi ki veszélynek. Heidegger és Sartre álláspontjait oppozícióba állítva utóbbi megközelítést tekinti mérvadónak. „Ahhoz, hogy eljussak az igazsághoz önmagamról, egy másik emberrel kell, hogy kapcsolatba lépjek. A másik jelenléte nélkülözhetetlen saját létemhez, csakúgy, mint az önmagamról való tudáshoz.”²⁸ Sartre filozófiájában látja megtestesülni azt a veszély- és fenyegetettségérzetet, amelyet magam is lényegesnek tartok a szövegek összehasonlításában. „Sartre számára a kapcsolat [...] egy csatátér, amelyen a szabadságot szimbiotikus vágyak ostromolják. A Másik egy állandó szükséglet, ugyanakkor egy mindig jelen lévő fenyegetés.”²⁹ Az általa képviselt nézőponthoz mégis a buberi elgondolás áll a legközelebb, amelyben az én tulajdonképpen a másikkal folytatott, az ahhoz fűződő viszonyában is folyamatos konstrukció alatt áll, vagyis önmagára visszahat az, ahogyan és amilyen módon a másikkal fordul (I-It és I-Thou viszony). Denes a fentebb részletezett eredetmagyarázatba bevonja az *intimare* latin szavát is, amely bejelentést, kihirdetést jelent – ez pedig reflektál az intimitásban rejlő külső-belső, privát-nyilvános kettősségekre is. Mindazonáltal fontos kihangsúlyozni, hogy tagadja az intimitás létjogosultságát abban az esetben, ha az én és a másik között távolság áll fenn. („Egy kitapintható Másik, egy valóban tevékeny résztvevő hiányában az intimitás nem létezhet. Valószínűbb, hogy mindez csupán a Másik-nélküli kétségbeesett vágyakozás produktuma. Egy próbálkozás arra, hogy a magányos Én vizsgálódjék.”³⁰) Ez a következtetés lényegében ellentétes azzal a tendenciával, amelyet, mint látni fogjuk, elemzésem során alapvetőnek tekintek az én és a másik között fellépő hiánytapasztalat esetén.

Az intimitás lírai vetülete egy újabb nagy kérdéskört nyit meg. A líra létmódjához inherensen hozzátartozik egyfajta invokáció, odafordulás a mindenkori másikkal – már csak azért is, mert a szövegek tagadhatatlan állandó másíkja mindig a (feltételezett) olvasó-juk. A vers mindig egy feltételezett másikkal szól, függetlenül attól, hogy implicit vagy explicit módon teszi mindezt; abban az esetben is kapcsolat tételeződik fel a mindenkori szöveg és olvasója között, ha történetesen a megszólításnak, az invokációnak nyoma sincs benne.

„A lírikus rendes körülmények között úgy tesz, mint ha magában beszélne, vagy valaki máshoz – a természet szelleméhez, a Múzsához, egy közeli baráthoz, a szerel-

méhez, egy istenhez, egy megszemélyesített absztrakcióhoz, vagy egy természeti tárgyhöz... A költő úgy szólván hátat fordít hallgatóinak.³¹ A Frye által kiemelt *hátat fordítás* természetesen nem a hallgatóság, vagyis a befogadás potenciáljának az ignorálását jelenti, csupán azt tételezi fel, hogy a lírai beszédmód magától értetődően tartalmaz egy állandó igényt arra, hogy címzettjéhez szóljon, hogy mindig legyen benne valaki-valami, aki-ami felé irányul. Ugyanakkor a hátat fordítás gesztusa implikálja azt a mások általi megközelíthetetlenséget is, amelyet az intimitás kapcsán fentebb hangsúlyoztam: a centrumban én és másik (Frye felosztásában a költő és megszólítottja) viszonya áll, amelybe nem léphet be külső szereplő vagy tényező – mint ahogy a két résztvevő közötti intimitás is csak ketten között működtethető.

A megszólítás alakzatához eljutva felmerülhet az aposztrophé fogalmának használata („aposztrophé – szó szerint elfordulást jelent, hogy valaki máshoz szólnak”³²), amelyhez Jonathan Culler ismert tanulmányát³³ hívom segítségül.

Culler végeredményben arra a következtetésre jut, hogy az aposztrophé jelensége ugyan komplex és zavart keltő (amely zavarosságát és látszólag aporetikus jellegét több alkalommal kihangsúlyozza), ám benne mégis a költészet létmódját, szerepét alapvetően meghatározó tulajdonságok összpontosulnak. Az aposztrophében látja megtestesülni a költészet teremtő és átélő erejét, valamint ennek az erőnek azt a képességét, hogy az idő- és térbeliség gátjait felszámolhassa, illetve az írásnak egy sajátos temporalitást kölcsönözzön. Bár az általam a későbbiekben vizsgált szövegek nem szigorú értelemben véve aposztrofikus jellegűek, ez a felszámoló, jelenlétbe emelő gesztus lényegesnek bizonyul számomra ahhoz, hogy kideríthessem, hogyan képesek a vonatkozó versek különféle határátlépésekre. „[A]z aposztrophé idej(e...) egy speciális temporalitás, amely helyszíne minden olyan pillanatnak, amelyben az írás 'most'-ot mondhat. Ez inkább a diszkurzus, mint a történet ideje. Így az aposztrophé által elhelyezve a madarak, a teremtmények, a fiúk stb. ellenszegülnek annak, hogy elbeszélhető eseményekként szerveződjenek meg, mivel úgy kerülnek a versbe, mint annak az eseménynek az elemei, amivé a költemény lenni kíván. [...] [A] vers invokálhat tárgyakat, embereket, formákkal és erővel rendelkező időtlen teret, amelyeknek múltjuk és jövőjük van, de amelyek potenciális jelenként vannak megszólítva. Semminek sem kell történnie az aposztrofikus költeményben, amint ezt a nagy romantikus ódák kiválóan demonstrálják. Semminek sem kell történnie, hiszen magának a versnek kell történné válnia.”³⁴ A szövegnek ezt a Culler által is hangsúlyozott történet- és eseményjellegét, illetve transzgresszív tulajdonságát igyekszem előtérbe helyezni akkor, amikor egyes versek folyamatos jelenidejűségét vagy a múlt-

jelen síkjait áthidaló, átformáló tulajdonságait részletezem a későbbiekben.

A lírai intimitás szemben állhat az intimitáskutatás egyes képviselőinek azon megállapításával, hogy fizikai, szó szerinti közelség hiányában nem lehetséges annak létrejötte. Sőt a költészet intimitásának a kulcsa akár éppen abban is állhat, hogy ezt a távolságot igyekszik leküzdeni, átlépni: „a magányos költő gyakran valaki máshoz szól, valakihez, aki nincs (vele) a szobában”.³⁵ Helen Vendler megközelítésében³⁶ ez éppen a költészet, pontosabban az aposztrofikus beszédmód intimitásképző erejének kitüntetett helyzete: „A líra azon lényegi és létesítő képessége, hogy megteremtse az intimitást, talán akkor a legfigyelemreméltóbb, amikor az intimitás tárgya emberi szemmel sosem látható vagy megismerhető, de mégis megszólítható. Ebben az esetben a láthatatlan másik láthatatlan hallgatóvá válik, megkötve a költő hangját, amely nélküle elveszne az üres térben.”³⁷ Tehát: a jelen nem lévő „beemelése”, a láthatatlan láthatóvá tétele éppen az intimitás megteremtésével válik lehetségessé.

Az általam vizsgált szövegek és összehasonlítások alapjául az intimitásnak egy olyan értelmezését választom, amely a mindenkori én és másikja közötti viszonyt a közelség és közvetlenség fogalmaival írja le, és amely egyfajta inherens és eleve adott bensőségeséget feltételez – ugyanakkor a bensőségeség pozitívuma mellett a fenyegetettség, a feloldódás, az erózió negatívumait is magába foglalja. Fontosnak tartom az intimitás lírai szerepével kapcsolatos iménti megállapításokat is.

Deczki Sarolta tanulmányában a némaságot jelöli ki az intimitás elsődleges közegeként. „Mert a néma tapasztalat pontosan a közelség tapasztalata. Máshogy fogalmazva: az intimitásé. Azé az intimitásé, melyet az eredendő közvetlenség és kontingencia jellemez.”³⁸ A szerző itt az egyes (tárgyi) dolgok és az érzéki tapasztalatok *eredendő közvetlenségére* utal, nem feltétlenül személyek közötti kapcsolatra, ám későbbi következtéseiben eljut a számomra fontos kérdéskörhöz. „Valahogyan kimondani a néma tapasztalatot, nevet adni a nyelv mélyén húzóódó csöndnek, nem mást jelent, mint szétszálazni a tapasztalatnak ezt az eredendő összetettségét, oldani kontingenciáját és megosztani másokkal intimitását. Vagyis távolságot hozunk létre, mely akkor is kirobbant a tapasztalat közvetlenségéből, ha mégoly óvatosan is bánunk a szavakkal.”³⁹ Az iménti idézet három aspektusra hívja fel a figyelmet: nevet adni a csöndnek azt eredményezi – amelynek a révén megtörjük azt –, hogy a dolgok, személyek, tapasztalatok eredendő összetartozása szétválasztódik, az elviselethetlenségéből adódó feszültség oldódik, valamint hogy az intimitás megosztása révén a kérdéses személyek kiteszik magukat a sérülékenység veszélyének.

A *Némajáték* egyik markáns alapélménye a megszólaló egyedülléte, folyamatos magánya és az ebbe való beletörődés érzete. Nemcsak az egyedüllét közege az, ami teret és lehetőséget ad beszédének, de egyenesen annak feltétele is ez a fajta elhagyatottság.⁴⁰ A versbeszélő kizárólag abban az esetben tud a beszéd lehetőségével élni, ha a másik nincs jelen – csak akkor tud a kimondáshoz folyamodni, ha a másik nem része annak a térnek, amelyben megszólal. Ez pedig nemcsak a versek alaptapasztalatává emeli a hiányt és a távolságot, hanem egyúttal azok feltételévé is. Az efféle alaptapasztalattal bíró Pilinszky-versek fontos pontját képezik az intimitás kérdéskörét érintő szövegcsoportnak, és hasonló tendenciákat mutatnak. („Szavaidat, az emberi beszédet / én nem beszélem.” „Nem értem én az emberi beszédet, / és nem beszélem a te nyelvedet.” → „Sehol se vagy.” Igaz, az *Apokrif*-ben a magány és az elhagyatottság állapota sokkal inkább kozmikus/apokaliptikus természetű, semmint kizárólag személyes.) Fontosnak bizonyul így a másiknak hiányában megmutatkozó jelenléte; az olyan utalások, amelyek jelen nem létén keresztül mutatják a másikat. A csend mint az intimitás egyfajta közege, ugyanakkor a kommunikáció kudarcára is utaló⁴¹ jelenség kettőssége feszültséggel telítheti a *Némajáték* némaságát: egyszerre lehet azt (az intimitást) megteremtő és gátló potenciálja.

A kötetben felrajzolható intimitástapasztalat fenyegetésszerűsége egyrészt a Deczki-idézetben jelzett távolságtételnek lehet betudható: a némaság (legyen az beszédképtelenség, a beszédől való szándékos elzárkózás, vagy a kommunikáció kudarc) tapasztalatának nyelvvé, versé alakítása ver távolságot a megszólaló saját tapasztalatai, és ugyanakkor a megszólaló Másikja közé. A látszólag paradox viszony tehát a némaság mint az összetartozást és az intimitást jelentő állapot megtörésében keresendő, amely a kimondás és a nyelviesítés aktusában, a nyelvi birtokbavétellel történik meg: a némaság inherens összetartozása a megnevezésen keresztül szétválasztódik, az, ami eddig közös volt, különválik. „Saját magunkhoz, saját testi-lelki mivoltunkhoz, közvetlen világunkhoz, a mindenkori másikhöz való viszony alapvető közege a néma, nyelv előtti tapasztalat. Mielőtt számot kéne adnom róla, a lehető legszorosabb közelségben élek saját testemmel, világgal és azokkal az emberekkel, akik ezért vagy azért kedvesek nekem. S ezen viszony természetéről általában a lehető legnagyobb körültekintéssel nyilatkozunk, valamint bizalmi ügyként kezeljük. Hiszen ez a fajta közelség, intimitás, melyhez sokszor nehéz megtalálni a megfelelő szavakat, egyszersmind végtelenül sebezhetővé és kiszolgáltatottá is tehet.”⁴² A kiszolgáltatottság veszélyét tehát a nyelvi megszólalás potenciálja is adja: nemcsak az a mód, ahogyan a néma, anyagtalanság tapasztalatok válnak anyagszerűvé a nyelv által, hanem az is, ahogyan a nyelv a maga konkrét-

ságában, a megnevezés és a kimondás erejével szorítja keretek közé azokat. Az én és a másik között híd emelő, a kapcsolatot megteremtő és hordozó sík maga a nyelv, amely tehát előidézi a kapcsolatot, ugyanakkor a kapcsolat veszélyét is.

Feloldani az identitás határait, átjárhatóvá tenni az egyes individuumokat – ez a veszteség és átalakulás az a veszély, amellyel az emberi interakció fenyeget, a közelség fokozásával csak egyre nagyobb kockázatot jelentve. Egyes esetekben látni fogjuk, hogy ez a fenyegetettség, veszélyérzet inherens emberi tapasztalatként van jelen a szövegekben, és a megszólalás *milyensége*t, érvényét, adott esetben performációját eleve határozza meg. Intimitás és identitás kérdései szorosan összefüggnek, hiszen az identitás megképzéséből, annak természetéből következik a Másikhöz való viszonyulás, az identitás alakítja azt. Így lehetséges, hogy a fenyegetettség és a próbatétel fogalmi írák le bizonyos esetekben az Én – Másik oppozíciót. A szuverénnek feltételezett egyén a Másikhöz fűződő viszonyában változik, alakul, ezért lehetséges az, hogy utóbbi fenyegetést jelenthet az előbbire, annak szuverenitására.

A *Némajáték* elemzésekor arra a következtetésre jutottam, hogy a benne szereplő szövegek beszélőinek és megszólítottjainak viszonya több esetben az arc megjelenítésével, illetve annak hiányával, mintegy kiüresítésén keresztül íródik le. Markáns tendencia ugyanis a kötetben, amikor a megszólaló kövek, építmények, falak betonjában vél felfedezni egy emberi arcot: „Nem alhatsz el, nem költenek, / ki ássa ki a vakolatból arcod” (*Hűség*); „Egy nap szemed előtt egyetlen arc. / Miért hiszed, hogy újra láthatod? / A járdát nézed: márványkő-lapok” (*Latin utca*). Ez a metaforizációs technika az *Apokrif* sorait idézi („Akkorra én már mint a kő vagyok; / halott redő, ezer rovátka rajza, egy jó tenyérnyi törmelék / akkorra már a teremtmények arca”). Mindez az individuumok személytelenítését, identitásuk feloldását, illetve a múlt megváltoztathatatlanágát egyaránt célozhatja. Halmai Tamás a *Némajáték* személyekhez való viszonyát a következőképpen írja le: „A Takács-lírára jellemző bensőséges, finom képesség több helyütt az arc motívumának szinekdochés szerepeltetésével ad hírt az intimitásban rejlő egzisztenciális próbatételről.”⁴³ Így az arc-tematika többretegűvé válik: egyfelől a szinekdochikus jelentésátvitel révén közelebbi, intimebb betekintést tesz lehetővé, ugyanakkor az ezzel ellentétes személytelenítő gesztus is erőteljes. A megszólaló számára az intimitás szférája próbatételként tűnhet fel, ugyanakkor egy másfajta személyességnek épp az elvesztése jelenik meg problémaként. Az arc eltorzulása, felismerhetetlensége a Pilinszky-lírában is fontos jelenség, amely egyszerre jelölheti az intimitástól való félelmet, az identitás(ok) felszámolását vagy az önazonosság felbomlását.

„Öreg vagyok, lerombolt arcomon
csupán a víz ijesztő pusztasága.”
(Pilinszky János: *Egy arckép alá*)

„Ez hát az arcom, ez az arc?
A fény, a csönd, az ítélet csörömpöl
ahogy az arcom, ez a kő
röpül felém a hófehér tükörből!”
(Pilinszky János: *Utószó*)

„Fal öleli konturtalan,
víz alatti arcodat.”
(Takács Zsuzsa: *Arckép és háttér*)

„Nem ismerem meg arcomat.”
(Takács Zsuzsa: *Ó, mennyire*)

Lényeges, hogy a Takács Zsuzsa korai verseiben megjelenő másíknak éppen az arca nem látható. A megszólaló tekintete a másik hátára vetül, tehát testének az a része kerül a figyelem középpontjába, amely nem teszi lehetővé (vagy megnehezíti) az identifikálását. Ez a tendencia ugyancsak megjelenik Pilinszky szövegeiben. „Inged, ruhád leengeded. / Mezítelen sírkő a hátad” (*Utószó*); „Sötétben hátat fordítasz” (*Trapéz és korlát*). A *Némajátékban* ez a következőképpen mutat: „Megvilágítja hátadat az este.” (*Parti sétány*); „A falnak döntöd hátadat” (*Napozó fiú*).

A fent idézett *Utószó* szövegének komplexitása az önazonosság és a személyköziség együttes problematizálásában rejlik. A vers másikja csak a hiányban, csak itt-nem-létében, csak valamikor volt pillanatain, a róla készült képeken megragadható. „...Az életteleenné vált arc fenyegeti a személyiséget, ahogyan beletekint a tükörbe [...]. Vagyis az önmagával, önnön gondolataival történő szembenézés veszélyekkel teli, a személyiség pusztulásával fenyeget.”⁴⁴ A versbeszélő éppen a jelen nem lévő másik hiánya miatt válik képtelenné az önidentikusság kiépítésére. Az ő és másikjának együttes léte elért egy olyan fokra, amelyen saját identitása a felismerhetetlenségig lebomlott – olyan mértékben bizonytalanodott el, hogy képtelenné vált szembesülni önmagával.

A dolgozat alapjául szolgáló két Takács Zsuzsa-kötetben több alkalommal is történik intertextuális utalás az *Utószóra*. „[A] zárt ajtókon végre átmegegyek” (*Mert senkié és semmié*), „Megkérdezlek téged, aki / zárt ajtókon lépsz át, / mert lehet, / nem látlak többé” (*Az éjszakára reggel*); „Majd emlékszem a síró falakra[.]” (*Előszó*) Az *Előszó* már címében is dialógusba lép az *Utószóval*, melyben az intertextuális párbeszéd tovább rétegződik-bonyolódik, tekintve, hogy az *Utószó* eleve az *Apokrifra* reflektál, azzal szoros kapcsolatban álló vers. Az *Előszó* tekinthető egyfajta személyes genealógiának is, vagyis a leszármazás és a megszületés együttes szövegének, amelybe a testi leszármazáson kívül a szöveg-

szerűség és az intertextuális viszonyulás nyomán bekapcsolódhat egyfajta irodalmi leszármazásnak a gondolata. Ebbe az irányba mutat az is, hogy nemcsak az *Utószóból*, de az ahhoz szervesen kapcsolódó *Apokrifból* is idéz („állok a kinti napban”).

Az én önazonosságának kiépíthetlensége a másik hiánya nyomán, a korábbiakban részletezett módon több Takács Zsuzsa-szövegben is megjelenik. („Ó, mennyire égek érte! / Nem ismerem meg arcomat.” (*Ó, mennyire*) „Idegen vagy, immár idegen. / Kínjaid csomóba kötheted, / jöhetsz bármikor és elmehetsz. / Nem ül szemükbe könny, nem ismer senki meg.” (*Nem lesz térd*))

A hiánytapasztalatban beálló csendben, ebben a nyelv nélküli állapotban a testi jelenlét felerősödik, beszéd hiányában a hangsúly automatikusan a testek (és így a tárgyak) jelenlétére irányul. A tárgyak mint a mindenkori másik hiányának jelölői mindkét szövegkorpuszban kiemelt jelentőségűek. A tárgyakhoz fűződő viszony fontossága, a tárgyak és az emlékek párhuzamba állítása a *Némajáték* és *A búcsúzás részletei* szövegeinek is fontos jellemzője.⁴⁵ A másik tárggyal való behelyettesítése egyfelől lehet hiányának pusztá jelölője (a tárgy a személy helyére kerül), másfelől lehet egy őt megtestesítő vagy megszemélyesítő objektum. A tárgyak anyagszerűsége az érintkezés, a megfoghatóság igényét veti fel: hogy a másik hiánya ellenére valamilyen formában hozzáférhetővé váljon. Az emlékezőtechnika terén is fontos szerepe van e gesztusnak. A tárgyak működhetnek az emlékezés kiváltójaként, bekapcsolva az elmúlt események síkját a szövegek terébe, a múltbéli tapasztalatoknak hangot adva. A (személyes) objektumoknak itt transzgresszív szerep jut, hiszen idő és tér, illetve személy és személy között lépnek át határokat.⁴⁶

A tárgyak szintén lényegesek a személytelenítés gesztusa, illetve a személyesség visszavonása felől. Az individuumok találkozásában rejlő veszélyforrás miatt a személyességet kivonó dolgokra⁴⁷ irányul a figyelem, ezeken keresztül képződik újra én és másik viszonyrendszere. A tárgy nem mint a másik helyettesítője, csupán mint az ő jelölője működik, aktív helyett passzív szerepet birtokol. A tárgy „kézhezvétele” révén megidéződik, de vagy egy már megtörtént eseménysort, benyomást elevenít újra, vagy közbeavatkozása, bebeszélése nélkül vonja be a szöveg terébe a másik személyét, tulajdonságait. A lezárult esemény nem alakítható, a tárgy személytelen: aktivitás hiányában az én szuverenitásán erőszakot tevő másik jelenléte nem fenyegető.

A tárgyak felruházása emberi tulajdonságokkal lehetővé teszi, hogy egyfajta korporeális megfeleltetés⁴⁸ útján a másíknak vagy az indexei, vagy a lenyomatai lehessenek. Ez megvalósulhat érintkezés útján (tárgyak, amelyeket megérintett, kezébe vett a másik), vagy az egyes emlékekben játszott szerepüknek köszönhető-

en. A megosztott hétköznapi életből vett használati tárgyak vagy ruhadarabok a betű szerinti értelemben vett *közösségre* apellálnak, amelyben a két alany között már nem a *találkozás* mozzanata tölti be a kitüntetett szerepet. A kitüntetettség attribútuma a lehető legegyszerűbb és leginkább mindennapi tárgyakhoz, cselekvésekhez, tettekhez társul. „Egy poharat? a lámpát? a meggyűrt takarót? / Érintettél valamit?” (Takács Zsuzsa: *Az éjszakára reggel*) „fél pár kesztyű egy esti villamoson” (Takács Zsuzsa: *Hűség*) „Megtalálhatod az ujjaim nyomát / mert szólnak, mint csepepek / esőben, a felületek.” (Takács Zsuzsa: *A város elhagyása*) „Itt állt a szék, és ott az ágy. / A tükrön száradt vízcsíkok, / s a fésűben megtapadt hajcsomó” (Pilinszky János: *A tett után*)

A testek és tárgyak összjátékának és az így megképződő intimítástapasztatnak a tekintetében fontos példa lehet az alábbi két Pilinszky-vers.

Öröklét

A fésű meghalt a hajadban,
simogatásom is megállt.
Kiveszem a fésűt kezedből.
Mindennek vége. Karonfogva ülünk.

Kapcsolat

Micsoda csönd, ha itt vagy. Micsoda
pokoli csönd.
Ülsz és ülsz.
Vesztesz és veszítek.

Mindkét szövegben fontos a vershelyzet statikussága. Az állóképszerűség megemeli a két szereplő közötti interakció jelentőségét, illetve az apró, finom mozdulatokat felnagyítja. A mozdulatlanságot, a status quo megváltoztathatatlanágát, a beleavatkozás lehetetlenségét erősíti az *elfogadni az elfogadhatatlant*⁴⁹ képzete. Nem elhanyagolható az sem, hogy mindkét versben mindkét alak, a megszólaló és megszólítottja is ülő helyzetben vannak, (pár)beszéd és szóbeli kommunikáció nélkül – ugyanakkor a metakommunikáció jelenléte erős. Markáns különbség köztük, hogy míg a *Kapcsolat* maximálisan statikus, addig az *Öröklét*ben egyetlen mozdulat – a kézből kivett fésű – teljesíti be a véget, a lezárást. Míg a *Kapcsolat* egy érintkezés nélküli együttlétet feltételez, addig az *Öröklét* a katasztrófikus helyzet beálltát követően is vállalja én és másik összetartozását: *karonfogva ülünk*. Ez az összetartozás grammatikailag is artikulálódik: az egyszavas *ülünk*-kel szemben áll a két tagra bontott, ismétléses mellérendelő szerkezetű *ülsz és ülsz*. (Kiemelés tőlem – H. A.)

Kérdés, hogy ez a fajta fatalizmus, a vég beismerésének tudata vagy az arra való ráeszmélés éppen a ketjük, Én és Másik összekapcsolódásának következménye-e. Amennyiben igen, a szövegben a fenyegetett-ség- és a veszélyérzet (személyes) katasztrófává alakult,

a másik már nemcsak mint az egyénre, a szuverenitásra irányuló veszélyforrás van jelen, de mintegy fel is számolja azt – és minden mást is, hiszen *mindennek vége*.

Újból a nyelvi konstrukciókra irányítva a figyelmet jól látszik, hogy ezekben a példákban is a névszói állítmányok, a többnyire bővítmény nélküli mondatok uralkodnak, valamint a mellérendelő mondat szerkezetek. A *Kapcsolat*ban a mellérendelés révén egyfajta megbonthatatlan szinkronicitás érvényesül, amely lehet következményjellegű is. *Ülsz és ülsz, vesztesz és veszítek*. (Kiemelés tőlem – H. A.) Ami a mondathatárokat és a metrikai jellemzőket illeti, a verssoroknak az első sor utáni megrövidülése és lassulása szembeötlő. Míg az első mondat lényegesen hosszabb (5 szóból áll), azt három három szóból álló mondat követi. Ugyan az első, a harmadik és a negyedik mondat is összetett, az utolsó kettő tagmondatai csupán egy-egy szóból állnak. A vers nyelve a bejelentett, artikulált csöndből tart a tényleges kiüresedés, elhallgatás felé.

A fésülködés mint aktus fokozottan intim közeget teremt, amely nemcsak egymás pusztá közelségét hivatott jelölni, hanem a tevékenység természetén keresztül azt is, hogy a két szereplő egymás életének része, szorosan összetartozik. Fontos megfigyelni, hogy a versben az aktív, irányító szerepet a megszólaló tölti be, akinek másikja mindvégig passzív, a történéseket csupán átélő szereplő marad: sőt, a fésű kivétele, *elvétele* a kézből mintha maga idézné elő a lezárást (mind a szövegét, mind pedig a kapcsolatát). A végnek a kimondása, amely egyébként egy performatív kijelentés is, a vers beszélőjéhez kötődik. A szöveg grammatikai elemeinek figyelembe vételével sajátos dinamika képezhető: a *te* hajadban hal meg a fésű, az *én* simogatásom áll meg, *én* veszem ki a kezedből azt, majd (*mi*) karonfogva ülünk. A szereplők személye közötti váltakozás elérkezik egyfajta szintetizáló, a közös állapotot elérő, T/2-es számig és személyig.

Ezzel szemben a *Kapcsolat* szövege sokkal radikálisabb képet mutat, amennyiben kizárja annak a lehetőségét, hogy a közösnek, a *mi*-nek egyáltalán a nyelvi artikulációja megtörténhessen. Az E/1 és az E/2 személyű igealakok egymással párhuzamosan szólalnak meg. Ezeket a mellérendelő szerkezet *és*-e köti egybe, ugyanakkor el is különíti egymástól – több módon is ellehetetlenítve a nyelvi és a fizikai (lelki, érzelmi) összekapcsolódást. A vers címe – *Kapcsolat* – erőteljesen metapoétikus jellegű, amennyiben reflektál az *és*-ek, mint a kapcsolatot és a folyamatszerűséget megteremtő nyelvi elemek fontosságára, ugyanakkor feszültségben is áll a szövegben megjelenő végletes elválasztottsággal, a kapcsolatnak mint olyanak a lehetetlenségével. Azt gondolom, mindkét szöveg szempontjából fontos, hogy az a statikus állapot, amelybe a zárással érkeznek meg (*Karonfogva ülünk*, illetve *Vesztesz és veszítek*.) tudatos kimozdíthatatlan-

ságot jelöl, vagyis, hogy ez az állapot *van*, és így is marad, nem megváltoztatható. Nincs a jövőbe előrevetíthető következménye, egy olyan, a jövőben feltárolható potenciálja, amely felől az újraértelmezhető, átírható marad. (Ez a tendencia, amint látni fogjuk, Takács Zsuzsa szövegeiben másképpen működik, ez az eltérő működésmód pedig összefüggésbe hozható az itt tett megállapításokkal.)

A versek fókuszálásának módja a film és a filmzés technikáit eleveníti fel: kizárólag a két szereplőre, a beszélőre és annak megszólítottjára, az énré és a másikra irányítja a figyelmet. Ez a fajta absztrakt tér a ketjük közötti kapcsolat fontosságát, az intimitás intenzitását erősíti: nincs rajtuk kívül más ebben a térben, nem részese a látványnak, csak a beszélői hang és az általa invokált másik. Mindez azért is lényeges, mert erőteljesen szemben áll azokkal a főként korábbi periódusokba tartozó Pilinszky-szövegekkel, amelyek a tér részletes, látványszerű leírását adták (*Trapéz és korlát*, *Mire megjössz*, *A szerelem sivataga*). Véleményem szerint a későbbi periódusnak a személyköziségre és az intimitásra fokozottabban apelláló szövegeiben a tér térnek vagy absztrakt, vagy pedig rendkívül szűk, zárt minősége jelentős (és jelentésszerű).

Látható, hogy számos esetben ez a szűkszavú, rendszerint reduktívnek is nevezett nyelv összefügg a versek intimitásképével. Véleményem szerint az effajta nyelv használata önmagában megteremtheti azt. Ennek megértésében segíthet a korábbi következtetések felidézése: a kimondás, a nyelv használata, a szavak általi birtokbavétel éppen ellehetetleníti a(z együtt) létezés közvetlenségét. A kevés kijelentéssel operáló szövegek mintha ezt a közvetlenséget, ezt a szó előtti összetartozást kívánnák rehabilitálni, éppen annyira összpontosítva arra, amit nem mondanak ki, mint arra, amit végül kimondanak – nemcsak lehetőséget adva a hiátusoknak, de meg is követelve az észrevételüket. A veszély mellett a sebezhetőség szava a másik fogalom, amelyet gyakran használok: ezek a szövegek enigmatikusságukkal, rejtettséjükkel mintha a (megszólalón és másikján kívülről érkező) sebezhetőség lehetőségét küszöbölnék ki. A konkrét megnevezést és pontos leírást előtérbe helyező nyelv a megfoghatatlanság dilemmájával szembesít: nem, vagy csak nehézkiesen lehet behatolni a versekbe, ez Én és Másik mikrokozmosza, viszonyuk pedig éppoly megváltoztathatatlan, mint az azzal járó elkerülhetetlen vereség.

Herczeg Ákos tanulmányában felhívja a figyelmet a Pilinszky-szövegek egy, a vizsgálatot alapjaiban meghatározó tulajdonságára: „A [...] versek tehát egyszerre vetnek számot az intimitás kódolásának paradoxális helyzetével (nevezetesen az *én* és a *másik* szükségszerűen elválasztott létmódjával), valamint a nyelv azon természetével, melyben a szövegbeírás, azaz megalkotott *másik* stabilizálhatatlan pozíciója elbizonytala-

nítja a *saját*, a versbeli *én* integritását. A kommunikáció résztvevőinek viszonyában tetten ért eldönt(het)etlenség olyan *üres helyeket* generál a versekben, amelyek kitöltése az olvasó receptív döntésének a függvénye.”⁵⁰ A másiknak nemcsak a természete, *milyensége* instabil és meghatározhatatlan, hanem lényegiségéhez hozzátartoznak a parcialitás, a töredékesség, a hiány jelenségei és tapasztalatai. Azokban a versekben, amelyekben a fizikalitással bíró másik szerepel, centrális helyzete ellenére valamennyi esetben töredékes, részleges formában szól róla a szöveg. Vagy egy-egy testrészét látatja csak, vagy az arc helyett például a hátat, vagy nem is beszél fizikai valójáról, csupán a megszólaló általi érintés, tapintási mozzanat révén vonódik be a vers terébe. Ez egyszerre bizonytalanná teszi a szöveg típusát, amely az önmegszólítás és a megszólítás között billeg. Ez a kétely a *Némajáték* verseiben is érvényesül, az összetettséget pedig emeli a kötet monologizáló jellege, amelynek révén a fizikai másikhoz szóló szövegei is belső beszédként hathatnak. A parcialitás, a részlegesség, az identitás kontúrjainak elmosása szintén fontos mozzanat (*Felismerés*, *Latin utca*, *Hűség*, *Ó, mennyire*, stb.)

Pilinszky verseiben tehát nagy szerep jut a fizikailag, a testével is megjelenő másiknak, amely test vagy a nézés aktusán keresztül mint látvány képződik meg, vagy valamilyen testi kontaktusba lép (érintés, kézfogás) a megszólalóval. A fentiek is megmutatták, számos példája van annak, hogy a vers fókuszában épp ez az érintkezési mozzanat áll. További ide kívánczó szöveg például a *Telehold*, amelyben a Hold láthatóvá válásának mozzanata kerül egybeírásra az emberi találkozás pillanatával: „Fölszáll a hold / olyanféle ütessel / és olyanféle lágyssággal ahogy / csak a viszontlátás zokogó öröme / ráz egybe és mos egybe olykor-olykor / két összeérő arcot, fölnagyúlt, / boldogságtól ödemás kézfejet”. De felidézhetjük az *Elég* sorait is:

*Elég, igen, egy kéz elég amint
megkeveri a kávé, vagy ahogy
„visszavonul a bemutatkozásból”,
elég, hogy elfeledjük a helyet,
a levegőtlen ablaksort, igen,
hogy visszatérve éjszaka szobánkba
elfogadjuk az elfogadhatatlant.*

Itt ugyan nem valósul meg az érintkezés a két szereplő között, ám utal a jelenlét parcialitására: a kávé megkeverő kéz látványa részleges, de specifikus megragadása a vers másikjának; egyetlen testrészbe és egyetlen mozdulatba sűrítve a róla való beszédet. Az „elfogadhatatlan elfogadása” is a kiragadott mozzanatnak a nyomán következik be. Így tovább erősíti azt a megfigyelést, mely szerint a másik jelenléte szoros összefüggésben áll a tragikummal és a veszteséggel, sőt előidézi azt. A „bemutatkozásból visszavonuló kéz” sok-

kal inkább épít a fizikai taktilitásra, hiszen a kézfogást lezáró mozdulat. Az érintés egy kiemelt pillanat, a két ember közötti kapcsolat első fokát jelenti, a megismerés első lépését. A címadás ismét metapoétikus természetű: valamennyi szövegegység részleges látványt képez, amelyek csupán valaminek a lenyomatai. Emlékek arról, ami egykor ott volt, de már nincs. Fontos rámutatni arra, hogy a szövegben megjelenő látványok és leírások csak jelek, amelyeknek a jelentései nem kerülnek kimondásra. A vers csak felmutatja ezeket a jeleket, sorba rendezi őket, de a szerepük, és az, hogy pontosan mire utalnak, a tudatos elhallgatás révén rejtve marad.

*Kisujjdon az ezüstgyűrű,
és talpadon a bőrkeményedés,
az, hogy lázas vagy, az, hogy este
nagykabátban mosakodol,
mindez oly szép, és még szebb attól,
hogy feleúton megtorpantam.
(Szép és még szebb)*

A felnagyított, kontextusukból kiragadott mozdulatok adják a *Szép és még szebb* gerincét is. A megtorpanás gesztusa a szembenézés és a találkozás nehézségét, az attól való tartózkodást mutatja. A meghiúsult találkozás *még szebbé* teszi a másíkról megidézett mozzanatok. Ebben a kontextusban is felértékelődik a hiány tapasztalata: a másik jelen nem léte megemeli a róla alkotott képet, felértékeli az emlékeket.

A fenti szövegelemzések segítségével látható, hogy a másik jelenlétének parcalitása vagy hiánya vezethet a megszólaló integritásának felbomlásához. Maga a töredékesség vezet az integránsnak vélt szubjektum szét-töredezéséhez, önazonosságának és saját identitásának megkérdőjelezéséhez.

Az egyes mozdulatok, a folyamatszerűségből, mozgásokból kiragadott elemek, felnagyított részletek *A búcsúzás részletei* egyes szövegeiben is megjelennek, nagyon hasonlóan ahhoz, amit a fent idézett Pilinszky-versek mutattak.

*Jelentése lesz minden mozdulatnak,
elejtett kesztyűnek, elgurult pénzdarabnak,
a szögletekbe visszarántó zsebnek,
a beakadt és föltépett szegélynek,
a megbotlásnak síma talajon –
(Takács Zsuzsa: T. J. emlékkönyvébe)*

*Kulcs elkallódni,
zár bezárulni,
cipő megállni,
amennyire csak számok tudnak valakit
kézreadni és idegenné tenni,
olyan mély a mi elhagyatottságunk.
(Pilinszky János: Hasonlat)*

A Hasonlatban sem az nem ismert, hogy a kulcs, a zár, a cipő kihez tartozik, sem az, hogy ki áll az ajtó, a zár kinti és benti oldalán – ezt a bizonytalanságot, kimondatlanságot a nyelvi megformálás is erősíti, hiszen a főnévi igenév az igének egy *személytelen* alakja. Hasonló képet mutat a Takács Zsuzsa-idézet. Az egymást szekvenciálisan követő, de nem egymásból következő mozdulatok egyaránt a veszteség, az egyedüllét szomorúságát érzékeltetik. Mindazonáltal (főként a nyelvtani formákból levezethető) különbségeket is mutat a két szövegrészlet. Takács Zsuzsa szövegében a befejezett és a folyamatos melléknévi igenevek dominálnak, ezzel szemben a Pilinszky-vers kizárólag főnévi igeneveket használ. Emiatt a dinamizmus és a statikusság áll szemben egymással. Ez a jelentős eltérés nemcsak a két verset, a két szerzői hang intimitáshoz való hozzáállását is alapvetően meghatározza. Míg a Pilinszky-szövegek a végpontot jelentő helyzet immobilitását és megváltoztathatatlanágát sugallják, addig Takács Zsuzsa ide vonatkozó versei az élmények, szituációk jövő felőli relevanciáját hangsúlyozzák. Jelentésük és következményük kimozdítható – illetve, ahogyan ebben a szövegrészletben is, a jelentésadás folyamata később is végbemehet. Így a két szöveget lehetséges akár egymás párverseként, e gesztust pedig az újraolvasást generáló mozzanatként értelmezni, amely alkalmas lehet a Pilinszky-olvasat kimozdítására.

Lényeges vonás, hogy a Pilinszky-versek intimitást centralizáló csoportjában rendszerint valaminek (kapcsolat, bizalom, idill) a megtérése áll a fókuszban. Azok a visszafordíthatatlan pillanatok vagy fázisok, amelyekben az intimitás felszámolásra kerül, vagy olyan közegben kell tovább működni, amelyben erre képtelen. Ehhez kapcsolódhat a csend kibírhatatlanságának, fenntarthatatlanságának aspektusa, azé a csendé, amelyben a megszólalás kényszere vezet – a már említett módon performatív jellegű – kijelentések kimondásához. Itt a csend összetartozást jelentő, szavatoló természetű megszakad. A megszólalás igénye vagy kényszere szükségszerűen törli meg az én és másikja közötti intimitást, fenntarthatatlansága miatt számolja fel azt.

Az általam eddig vizsgált Takács Zsuzsa-szövegek esetében ez valamelyest fordított természetű. A másíkról, vagy a másíkhöz szóló beszédnek csaknem mindig van egyfajta előremutató jellege, vagy azt tanúsítja, hogy az én már elmozdult a másíkkal közös, végzetes, tragikus interakcióból; sokszor ezeken túl néz *vissza*-felé. Az *Újra itt* például a végállapot elérése után nyitja meg az újrakezdés lehetőségét („Elég volt hát. Felelős és újra itt – / A villany ég, a tárgyak mintha nedvesen – / És újra jársz, és zaklatott vagyok. / Mindegy kié, tiéd a győzelem.”)

Megfigyelhető azonban, hogy a statikusságból kilépő, az elmozdulást jelentő szövegek nemcsak elhagyják a találkozás mozzanatát, de el is lehetetlenítik azt:

*A széthasított
időben, az
egybemázolt
szeretők között
nem láthatlak többé;
megrázod magad,
lerázod magadról
a szerelmet,
föltéped a
sűrű ablakot:*

*látod a holnap fáit.
(Légy átkozott, sügtam)*

Itt az együttlét, az intimitás közege a széthasított idő, amely a statikusságot, kimerevítettséget képviseli. A *holnap fáit* akkor tűnnek fel a szöveg terében, amikor ez az állapot (itt a *szerelem* állapota), megszűnik, vagyis az intimitás felszámolásra kerül. Ez egyfelől idézi is a vizsgált Pilinszky-szövegekben felmerülő állandóságérvényt, másfelől meg is haladja azt, amennyiben felmutatja az azon túli jövő lehetőségét.

*A jelzések, a rejtett utalások
megvilágosodnak egyszerre.
Látni az elkövetkező lépéseket,
s az egyértelmű jóslat,
melyet mégis félremagyaráz
a titkos óhaj: ne múltjon
az idő! – beválik.
Elhallgatnak és átölelik egymást,
de a sötétség hirtelen meglazul,
elérjük áll az ajtó, kimennek,
szemünk elől eltűnnek örökre.
S ami aztán történt, ami
a megjósolt búcsút követte,
amikor egyedül ment a hegyről
a lejtős utcákon haza,
nem tartozik a történethez,*

*n e m a k a r e m l é k e z n i r á .
(A jelzések, a rejtett utalások)*

Látható, hogy itt éppen a megállított idő fenntartatlansága az, ami az intimitás felszámolásához vezet. Emellett pedig az érintkezés pillanata, tehát a Pilinszky-versekben kiemelkedő mozzanat az, ami az elválást, az állapot megszűnését eredményezi. A *megjósolt búcsú* már eleve benne kódoltatik a találkozásban,

vagyis eleve a fenyegetés, a végzetszerűség erejével lép fel. A találkozáshoz, a helyzethez való ragaszkodás, az ott maradás vágya eredményezi, hogy a szöveg, bár jelzi a folytatást, egyúttal negligálja is azt: *nem tartozik a történethez*, nem képezi annak a részét. (Amely egyébként nem csak zárlatában metanarratív jellegű: a vers mindvégig a saját maga által felállított keretekre reflektál.)

*Szerettem volna mégis, ha tudod.
„meghalok érted”,
de múlik az idő alattomosan,
a poharakban, az ablakokban
reggel lesz újra meg újra;
[...]
Akárkivel,
akár veled is, nem, veled mégsem,
– tündökölj csak ostobán –
veled mégsem találkozhatom.
(Aki épp olyan senki vagy)*

Ebben a szövegben is a már említett utóidejűség, viszszatekintés érvényesül. A véget ért, befejezett kapcsolatok, az intimitás már megszűnt közege újra fel nem állítható, újra ki nem építhető.

Összegzés

A fentiek alapján elmondható, hogy az intimitás megjelenését mindkét szerző vizsgált szövegeiben egyfelől a veszély és a fenyegetettség, másfelől pedig, mintegy ennek következményeképp, a végzetszerűség jellemzi, amely egyúttal annak felszámolását is maga után vonja. Ugyanakkor lényeges különbség, hogy míg Pilinszky verseiben Én és Másik találkozása, intimitásának felismerése egyúttal el is lehetetleníti azt, ami számos esetben magának a szövegeknek a berekesztésével jár – addig Takács Zsuzsa elemzett verseiben egyfajta utóidejűség tapasztalható, amely a kapcsolaton, a találkozáson túlról beszél el annak végzetes, tragikus, megsemmisítő jellegét. Az Én – Másik dichotómiát tehát Takács Zsuzsa korai versei Pilinszky János lírájával összhangban teremtik meg és működtetik, amely összehasonlításhoz a két korpusz az általam elemzett példákön kívül is gazdag anyagot szolgáltat. ■ ■ ■

- 1 A Pilinszky-versekhez felhasznált kiadás: PILINSZKY János *Összes versei*, Bp., Osiris, 2006.
- 2 Felhasznált kiadás: a Digitális Irodalmi Akadémia digitalizált változata https://konyvtar.dia.hu/xhtml/takacs_zsuzsa/Takacs_Zsuzsa-Nemajatek.xhtml (Utolsó letöltés: 2020. május 19.)
- 3 Felhasznált kiadás: a Digitális Irodalmi Akadémia digitalizált változata https://konyvtar.dia.hu/xhtml/takacs_zsuzsa/Takacs_Zsuzsa-A_bucszuzas_reszletei.xhtml (Utolsó letöltés: 2020. május 19.)
- 4 Az eredetiben: „[I]ntimacy is an intentional action between like creatures whose will it is to bridge the echoless silence of the universe.” Magda DENES, *Existential Approaches to Intimacy* = Martin FISHER – George STRICKER szerk. *Intimacy* (a továbbiakban Int. 1984), New York, Plenum Press, 1984, 136.
- 5 Az eredetiben: „Perhaps everywhere intimacy is two dreams of intimacy trying their best not to hurt each other.” Uo., 138.
- 6 Azt is fontos azonban leszögezni, hogy az intimitás tárgykörébe tartozó jelenségek, kötődések (szerelem, szeretet, barátság, kollegialitás, stb.) vizsgálata, az azokról való elmélkedés természetesen évezredek múlttal rendelkezik, a kifejezetten az intimitást mint átfogó fogalmat alapul vevő kutatások értékelhetők újabb fejleményekként.
- 7 Egyesek szerint például az intimitás lemodellezéséhez éppen a pszichoanalitikus munka, illetve az analitikus és páciense közötti viszony vizsgálata a legalkalmasabb. Erről bővebben ld. például Int. 1984 39–52., 79–126. Akadnak kritikusai is ennek a megközelítésnek, akik elsősorban a viszony egyoldalúságát emelik ki: „Az intimitás fogalma terápiai keretek között egy paradox elképzelés. Az intimitás definíciója szerint a partnerek közötti kölcsönös és egyenlő pszichikai jogokat jelenti. Minőségében egymásnak megfelelő közléseket, emberközi kapcsolatokat, kockázatokat és meglegedettségeket jelöl. A közös akarat által megteremtett atmoszféra egységében való elválasztottságot jelenti. Ezek a jellemzők egyértelműen nem alkalmazhatók a pszichoterápiás párbeszédre. A beteg és analitikusa másképpen vesz részt benne; önmagukról szóló közléseik érzelmi és tartalmi értelemben is egyenlőtlenek; a találkozó súlya nem egyenlően oszlik meg közöttük, ami a kockázatot illeti. Ismét egyszerűsítve: a betegnek csupán egy analitikusa van, de az analitikusnak számos betege.” (Az eredetiben: „The notion of intimacy in the therapeutic setting is a paradoxical construct. Intimacy by definition means, among partners, reciprocity and equivalent psychic rights in all realms. It means qualitatively correspondent disclosures, interrelations, risks, and satisfactions. It means being separate but united in an atmosphere of shared will. These attributes are clearly not applicable to the psychotherapeutic dialogue. Patient and analyst participate differently; they contribute self-disclosing information of unequal valences in substance and feeling; the encounter is unharmoniously weighted for each in terms of risk. Again at its simplest: The patient has only one analyst, but the analyst has many patients.” DENES, i.m., 138.)
- 8 Vö. SEXTON – STAUDT-SEXTON, i.m.
- 9 Debra J. MASHEK – Arthur ARON szerk., *The Handbook of Closeness and Intimacy* (a továbbiakban Handbook), Mahwah, Lawrence Erlbaum Associates, 2004.
- 10 Vö. Beverley FEHR, *A Prototype Model of Intimacy Interactions in Same-Sex Friendships* = Handbook, 9–26.
- 11 Uo., 1–20.
- 12 Az eredetiben: „Intimacy means an awareness of the innermost reality of one person by another; it is a privileged knowledge of what is disclosed in the privacy of an interpersonal relation, while ordinarily concealed from the public view.” Uo., 3.
- 13 URBÁN Róbert, *Az intimitásról, Magyar pszichológiai szemle*, 1994/1–2, 84–98.
- 14 Az irodalmi intimitás definiálása még az általános fogalomgyarázatnál is bonyolultabb és rétegzettebb, és nagyban függ az értelmezői attitűdtől is. Van, aki a *helyben*, a nyelvi mezőkben látja a jelenség kulcsát:
„Megfigyeltem, hogy az intimitás, amelyet olvasóként érzünk, sokkal kevésbé adódik abból, ahogyan a szereplők egymás között intim dolgokról beszélnek, vagy intim dolgokat tesznek, mint inkább egy bizonyos textuális atmoszférából, vagy úgy is mondhatnánk, bioszférából, egy galériából, egy zónából, amely a szereplőkből árad, ugyanakkor rendkívül mélyen és személyesen vissza is hat rájuk. Más szóval, találkozásai szövegszerű helye, a találkozás terepe, a figuratív toposz – ezalatt nem a szereplők találkozásának fizikai helyét, hanem az általuk a nyelvben megosztott lokúciókat értve – nem csak az intimitás lehetőségét, hanem annak valós érzetét is megteremti. Az a különös és erőteljes hely, a hely, ahol találkozunk, nem csupán az intimitás médiuma: olykor a jelenség maga.” (Az eredetiben: „I have noticed that the intimacy we feel as readers is often generated far less by characters turning to one another and saying intimate things or doing intimate things than it is by a kind of textual atmosphere, or maybe one should say a biosphere, a gallery, a zone that both emanates from the characters and acts upon them very deeply and personally. In other words, the textual where of their meetings, the meeting ground, the figurative topos – and by this I don't mean physical locations where characters meet, but locutions, places in language that they share – actually produces not only opportunities for intimacy, but also the actual sense of intimacy. That odd and powerful space between, the space where we meet, isn't only the medium for intimacy: it is, sometimes, the thing itself.” Stacey D'ERASMO, *The Art of Intimacy. The Space Between*, Minneapolis, Graywolf Press, 2013, 30.)
Az általános elgondoláshoz az alábbi idézet visz közelebb bennünket: „Az irodalmi szöveg megjelenítheti az intimitást annak körülírásával; alkalmazhat olyan technikákat, amelyek létrehozzák vagy erősítik ezt az intimitást; vagy olvasóikkal is intim kapcsolatba léphetnek, amennyiben szándékosan idéznek elő érzelmi reakciót.” Az eredetiben: „[L]iterary texts can portray intimacy by describing it; employ techniques that create or enhance the intimacy represented; or they can engage their readers intimately by deliberately prompting emotional responses.” (Jennifer COOKE, *Scenes of Intimacy. Reading, Writing and Theorizing Contemporary Literature*, London, Bloomsbury, 2013, 3.) Vagyis a szövegek különféleképp állítják elő az intimitás benyomását, teremthetik meg azt – úgy gondolom, ez a három feltétel egyszerre teljesül. A körülírás, a nyelv használatának (szóhasználat, grammatika, metrika, alakzatok, stb.) módjai és az olvasóban keltett emocionális reakció együttesen alakítja ki az intimitás érvényét.
- 15 SZÉNÁSI Zoltán, *Test, beszéd*. Borbély Szilárd *A Testhez* című kötetéről, *Alföld* 2011/6, 75.
- 16 Alan M. DAHMS-ra hivatkozik SEXTON – STAUDT SEXTON, i.m., 13.
- 17 „Az eredetiben: It is an ontologically rooted need that awaits conscious intent for its realization.” DENES, i.m., 128.
- 18 Az eredetiben: „Intimacy is generated not by unilateral desire or compulsive togetherness but only by mutual consent. It is seeing other persons in their essential depth and knowing them from inside out, internally and deeply. It is the closeness, love, caring, and affection of friends, family, close associates, and neighbours.” Uo., 2.

- 19 Az eredetiben: „The presence of intimacy within the mutually contradictory can likewise apply to relationships between antagonists (for example, two theorists who share a passionate interest in the same matters, but who are on opposite sides of an issue, or two boxers engaged in a fierce struggle in the ring), and to antisocial relationships (such as bank robbers who plan and commit a robbery together)[.]” Warren WILNER, *Philosophical Approaches to Interpersonal Intimacy* = Int. 1984, 23.
- 20 Arthur P. ARON – Debra J. MASHEK – Elaine N. ARON, *Closeness as Including Other in the Self* = Handbook, 27–41.
- 21 Az eredetiben: „[A] central implication of including another’s resources in the self is that one treats the other’s outcomes as if they were one’s own. That is, to the extent another person is part of myself, my responses to the others rewards and costs, opportunities and obstacles, successes and failures, should be as if they were my own rewards and so forth.” Uo., 29.
- 22 Az eredetiben: „[I]ntimacy (is) mainly a process of an escalating reciprocity of self-disclosure in which each individual feels his or her innermost self validated, understood, and cared for by the other. That is, intimacy increases as each learns about and so presumably is able to include the other’s perspective.” Uo., 36.
- 23 WILNER, i.m., 21–38.
- 24 „Even if I cannot see you, if I cannot touch you, I feel that you are with me. With me corresponds neither to a relationship of inherence or immanence, nor to a relationship of exteriority. It is of the essence of genuine coesse. . . of genuine intimacy.” Gabriel MARCEL, *The Philosophy of Existence*, New York, Philosophical Library, 1949, 25. A Marcel-idézet azért is döntő jelentőségű, mert pontosan mutatja be, mennyire fontos, hogy nem csupán fizikai vagy testi dimenziói lehetnek az intimitásról való beszédnek.
- 25 Az eredetiben: „I would define intimacy between people as the experience of another’s wholeness, whether the other is physically present or not; the essential characteristic of the intimate relationship would be the enduring ability of two people to undergo such experiences with one another. [. . .] This relationship was also viewed as generating fresh experience in that it brings each individual into a new relationship with himself/herself, paralleling the experience that each has with the other.” WILNER, i.m., 23. (Kiemelés az eredetiben.)
- 26 Az eredetiben: „Potential intimates, once again, must be willing to give up their clear boundaries, and to risk losing themselves[.]” WILNER, i.m., 30.
- 27 DENES, i.m.
- 28 Az eredetiben: „In order to get any truth about myself, I must have contact with another person. The other is indispensable to my own existence, as well as to my knowledge about myself.” Sartre-t idézi DENES, i.m., 131.
- 29 Az eredetiben: „For Sartre relatedness is [. . .] a battlefield where freedom is beleaguered by symbiotic yearnings. The «Other» is a constant necessity and an everpresent menace.” Uo.
- 30 Az eredetiben: „[I]n the absence of a palpable Other, of a real contributing respondent, intimacy can not exist. [. . .] More likely it is the product of forlorn Other-less yearnings. An attempt to console the solitary Self.” DENES i.m., 136.
- 31 Az eredetiben: „The lyric poet normally pretends to be talking to himself or to someone else: a spirit of nature, a Muse, a personal friend, a lover, a god, a personified abstraction, or a natural object. [. . .] The poet, so to speak, turns his back on his listeners[.]” Northrop FRYE, *Anatomy of Criticism*. Four Essays, Princeton, Princeton University Press, 1990, 249.
- 32 Az eredetiben: „[A]postrophe — literally, a turning away from one’s strophe to address someone else[.]” Helen VENDLER, *Invisible listeners*. Lyric intimacy in Herbert, Whitman, and Ashbery, Princeton, Princeton University Press, 2005, 1. Itt Vendlér az *apostrophé* szó ógörög etimológiájára reflektál, amennyiben a *strophé* (a *szepthó*, fordul igéből) fordulatot, az *apo-* pedig az el- prefixumot jelenti.
- 33 Jonathan CULLER, *Apostrophé*, *Helikon*, 2000/3, 370–389.
- 34 Uo., 383.
- 35 Az eredetiben: „[T]he solitary poet is frequently addressing someone else, someone not in the room.” VENDLER, i.m., 1.
- 36 Vendlér ezt a láthatatlanságot egyébként olyan megszólítottakra, olyan Másikokra alkalmazza, amelyeknek láthatatlanságukban van a lényegük: vagy egy transzcendens megszólított (Isten), vagy egy elképzelt alak (ember), vagy egy már nem élő történelmi személy. Ez az aspektus nem kerül előtérbe a soron következő elemzésekben, azonban a másik megközelíthetlenségét és megfoghatatlanságát fontosnak tartottam kiemelni a gondolatmenetéből.
- 37 Az eredetiben: „The intrinsic and constitutive ability of the lyric to create intimacy is perhaps most striking when the object of intimacy can never be humanly seen or known, yet can be humanly addressed. In such a case, the unseen other becomes an unseen listener, anchoring the voice of the poet as it issues into the otherwise vacant air.” VENDLER, i.m., 4.
- 38 DE CZKI Sarolta, *A néma tapasztalat*. Irodalom és intimitás, *Alföld* 2011/6, 47.
- 39 DE CZKI, i.m. 48.
- 40 Ez a tendencia *A búcsúzás részlete*iben is folytatódik, ahol a másikhoz való viszony (vagy annak hiánya) a beszélő személyességének kiüresedését indokolja: „Az elidegenítő egyedülállt traumája a személyes múlttól is elzárja, s jelene személyességétől is megfosztja a beszélőt.” HALMAI Tamás, *Takács Zsuzsa*, Bp., Balassi, 2010, 34.
- 41 A csend persze nem feltétlenül jelent (csak) meghiúsult kommunikációs aktust. „A nyelvi kifejezőképesség határai nem merítik ki a kommunikálhatatlanság fogalmát. [. . .] Sokkal radikálisabb dologról, arról a problémáról beszélünk, hogy vajon van-e vagy nincs olyan értelem az intim kapcsolatokban, amelyet pont akkor törünk szét, amikor közlés tárgyává tesszük.” Niklas LUHMANN, *Szerelem, szenvedély*. Az intimitás kódolásáról, Bp., Jászóvegy Műhely, 1997, 151.
- 42 DE CZKI, Uo.
- 43 HALMAI, i.m. 26.
- 44 SZENTESI Zsolt, *A visszavonhatatlan pusztulás víziója: Pilinszky János: Utószó*, Irodalomtörténet 2000/4, 580.
- 45 vö. SZÉNÁSI Zoltán, *A könnyek tárgya*. Tárgyiaság és poétika Takács Zsuzsa három kötetében, *Alföld* 2013/7, 39–45.
- 46 Ez a határátlépés persze egyoldalú, ezért fontos a hiánytapasztalat relevanciája: a másik mindig csak az énnek lesz, ott”. *Az emlékezésre az emlék nem néz vissza*[.] (Takács Zsuzsa: *Emlékezés*)
- 47 Olyan értelemben, hogy a tárgy maga személytelen, élettelen.
- 48 A tárgy a másik testének olyan vonatkozásában válhat megfeleltethetővé. hogy meg lehet fogni, ki lehet tapintani, hozzá lehet érni – vagy, hordozhatja is a másik kezének vagy akár testének is a nyomát.
- 49 Idézet az *Elég* című versből, amellyel lentebb foglalkozom.
- 50 HERCZEG Ákos, *Az én és a másik*. Az intimitás kódolásának lehetőségei Pilinszky János lírájában, *Szkhonion*, 2007/1, 75–81. (Kiemelések az eredetiben.) ■ ■ ■

„Magasabb távlat”

Halmi Tibor *Utolsó csatlakozás* című könyve az *Apokrif Irodalmi Folyóirat* és a Fiala Írók Szövetsége közös könyvpályázatának keretében jelent meg, 2019-ben. A verseskötet, rövidege ellenére, nagyon tágas perspektívákkal dolgozik: egyszerre jelenik meg benne a részben fiktív, részben valós (magyar) történelem és a lírai én mikrotörténete.

A könyv alcíme *Vidám bestiárium a magyar néplélekről*, mely műfajmegjelölés utat mutat az értelmezésnek. A bestiárium „szimbolikus természetrajzkönyv, állatok és kövek Krisztusra, az emberekre és az ördögre vonatkozatható jelentését tartalmazza.”¹ Ez a fajta szimbolikus jelentéstársítás az egész művön végigvonul. A szerző a vele készült interjúban² elmondta, hogy *Az őstulok árnyékában* című versben az „őstulok például, azon túl, hogy tulajdonképpen egy több száz éve kihalt állat, amit a nációk keresztvezéssel visszahoztak az élők sorába, számomra a torz akarata, az emberi gonoszság mementója”. Hasonló szimbolizmus lelhető fel a fekete rigó szerepeltetésében, mely az *Egy hivatali délutánon* című versben jelenik meg. A madarat, a szabadság sokat használt jelképét egy tájidegen közegbe, egy multi ablaka elé helyezi a szerző: „ismeretlen lehet számára ez a tér, / ez a szögek és görbületek által megrajzolt / titkos térszerkezet [...] de még mindig azzal a fölényes / kiszámíthatatlan, naiv szabadsággal lépked / ami egy ilyen röpképes állat számára / a madárnyi égről tudható” (*Egy hivatali délutánon*, 51.) De nemcsak állatok sorjáznak az *Utolsó csatlakozás* lapjain, hanem a mitikus lények (szeráf, kraken) mellett különböző emberi alakok is feltűnnek a filozófusoktól kezdve, az angol urakon át egészen Jézusig. Sőt, az életetlen világ is számba vétetik: a *Toy Story*-t idéző *Várakozás* című vers a gyerekjátékokat veszi sorra, akik egyfajta lázadást terveznek az emberek ellen: „mennének, haladnának a cél felé, / de százfelé folyik beszédük, / és a helyes irányt mutatva százféle kéz / százfelé tart szét, rongyos

Halmi Tibor: *Utolsó csatlakozás*, Apokrif Könyvek 9., FISZ Könyvek 104., Budapest, 2019.

ujjaik / belevesznek az éjszakába.” (26.) Az első rész számos költeménye egyfajta enumerációt tart tehát: Halmi kötetének figurái seregszemleszerűen vonulnak fel a könyv lapjain. De hozzá kell tennünk, hogy nemcsak a „historikus” szövegekben, hanem gyakran a „magánéleti” versekben is megjelenik ez a felsorolás-jelleg. Emiatt a szövegek leginkább egyfajta tablót idéznek meg, akár csak Hieronymus Bosch vagy (idősebb) Pieter Bruegel képei, ahogy arra Bödecs László is rámutatott.³ A németalföldi festészet emlegetése azért is lehet termékeny Halmi kötetének esetében, mert a - többek között - Bruegel által használt profán ikonográfia nagyon fontos szerepet játszik az *Utolsó csatlakozás*ban is. Bruegel esetében a komolynak látszó, fontos témákat - például Ikarosz bukását - feszegető festményeken mindig találunk egy-egy groteszk, humoros figurát, aki új perspektívát nyithat a képértelmezésben. Így van ez Halmi köteténél is: a gyilkos pestis bódultan néz be a kutyák segglyukába (*A pestis*), Nietzsche látogatására pedig a lepottyánó, égett darabkáikért sűrűn elnézést kérő máglyán kínozottak is megérkeznek, csakúgy, mint a karóba húzottak, akiket méltányosságból senki nem kínál ülőhellyel (*Nietzsche tanítványai – capriccio*). A világ teljességéhez ezek a figurák is hozzátartoznak: tragédia és komédia egyszerre képezik életünket.

A profanitás ezzel együtt jótékonyan ellenpontozza a versek filozofikusságát, megmentve őket attól, hogy túlságosan nehezen befogadhatók legyenek. Ugyanez a derűs ironia jellemző arra, ahogy az alcímben jelzett magyar néplelket ábrázolja a szerző. Fontos példája ennek a *Dürer és a rinocérosz* című vers: „persze a magyar néplelek / mondhatni sokszor és gyanútlanul meghatódik. / elég csak egy magyar ajkú aranyműves /

fiáról hallania / aki Gyulából majdnem Rómáig gyalogolt, / hogy a pápa új szerzeményét / a rinocéroszt megtekintse.”; „és egy kicsiny ország, / hágoit lezárva, / nézi a rinocérosz kopott, / címeres farát, / mint büszke apa.” (30., 32.) A néplelek romantikus, herderi fogalmához tartozik, hogy legfontosabb „nyilatkozásai: nyelv, ösköltészet, ősi szokások és intézmények, ezekből ismerhető meg.”⁴ Halmi költészetében ezekből a konstrukciókból céloz meg néhányat, nagyon jó érzékkel felismerve, hogy hogyan lehet a magyar néplélekről - magát a kifejezést is relativizálva - érvényesen, klisék nélkül beszélni. Ehhez a történelem és fikció összegyúrását hívja segítségül. Ez a megközelítési mód üdítő, és akár nagyobb teret is kaphatott volna a kötetben belül - az első, *A feljegyzések szerint* című ciklus versei tartoznak ebbe a témakörbe, mely ciklus címével is előrevetíti a történelmi perspektívát.

A következő, *Valószínűtlen földrajz* címet viselő ciklus egyetlen verset tartalmaz, a *Magasabb távlatot*, mely átvezet minket a személyesebb szövegekhez, a *Melletttünk szóló érvék* ciklushoz. „Fontos volt, hogy a történelmi színterekből, összetevőkből gyúrt plasztikussá tett szereplőktől eljusson a 21. századig [a könyv]” - nyilatkozta a szerző a kötetbemutatóon.⁵ A históriától a magánéleti perspektíva felé haladás a kötet szerkezet által is értelmet nyer: a jelenből csak a privát történetek férhetők hozzá, hiszen nincs meg a megfelelő távolság a „történelemképzéshez”. De mindegyik ciklusban közös, hogy legfőbb elemük a várakozás, melyhez egyszerre kapcsolódik egyfajta elvárás is. Ehhez az elváráshoz képest azonban a valóságban mindig valamiféle „elcsúszás” történik. Senki sem olyan, amilyennek elképzeljük, vagy még inkább: amilyennek elvárnánk. A rég áhított nyaraláson unatkozunk, a barátokkal való kapcsolataink pedig egyre hidegebbek, távolibbak lesznek. Minden túlon túl hétköznapivá válik, és gyakran nevetséges lesz. Ennek a folyamatnak az egyik szimbolikus alakja a kötetben Nietzsche, aki intellektuális vezetéből egy dús bajuszra „redukálódik”: „az egyik ápoló valami nyugtató hatású / teafélét hozott a hatalmas embernek / amit az mohón / szürcsölni kezdett, / vasderes bajusza úgy mocorgott a csé-

sze peremén, / mint az étel illatára izgalomba jött rágcsló” (*Magasabb távlat*, 43.). A várakozás és a hozzá kapcsolódó beteljesületlenség önmagában még nem feltétlenül lenne eredeti témaválasztás, azonban az *Utolsó csatlakozás*ban ezeket a jelenségeket egyfajta derű kíséri, amit a szerző a kötet utolsó szövegében járát a maximumára. Itt a lírai én egy vonatra vár: „boldog voltam, ez / szinte biztos. Mellém szegődött, / majd dorombolni kezdett, / kezem alatt egy kósza fény sugar.” (*Most*, 90.)

Talán a fentebbi elemzésből is kitűnik, hogy Halmi Tibor debütáló könyve különböző kulturális, szociológiai, filozófiai fogalmakat, alakokat hoz játékba, állít egymás mellé, finom iróniával szemlélve azokat. A lírai én saját világában is ezt a távolságtartást alkalmazza, egyfajta szemlélődő figura lesz, aki szenvedését is „magasabb távlatból” tudja szemlélni. Ehhez a hanghoz nagyon jól illeszkedik a hosszúvers, hiszen

terjedelme révén teret tud biztosítani a tablószerűségnek és a távolság megképzésének; emellett a humor azáltal tud a legjobban érvényesülni a szövegekben, hogy egymás mellé, egy szintre kerülnek a legkülönbözőbb figurák, események. Az *Utolsó csatlakozás* nemcsak hosszúvereket, hanem haikukat is tartalmaz, melyeket tekintve egyetértek abban Mízsúr Dániellel, hogy „funkció hiányában talán feleslegesek”.⁶ Véleményem szerint főként a(z ál- és valós) történeti perspektívát mozgató, néhol groteszkbe hajló hosszúverek egyedi képi világa és derűje teszük Halmi Tibor kötetét nagyon erős debütálássá. ■ ■ ■

■ **Murzsa Tímea** 1992-ben született Budapesten, jelenleg az ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola Az irodalmi modernség programjának hallgatója. Kritikus, szerkesztő.

JEGYZETEK

- 1 Magyar Katolikus Lexikon, <http://lexikon.katolikus.hu/B/Bestiarium.html>
- 2 Bödecs László: *Tablóköltészet diónyira préselt emberekről. Beszélgetés Halmi Tibor költővel az Utolsó csatlakozás című kötetéről*, dunszt.sk, 2020. április 4., <https://dunszt.sk/2020/04/04/tablokolteszett-dionyira-preselt-emberekről/>
- 3 Uo.
- 4 Pallas Nagylexikon, <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/n-12D43/neplelek-13234/>
- 5 Taródi Luca: *Utolsó Csatlakozás. Avagy bestiárium Halmi Tibor legújabb kötetbemutatójáról*, Apokrif Online, 2020. február 18., <https://apokrifonline.com/2020/02/18/utolso-csatlakozas-beszamoló/>
- 6 Ezt a véleményt Mízsúr Dániel is osztja: „Hosszú és sűrű versekből áll a ciklus, melynek szemlélete egységes és konzervens: a historizmust termékenyen hatja át és alakítja egyszerre a képzelet fiktitívása; ezért is kár, hogy ugyan a másik nagyobb egységhez mérten korántsem mondható rövidnek, mégis hiányérzetet kelt, benne rejlik és be nem végzett lehetőségei miatt.” Mízsúr Dániel: *Jobb ajánlat nincs*, Élet és Irodalom, LXIV. évfolyam, 11. sz., 2020. március 13., <https://www.es.hu/cikk/2020-03-13/mizsur-daniel/jobb-ajanlat-nincs.html>

HAKLIK NORBERT

Gyanúba kevert elbeszélők nyomában a Rankov-féle prózatérképen

Pavol Rankov *Túl a térképen* című regénye úgy indul, akárha a Móricz-novellák szteoriddal és tesztoszteronnal telepumpált utódja volna. Ráadásul mint ha olyasvalakivel írták volna meg, aki szerint a főváros határán túl vége a civilizációnak, és ott a *Barbárok* világa várna az életveszélyre fittyet hányó, felelőtlen város lakót. Mihelyst megtudja, hogy szülei messze északra, az Árva megyei Skalkára küldik nyaralni, a rá megtevésztésig hasonlító unokatestvére családjához, az első fejezet elbeszélő-főszereplőjének az az első dolga, hogy megguglizza a falucskát, arra a következtetésre jutva, hogy az nincs is rajta a térképen. Marek, akit őszinte borzadályal tölt el, hogy „a fővárosból a hegyi tanyavilágba deportálják” (11.), a pökhendi felsőbbrendűség-tudat álruhájába öltözteti a rá váró ismeretlen

Pavol Rankov: *Túl a térképen*. Fordította: Vályi Horváth Erika. Kalligram, 2020.

közeg miatti riadalmát, effajta megjegyzéseket téve: „a fészker szót egy nappal ezelőtt tanultam, és semmi köze nincs a Facebookhoz” (22.), ráadásul helyzetét még inkább súlyosbítja, hogy skalkai tartózkodása idején hegedűvirtuóz unokatestvére cserébe az ő szüleinél, Pozsonyban tölt majd el egy hónapot, minek tudatában Marek szükség-szerűnek látja frissíteni állapotát a szociális médián, a következő tudnivalót osztva meg ismerőseivel imázsvédelmi óvintézkedés gyanánt: „ha a következő négy hétben meglátnak imbolyogni az utcán, és már 1. szempillantásra lejön, mennyire idiótán nézek ki, az

nem én vagyok, hanem egy szoci hüllő, egy hülyegyerek, akinek sajnos az ereiben az enyémhez hasonló genetikai adottságú vér folyik”, és aki „még annál is nagyobb idióta, mint amilyennek látszik, mert ha 12 évesen kerek percc önszántából bevallja: az élete értelmese, hogy a hegedűt nyeszteti, akkor az tutkó lökött” (11.). A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a faluba érkezvén Marek hamarosan randizni kezd Katkával, aki a jelek szerint a nagy zeneti tehetségű unokatestvér, Jonás barátjánője, mignem a fejezet zárójelenete a vészjósló felütésnek megfelelően véres tragédiába torkollik.

Ez a kiindulópont, ahonnan a Rankov-regény megkezdődik látványos és izgalmas leereszkedését abba a bizonyos nyúlódúba. A következő fejezetben már Marek egyetemistatársa és barátjánője, Natália az elbeszélő. A pár előszeretettel brainstormingol közösen novellavázlatokat, regény- és filmforgatókönyv-ötleteket, azonban kiderül, hogy a skalkai lincselés története, amelyet a lány elbeszélés kísérletként olvasott, nem teljesen fikció, hanem a valóságban is megtörtént Marekkel. Vagy mégsem. Ugyanis a figyelmes olva-

só közben arra is felfigyelhet, hogy az olomouci csillagászati óráról szóló, alkalmasint off-topicnak tűnő leírás magához a Rankov-regény olvasásához is kódolt használati utasítást kínál. A *Túl a térképen* szövege ugyanis bőségesen meg van spékelve olyan elemekkel, amelyek egyre azt a benyomást táplálják az olvasóban, miszerint – akár csak az észak-morva város óraműjének dizájnájában – „itt valami nem paszszol, valami nem logikus” (35.). A fejezetek rendre ugyanarra a rugóra járnak: Marek Natáliával tart a lány szülőfalujába, az észak-szlovákiai Zálesná Porubába, amely – minő egybeesés – szintén nincs rajta a térképen. Marek megismerkedik a családdal, és fejezetről fejezetre egyre nagyobb intenzitással kezd belefolyani a falubeli élet mindennapjaiba is – azonban Nataška húga, anyja és nagynénje mintha gyanúsan Natália különféle korú alakváltozatai volnának, férfiaknak meg Marektől eltekintve nyoma sincs, és a gazdálkodás világa éppen úgy jelenik meg, ahogyan azt Móricka, pontosabban a pozsonyi Mareček – aki, ahogy mondani szokás, korábban csakis a Milka csoki papírján látott tehenet – azt elképzeli. A fejezeteket rendre egy-egy elbeszélésvázlat zárja. Ezeket nyilvánvalóan a Marekkel megesezt Zálesná Poruba-i történetek ihletik, ám – és itt megint a viccbeli Mórickát kell emlegetnünk, akinek mindenről mindig ugyanaz jut az eszébe – Mareček ezeket a történeteket mindig valamilyen vérengzéssel vagy hasonló tragikus végkifejlettel zárja.

Az egyre erősödő olvasói benyomást, miszerint valami nagyon nem stimmel Marekkel, tovább fokozza, hogy a zenei tanulmányait Ausztriában folytató unokatestvér-alakmás, Jonás is következetesen, hol szinte rejtőzködve, hol pedig egyre hangsúlyosabban jelen van a fejezetekben, ráadásul a világháló sötét bugyraiban kalandozva előszeretettel adja ki magát terroristának, magára vállalva a felelősséget a világ legkülönfélébb részein bekövetkező robbanásokért és tömegszerencsétlenségekért. Íme, megint egy szereplő, aki nem feltétlenül azonos azzal, akinek első pillantásra látszik. Mi több, a hír arról, hogy Jonás véletlenül felrobbantotta magát, röviddel azután

érkezik meg, hogy Mareknak, szokásos morbid asszociációinak egyikeként, a műtrágyavásárlás a házi bombagyártást juttatja az eszébe.

Pavol Rankov tehát – főképp az ötödik fejezetet követően, amelynek közepén Marek visszaveszi a narrátori szerepet Natáliától – következetesen és fokozatosan gyanúba keveri regényének elbeszélőit. A látszólag véletlenszerűen feltűnő mellékszálakban megjelenő vagy a szereplők beszélgetéseiben felemlített figurák is mind magukban hordozzák a bizonytalanság elemét. Például Marek és Natália még Olomoucban Jan Sarkander élettörténetével foglalkozik, a katolikus szent emberével, aki körül „szinte semmi sem volt egyértelmű” (71.), és aki „hallgatott az igazságról, amit ismert”, aztán pár oldallal később Marek azt jegyzi meg, hogy korunk hőse a blogger, aki „az elején nem tud semmit, de aztán mindent nyilvánosságra hoz, amihez csak hozzájut, ráadásul tekintet nélkül arra, hogy az adott dolog igaz-e, vagy sem.” (74.) Ráadásul a Natalia és Marek közti párbeszéd is bőségesen szolgál olyan részletekkel, amelyek tovább fokozhatják az olvasó kételyeit. Az Olomoucból Poprádra tartó vonaton a lány például így szól a fiúhoz: „Anyag lesz a történetemhez, amit majd megalkotok”, mire ő így felel: „Igen, pontosan. Most úgy érzem, mintha egy könyv hőse lennék, egy könyvé, amit más ír meg, nem én.” (77.) Végül a regény briliánsan kimódolt zárlatában az is kétségessé válik, ki ír kicsodát, Marek képzele-e el Natáliát, vagy éppen fordítva – az olvasó pedig arra csábul, hogy ismét nekifogjon a regénynek, feltérképezve a Rankov-regény rejtett zugokkal, egérutakkal és titkos járatokkal teli topográfáját, lajstromba véve a felszín alatt megbúvó utalásokat és a lehetséges olvasatváltozatokat támogató, mérnöki pontossággal elhelyezett nüanszokat.

Mindemellett a szöveg sokat elmond korunk Közép-Európájáról is, főképp Marek novellakísérleteiben, amelyek olykor az abszurdig fokozzák a karikatúraszerű túlzásokat, például, amikor a napjainkban oly népszerű politikakorrektség-biciklit túltolva arról esik szó, hogy „rögtön a legfon-

tosabb imánk bevezetőjében azt a nemek közötti kiegyenlítetlen és érzéketlen megszólítást halljuk, hogy miatyánk, aki a mennyekben vagy, amikor a mi szülőnk lenne politikailag a korrekt” (46.), vagy amikor a szavazópolgárt kizárólag voksológépként tekintő posztmodern politika kifigurázásaként az isten háta mögötti vidékre vetődő politikai aktivisták némi pálnika után arról kezdik faggatni az egyik helybéli asszonyt, hogy „a kromanyoni vagy a Neander-völgyi népcsoport-hoz tartozik-e, mert pusztán a kinézete alapján nehezen lehet ezt egyértelműen megállapítani” (105.). Ismerős valóság ez a magyarországi olvasó számára is, és újabb példája annak, hogy a kortárs szlovák próza mennyire minimális dekódolást (sem) igényel a magyar befogadó számára, természetesen magán a fordításon túl. Ha ugyanis a Rankov-regényben Pozsonyt behelyettesítenénk Budapesttel, Árvát Borsoddal, és magyarra cserélnénk a személyneveket, aligha lehetne észrevenni, hogy nem hazai szerző regényét forgatjuk éppen. Ezt az otthonosságélményt még inkább fokozza a nemrégiben Madách-díjjal elismert Vályi Horváth Erika pompás fordítása – az ő tolmácsolásában ugyanis az első fejezet szlengje éppoly természetesen szól, mint amennyire nevetésként hat a szupermarket-hálózat menedzsmentjének tartott kóstoló során előadott marketinges süketduma, és a lóláb is éppen annyira lóg ki, amennyire ki kell lógnia ott, ahol Marek olyan témákról próbál hozzáértőként szólni, amelyekről valójában gőze sincs. Így műfordít az, aki nagyon tud műfordítani. Tehát méltó színvonalon kerültek rá a magyar közönség térképére is a Rankov-regény falvai, amelyekről igazi olvasói kaland eldönteni, melyik szereplőnek a fejében léteznek – már ha léteznek egyáltalán.

■ ■ ■

■ **Haklik Norbert** (1976) író, kritikus. Legutóbbi kötete 2017-ben látott napvilágot *Tom Hanks a vizek felett* címmel. *Mona Lisa elrablása* című regénye a Kalligram gondozásában megjelenés előtt áll.